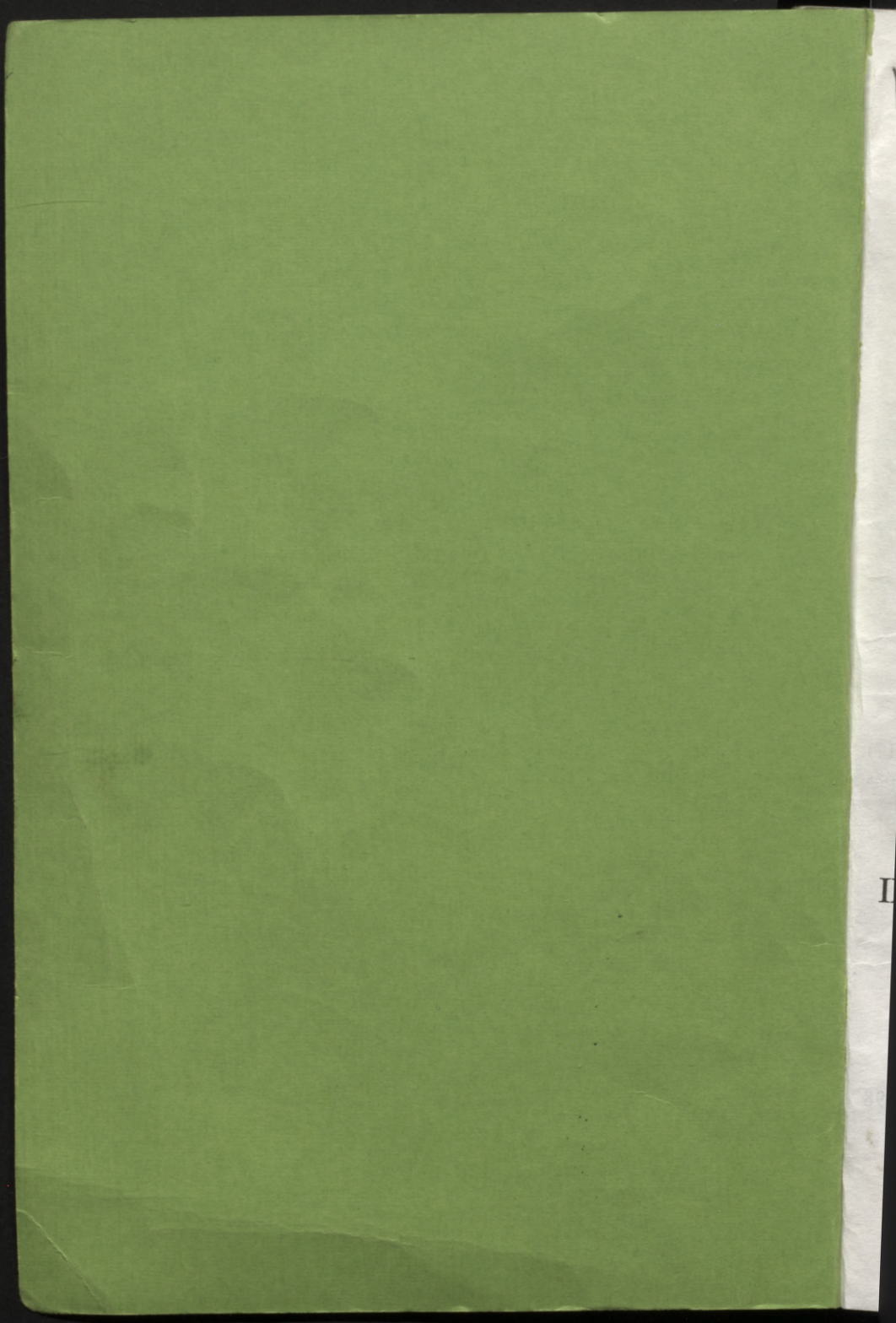

INA DRUVIETE

**LATVIJAS
VALODAS POLITIKA**

**EIROPAS SAVIENĪBAS
KONTEKSTĀ**

99-3
L 229

BIBLIOTĒKA
1998-01-01

L
4

LU Latviešu valodas institūts
LZA Ekonomikas institūts

PIEKĀRŠVārds
INA DRUVIETE

**LATVIJAS
VALODAS POLITIKA
EIROPAS SAVIENĪBAS
KONTEKSTĀ**

**LATVIAN LANGUAGE POLICY
IN THE CONTEXT OF EUROPEAN UNION**

BRIEF SUMMARY

Rīga 1998

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA

UDK 811.174:327(474.3)

Dr 956

~~99-5.041~~

0304045533

Ina Druviete. Latvijas valodas politika Eiropas Savienības kontekstā.
Rīga: LZA Ekonomikas institūts, 1998. – 193 lpp.

Redaktore: *Raita Karnīte*

Atbildīgā par izdevumu: *Inna-Bronislava Zariņa*

Mākslinieciskā apdare un datoraplauzums: *Bronislavs Ivbulis*

Grāmata izdota ar Latvijas Zinātnes Padomes finansētās programmas (17)
“Ekonomiskie, kultūras un sociālie aspekti Latvijas integrācijai Eiropas
Savienībā” līdzekļiem

© LU Latviešu valodas institūts, 1998

© LZA Ekonomikas institūts, 1998

ISBN 9984-9254-5-5

PRIEKŠVārds

Latvijas valodas politika ir lauks, kurā sastopas visdažādākās intereses. Tās uzdevums ir ne tikai valodas saglabāšana un attīstība, bet arī patīkamu darba un dzīves apstākļu nodrošināšana Latvijas iedzīvotājiem. Šajā aspektā valodas politika ir ne tikai lingvistikas, bet arī sociālās un ekonomiskās politikas jautājums. Tāpēc ir saprotama paaugstinātā interese, ko par Latvijas valodas politiku izrāda gan Latvijas iedzīvotāji, gan starptautiskie novērotāji un institūcijas. Latvijas interesēs ir izveidot modernu, laikmeta prasībām atbilstošu valodas politiku, kas nodrošina galvenā mērķa – latviešu valodas pastāvēšanu sarežģītā un kompleksā valodas situācijā – sasniegšanu. Tikpat svarīgi ir informēt sabiedrību par gaidāmiem un iespējamiem valodas politikas risinājumiem.

Latvijas valodas politika ir iekļauta valsts pētījumu programmas "Ekonomikas, sociālie un kultūras aspekti Latvijas integrācijai Eiropas Savienībā" pētījumu lokā. Tas nepieciešams, lai nodrošinātu teorētisko pamatojumu valodas, un caur to sabiedrības integrācijas norisi. Pētījumus par Latvijas valodas politiku Eiropas integrācijas aspektā veic Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūta Sociolingvistikas nodaļa, ko vada habilitētā filoloģijas doktore LU profesore Ina Druviete.

Šī grāmata ir Inas Druvietes vairāku gadu pētījumu apkopojums. Inas Druvietes pētījumu īpašā vērtība ir vispusīgums, piesaiste reālajiem apstākļiem, augsts zinātniskais līmenis un praktiskā pielietojamība. Ina Druviete ir apguvusi modernās valodas politikas koncepcijas un izstrādājusi konkrētus priekšlikumus, ka tās piemērojamas Latvijas situācijā.

Grāmata stāsta par valodas situācijas sociolingvistiskās analīzes pamatprincipiem, raksturo sociolingvistiskos procesus sabiedrībā, valodas politiku multilingvālās valstīs, sniedz ziņas par nacionālo minoritāšu un lingvistisko minoritāšu tipoloģiju. Valodas politikai Eiropas Savienībā ir veltīta speciāla grāmatas sadaļa. Grāmatā aplūkoti minoritāšu valodu tiesību un lingvistisko cilvēktiesību aizsardzības jautājumi, raksturota valodas situācija Latvijā un izdalīti latviešu valodas statusa valstiskās nodrošināšanas

pamatvirzieni. Grāmata dod ieskatu par valodas situācijas dinamiku Latvijā Eiropas integrācijas procesu ietelmē.

Grāmatu caurauž rūpes par latviešu valodas saglabāšanu, un tā piedāvā veidu, kā to iespējams izdarīt, neizraisot sociālus un etniskus konfliktus.

Inas Druvietes pētījumi, kas publicēti šajā grāmatā, būs pamats valodas politikas veidošanā Latvijā un valodas aizsardzības argumentu formulēšanā valdības sarunās ar Eiropas Savienības komisāriem, laba informācija par Latvijas valodas politiku lasītājiem Latvijā un ārvalstīs.

Dr. oec. Raita Karnīte

SATURS

Priekšvārds	9
Ievads	11
Valodas situācijas sociolingvistiskās analīzes pamatprincipi	15
Sociolingvistiskie procesi sabiedrībā	20
Valodas politika multilingvālās valstīs	34
Nacionālo minoritāšu un lingvistisko minoritāšu tipoloģija	47
Valodas politika Eiropas Savienībā	55
Minoritāšu valodu tiesību un lingvistisko cilvēktiesību aizsardzība	60
Valodas situācija Latvijā: statistika un lingvistiskās attieksmes	78
Latviešu valodas statusa valstiskās nodrošināšanas pamatvirzieni	111
Valodas situācijas dinamika Latvijā Eiropas integrācijas procesu ietekmē	128
Nobeigums	142
Brief Summary	152
Bibliogrāfija	174

101	Biologia
102	102
103	103
104	104
105	105
106	106
107	107
108	108
109	109
110	110
111	111
112	112
113	113
114	114
115	115
116	116
117	117
118	118
119	119
120	120
121	121
122	122
123	123
124	124
125	125
126	126
127	127
128	128
129	129
130	130
131	131
132	132
133	133
134	134
135	135
136	136
137	137
138	138
139	139
140	140
141	141
142	142
143	143
144	144
145	145
146	146
147	147
148	148
149	149
150	150
151	151
152	152
153	153
154	154
155	155
156	156
157	157
158	158
159	159
160	160
161	161
162	162
163	163
164	164
165	165
166	166
167	167
168	168
169	169
170	170
171	171
172	172
173	173
174	174
175	175
176	176
177	177
178	178
179	179
180	180
181	181
182	182
183	183
184	184
185	185
186	186
187	187
188	188
189	189
190	190
191	191
192	192
193	193
194	194
195	195
196	196
197	197
198	198
199	199
200	200

PRIEKŠVĀRDS

Latvijas Republikas ārpolitikas un iekšpolitikas prioritātes 20. gadsimta beigās saistītas ar integrācijas jēdzienu. 1995. gadā Latvija oficiāli izteikusi vēlēšanos pievienoties Eiropas Savienībai, tātad integrēties Eiropas Savienības struktūrās. Savukārt demokrātiska pilsoniska sabiedrība Latvijā var veidoties tikai sabiedrības iekšējās integrācijas ceļā. Visu līmeņu integrācijas procesos īpaša nozīme ir zinātniski pamatotam lingvistisko problēmu risinājumam, respektīvi, valodas politikai.

Latvijas komplicētajā ģeopolitiskajā un etnodemogrāfiskajā situācijā nepieciešama ilgtermiņa valodas politikas koncepcija, kas atbilstu iekšpolitikas, īpaši izglītības un kultūras politikas, pamatvirzieniem, kā arī uzņemšanas kritērijiem un integrācijas nosacījumiem Eiropas Savienībā. Priekšnoteikums valodas politikas koncepcijas izstrādāšanai ir Eiropas Savienības un tās dalībvalstu lingvistiskās likumdošanas pamatprincipu apzināšana, kā arī Latvijas valodas situācijas un aktīvo sociolingvistisko procesu izpēte.

Tā kā valodas situācija ir tieši atkarīga no politiskiem, ekonomiskiem un psiholoģiskiem faktoriem, tai raksturīga pastāvīga mainība un attīstība. Sociolingvistiskie procesi īpaši aktīvi norit pārejas sabiedrībā, kad jaunajos politiskajos un ekonomiskajos apstākļos Latvijā notiek valodu hierarhijas maiņa. Aktivizējoties Latvijas centieniem iestāties Eiropas Savienībā, nepieciešams izvērtēt mūsu valsts lingvistiskās likumdošanas atbilstību šīs struktūras prasībām un izsvērt Eiropas integrācijas iespējamo pozitīvo un negatīvo ietekmi uz latviešu valodas sociolingvistiskajām pozīcijām un pastāvošo valodu koeksistences modeli Latvijā. Latvijas Zinātnes padomes Valsts nozīmes pētniecības programmas Nr. 17 "Ekonomiskie, kultūras un sociālie aspekti Latvijas integrācijai Eiropas Savienībā" (koordinatore Dr. Raita Karnīte) ietvaros kopš 1997. gada darbojas apakšprogramma "Latvijas sociolingvistiskās situācijas monitorings". Šīs programmas ietvaros tiek analizēti lingvistiskās likumdošanas saskaņošanas nosacījumi, izstrādātas prognozes Latvijas valodas situācijas dinamikai Eiropas integrācijas procesu ietekmē, kā arī sniegti ieteikumi iespējamo negatīvo ietekmju kompensācijas

mehānismam. Šajā grāmatā atspoguļoti apakšprogrammas līdzšinējās izpildes rezultāti.

Programma tiek izstrādāta Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūta Sociolingvistikas daļā. Autore par atbalstu pateicas kolēģēm Daigai Baltaisaknai, Vinetai Ernstsonai, Dr. Viktorijai Kuzinai, Vinetai Poriņai), kā arī LU Latviešu valodas institūta direktoram prof. Jānim Valdmanim un LR Valsts valodas centra vadītājai Dr. Dzintrai Hiršai. Īpaša pateicība ASV Informācijas aģentūrai un prof. Kristīnai Bratai-Paulstonei par iespēju no 1996. gada augusta līdz 1997. gada jūnijam V. Fulbraita programmas ietvaros ASV Pitsburgas universitātē izstrādāt pētījumu "Lingvistiskās cilvēktiesības un minoritāšu tiesības multilingvālās valstīs", kurā gūtās atziņas lielā mērā veido šīs grāmatas teorētisko pamatu.

IEVADS

Latvijas iespējamā iestāšanās Eiropas Savienībā saistās ar pārmaiņām gan materiālās, gan garīgās dzīves jomās. Jautājumi, uz ko visbiežāk nākas atbildēt gan politiķiem, gan humanitāro un sociālo zinātņu speciālistiem, saistās ar latviešu nacionālās identitātes un tās pamatelementa – latviešu valodas – saglabāšanu, kā arī ar minoritāšu valodu saglabāšanas iespējām. Tādēļ nepieciešams izvērtēt latviešu valodas un Latvijas minoritāšu valodu nākotnes perspektīvas pasaules valodu kopainā atkarībā no objektīviem sociolingvistiskiem procesiem un iespējamiem šo procesu ietekmēšanas modeļiem, integrējoties Eiropas Savienības struktūrās vai arī paliekot ārpus tām.¹

Valodas politiku un lingvistiskās cilvēktiesības var analizēt gan juridiskā, gan lingvistiskā aspektā. Šajā darbā valodu koeksistences un konkurences problēmas ir aplūkotas no sociolingvistiskā viedokļa. Tas nozīmē, ka starptautiskas un nacionālas nozīmes lingvistiskā likumdošana tiek izvērtēta atkarībā no tā, kā tā spēj nodrošināt atsevišķu valodu saglabāšanos konkurences apstākļos.

Pasaules valodu aina ir mainīga. Visā cilvēces vēstures gaitā nepārtraukti ir risinājušies valodu konverģences un diverģences procesi, notikusi lingvistiskā asimilācija un jaunu valodu vēidošanās. 20. gadsimtā globālās komunikācijas ietekmē īpaši strauji risinās lingvistiskā asimilācija. 1994. gadā publicētajā "Pasaules valodu atlantā" prognozēts, ka tuvākā gadsimta laikā izzudīs puse no šobrīd runātajām apmēram 6000 valodām. Vēl pēc gadsimta pasaules lingvistiskajā kartē būs palicis tikai tūkstotis valodu. Ņemot vērā mūsdienu pasaules politisko un ekonomisko attīstību, nav pamata šo prognozi apšaubīt (Batley 1993).

Lingvistiskā asimilācija – valodas izzušana jeb valodas nāve kā cilvēces lingvistiskās vides parādība ir viens no jēdzieniem, ar ko mēdz manipulēt politikā. Pārlicība par noteiktas valodas eksistenci nākotnē vai, gluži otrādi, par tās drīzu izzušanu lielā mērā var ietekmēt runātāju kolektīva attieksmi pret tās apgūšanu un lietošanu. Subjektīvā faktora nozīme īpaši liela ir tad, ja konkrētas valodas situācija tiek atzīta par nelabvēlīgu. Galvenais cēlonis straujajai valodu zušanai 20. gadsimtā ir ekonomisks un politisks spiediens,

¹ Latvijas sociolingvistiskās situācijas izpēte sāka 1995. gadā ar ASV Informācijas aģentūras, ANO Attīstības padomes, Sorosa fonda un LR Valsts valodas centra atbalstu (skat. *Druvieta I. (ed.). The Language Situation in Latvia. Sociolinguistic Survey. Part 1. Language Use and Attitudes among Minorities in Latvia. Rīga: Latvian Language Institute, 1995; Druvieta I. (red.). Valodas situācija Latvijā. Sociolingvistisks pētījums. 2. daļa. Latviešu lingvistiskā kompetence un valodas procesu vērtējums. R.: Latviešu valodas institūts, 1996.*

kas mazina minoritāšu (vienalga – reģiona, valsts vai Eiropas Savienības līmenī) motivāciju saglabāt savu valodu. Valodas nomaiņa nav saistīta ar valodas kvalitāti. Zūd ne tikai neizkoptas bezrakstu valodas, bet arī standartizētas valodas ar senām literārām tradīcijām. E.Vudfilds apdraudētu valodu pielīdzina sengrieķu traģēdijas varonim – tā bojāeja ir ārēju spēku iedarbības blakusprodukts, un situācijas dalībnieki šo procesu nespēj kontrolēt. Neviens nevēlas, lai šie valodu tūkstoši izzustu, bet tomēr tas tā notiek (Woodfield 1994). Starp galvenajiem faktoriem, kas nosaka arvien plašāku t.s. starptautisko valodu lietojumu uz nacionālo valodu rēķina, minami: 1) starptautiskā zinātniskā sadarbība, kopīgi projekti, žurnāli, konferences, 2) starptautisku preses izdevumu un telekomunikāciju izplatība, jaunatnes kultūra, sports, 3) ideoloģijas, kas valodu vērtību apcer vienīgi no tirgus ekonomikas viedokļa, 4) svešvalodu mācīšanās prakse, 5) humānā palīdzība, īpaši postkomunistiskās valstīs, 6) asimetriska supranacionāla sadarbība (piemēram, Eiropas Savienības līgumi un projekti, darba sarunas u.tml.) (Phillipson 1992).

Kāpēc jāsaglabā valodas? Valoda gan lingvistikā, gan filozofijā 20. gadsimta beigās vairs netiek traktēta tikai kā saziņas līdzeklis, simbolu sistēma vai kods, bet gan kā kultūras tradīciju deponitārijs, dzīvesveida un pašizteikšanās sastāvdaļa, kas palīdz rast nacionālās identitātes apziņu.² Tāpēc jebkurai valodai ir vieta humāno vērtību sistēmā un ikviena valoda tiek atzīta par saudzējamu bagātību. T.Skutnaba-Kangasa norāda, ka lingvodiversitāte jeb valodu dažādība planētai nepieciešama tikpat lielā mērā kā biodiversitāte jeb dzīvās dabas dažādība (Skutnabb-Kangas 1995).

Pragmatiskāks ir viedoklis par valodu saglabāšanas zinātnisko nozīmi. Tiek atzīts, ka vispārīgās valodniecības mērķis ir izstrādāt universālu gramatisko teoriju, kas apzinātu visas cilvēku valodas īpatnības, kas to šķir no citām komunikatīvajām sistēmām, piemēram, no dzīvnieku valodas. Zinātniskas teorijas izstrādei nepieciešams savākt pēc iespējas vairāk datu no dažādām valodām. Ja neatgriezeniski zūd neizpētīta valoda, cilvēce zaudē unikālus lingvistiskus faktus, turklāt vairs nebūs iespējas labvēlīgos apstākļos šo valodu restaurēt³.

² "Valoda ir kā DNS, kā cilvēku ģenētiskais kods. Mazāk lietotām valodām ir liels uzdevums: pasargāt pasauli no lingvistiskas un kulturālas monotonijas. Un, kaut arī dolārs nerunā oksitāniski vai dators – sorbiski, nav noliedzams, ka šīs valodas ir kaut kas vairāk nekā plašāk lietotu valodu tulkojums vai imitācija" (*To the Benefit of Europe's Languages*. Brussels: Brussels Information Centre, 1995: 13).

³ Apzinoties daudzu simtu bezrakstu valodu izzušanas nenovēršamību, pēdējā desmitgadē visā pasaulē vērojama pastiprināta interese par šīm valodām. Amerikas Nacionālais zinātnes fonds finansē speciālu programmu apdraudēto valodu materiāla vākšanai. Šajā darbā iesaistīti vairāk nekā 500 ASV zinātnieki, kas apraksta šo valodu sintaksi un fonoloģiju, sastāda vārdnīcu ar

Valodu izzušana nav tikai koloniālās ekspansijas sekas. Pēdējo 200 gadu laikā arī Eiropā nacionālo valstu rašanās procesā izzudušas vai apdraudētas vairākas valodas, piemēram, bretoņu, oksitāņu, frīzu, korniešu valoda. Eiropa konsekventi virzās pretim lingvistiskajai homogenitātei, un šāda tendence jūtama arī pārējā pasaulē. Tomēr filozofiskās vadlīnijas Eiropas Savienības valodas politikā attiekmē pret daudzvalodību un valodu saglabāšanas iespējām ir skaidras: valodas ir vērtība, Eiropas bagātība, nacionālās un arī eiropeiskās identitātes pamats (Haarman 1995). Vienlaikus gan tiek atzīts, ka valodu dažādība rada lielas problēmas gan ekonomiskā, gan politiskā ziņā. Eiropas Savienības valodas politikas koncepcijai vēl nav pielikts punkts. Joprojām risināšanas stadijā atrodas problēmu komplekss, kas saistīts ar valodu juridisko un faktisko statusu gan Eiropas Savienības institūcijās, gan atsevišķās tās dalībvalstīs, kā arī ar imigrantu lingvistisko integrāciju.

Pēdējos gados Eiropas Savienības dalībvalstu, kā arī kandidātvalstu valodas politiku aizvien vairāk ietekmē starptautiskās organizācijas (piemēram, Eiropas Padome, Eiropas Drošības un sadarbības organizācija, Baltijas jūras valstu padome), kā arī supranacionālajā līmenī pieņemtie dokumenti cilvēktiesību un minoritāšu tiesību jomā, īpaši *Eiropas Cilvēktiesību konvencija* (Latvija ratificējusi 1997. g.), *Bāzes konvencija par nacionālo minoritāšu aizsardzību* (1994; parakstīta, vēl nav ratificēta), *Eiropas Reģionālo vai minoritāšu valodu harta* (1992; nav parakstīta). Vairākiem dokumentiem ir rekomendāciju raksturs, piemēram, t.s.

vismaz dažiem tūkstošiem vārdu, kā arī pieraksta tekstu paraugus (Hanson 1994). Šiem akadēmiskajiem centieniem ir visai maz saistības ar valodas politiku.

Bijušo koloniju bezrakstu valodas, ko runā daži simti vai pat desmiti cilvēku, ir visvairāk apdraudētā pasaules valodu grupa. Ziemeļamerikā no Kolumba laikā runātajām 700 valodām pašlaik saglabājušās 200, bet tikai 40 no tām runā jaunākā paaudze (Hanson 1994). Latīņamerikā saglabāties ap 400 indiāņu valodu; pēdējo 100 gadu laikā izzudis apmēram tūkstotis valodu. Šis process nenovēršami turpinās, jo šādas valodas mūsdienu pasaulē nav ekonomiski konkurētspējīgas. Tāpēc daudzi valodas politikas speciālisti uzskata, ka tuvāko gadu laikā ANO vai UNESCO līmenī jāizlemj, kuras valodas jācenšas saglabāt, bet kuras jāatstāj iznīcībai. Šāds lēmums var šķist cinisks tikai pirmajā brīdī. Saudzēt visas valodas praktiski nav iespējams, bet, sniedzot atbalstu spēcīgākajām valodām, var izdoties saglabāt vismaz 1-2 valodas no katras valodu saimes. Šo valodu nostiprināšanai nepieciešams veikt kompleksus pasākumus. Kanādā, piemēram, 50 aborģēnu valodu saglabāšanai izstrādāta šāda stratēģija:

- 1) nostiprināt valodu ģimenē, radot attiecīgu ideoloģisku un psiholoģisku pamatu,
- 2) veicināt valodas lietošanu visās kopienas darbības jomās (vietējie informācijas līdzekļi, sapulces, paziņojumi, dievkalpojumi utt.),
- 3) veicināt valodas mācīšanu skolās,
- 4) veicināt valodas lietošanu jomās, kur tradicionāli lietota majoritātes valoda (sabiedrības pārvalde, darījumi u.c.),
- 5) juridiski garantēt valodas aizsardzību (Drapeau, Corbeil 1995).

Kopenhāģenas deklarācijai, Hāgas, Oslo rekomendācijām, kā arī *Vispārējai valodas tiesību deklarācijai* (1996). Tā kā etnodemogrāfiskā un valodas situācija katrā valstī ir atšķirīga, starptautiski saistošajos normatīvajos aktos iespējams iestrādāt tikai vispārīgas vadlīnijas etniskajai un valodas politikai; daudzu normu realizācijas lietderību ļauts izvērtēt pašām parakstītājvalstīm. Kaut arī nav īpašu Eiropas Savienības vai Eiropas Padomes dokumentu, kas reglamentē valodas politiku atsevišķās dalībvalstīs, pastāv principiālas nostādnes, kas izriet no Eiropas Savienības ideoloģijas. Dalībvalstī, tāpat kā Eiropas Savienībā kopumā, jāsteno aktīva minoritāšu valodu un lingvistiskā un kultūras plurālisma aizsardzības politika. Par šķērslī supranacionālas Eiropas vienības radīšanai tiek uzskatīta orientācija uz etnisko nāciju.

Jau pašlaik ir iespējams prognozēt, kā varētu veidoties valodas situācija Latvijā pēc iestāšanās Eiropas Savienībā, kā arī to, kādas būs Latvijas valodas politikas veidotāju iespējas regulēt šo procesu. Šajās prognozēs vienlīdz jāņem vērā gan objektīvie globālie un reģionālie sociolingvistiskie procesi, gan mērķtiecīga valodas politika – supranacionālo veidojumu, valstu, partiju īstenotie valodas situācijas regulēšanas pasākumi. Turpmākajās nodaļās sniegts ieskats valodas situācijas attīstības likumsakarībās – analizēta politisko, sociālekonomisko un etnodemogrāfisko procesu ietekme uz sociolingvistiskajiem procesiem, kā arī valodu funkcionēšanas sociāli determinētās likumības, aplūkotas valodas politikas pamatnostādes Eiropas Savienībā, sniegts ieskats Latvijas valodas situācijā un valodas politikā, kā arī izvērtēta valodu tiesību un lingvistisko cilvēktiesību aizsardzība saistībā ar Eiropas Padomes dalībvalstīm un Eiropas Savienības kandidātvalstīm saistošajiem standartiem.

VALODAS SITUĀCIJAS SOCIOLINGVISTISKĀS ANALĪZES PAMATPRINCIPI

Valoda nav tikai zīmju sistēma, kas nodrošina verbālo komunikāciju. Daudzas valodas ir ieguvušas papildu funkcijas, piemēram, simbolisko funkciju, kas ir ļoti nozīmīga imigrantu un minoritāšu lingvistiskās lojalitātes analīzē. Valoda ir daudzu zinātnes nozaru izpētes objekts. Tradicionālās lingvistikas ietvaros tiek analizēta galvenokārt valodas sistēma un dažādu līmeņu valodas parādības sinhroniskā vai diahroniskā aspektā, abstrahējoties no šīs valodas runātāju kolektīva; sociologi un demogrāfi, kas analizē sabiedrības lingvistisko diverģenci, savukārt nevelta uzmanību valodu lingvistiskajam raksturojumam, politiķi un starptautisko tiesību speciālisti parasti ignorē valodu konkurences likumsakarības⁴. Šī "sizoīdā realitāte" (de Vries 1990) var tikt pārvarēta, izmantojot kompleksas sociolingvistiskas pētījumu metodes.

Termins *valodas situācija* (*language situation*) pirmo reizi lietots 20. gadsimta 30. gados, bet tā sociolingvistisku skaidrojumu pirmo reizi devis Č.Fergusons, atzīstot, ka "termins *valodas situācija* attiecināms uz lingvistisko ainu noteiktā laikā un noteiktā vietā un ietver ziņas par to, cik un kādas valodas tiek lietotas šajā areālā, cik cilvēku noteiktu apstākļu ietekmē tajās runā, kāda ir šī kolektīva locekļu attieksme pret šīm valodām" (Ferguson 1971: 157). Vēlākos gados šis formulējums izvērstis, īpaši nošķirot valodas situāciju tipoloģiju monolingvālās un multilingvālās valstīs. Multilingvālās valstīs nozīmīgs ir ne tikai vienas valodas sistēmu un apakšsistēmu, bet arī dažādu valodu funkcionālais sadalījums un hierarhija, ko ietekmē gan atšķirīgu valodas kolektīvu attieksme, gan mērķtiecīga valsts valodas politika.

Valodas situācija tātad īsi definējama kā apstākļu kopums, kuros noteiktā vēstures periodā valstī vai valstiskā veidojumā funkcionē valoda vai valodas.⁵ Valodas situācijas specifiku nosaka lingvistiski, vēsturiski, demogrāfiski, ekonomiski, politiski un kultūras faktori; īpaša nozīme ir valodas politikai. Valodas situācija atspoguļo sabiedrības etnisko un sociālo diferenciāciju, kas izpaužas kā valodu funkcionālais sadalījums gan sabiedrības, gan indivīda līmenī.

Valodas situāciju tipoloģijas izstrāde beidzamajos gados atzīta par vienu no svarīgākajiem lietišķās sociolingvistikas uzdevumiem (Edwards 1992).

⁴ "Var apgalvot, ka daudzos valodu likumos lingvistiskā un sociolingvistiskā ekspertīze nav pietiekami ņemta vērā vai tās vispār nav bijis" (Maurais 1994).

⁵ Latviešu valodniecībā sabiedrības sociāli komunikatīvās sistēmas nozīmē nostiprinājies termins *valodas situācija*, bet ne termins *valodu situācija*, kas būtu lietojams, raksturojot dažādu vienā un tajā pašā sabiedrībā runāto valodu pozīcijas. Sal. *politiskā situācija*, *kultūras situācija*, *demogrāfiskā situācija* u.tml.

70. gados ir likti pamati minoritāšu valodu tipoloģijai (Kloss 1968, Stewart 1968), kurā izmantoti galvenokārt lingvistiski kritēriji; plašākas pieejas nepieciešamību viens no pirmajiem uzsver E.Haugens⁶. Pašlaik aizvien vairāk izjūtama nepieciešamība analizēt valodu attiecības arī politiskā un psiholoģiskā aspektā, jo valodu kolektīvu attiecības nenosaka tikai kvantitatīvi faktori. Vienoti principi valodas situācijas aprakstā ir īpaši nepieciešami starptautisku dokumentu izstrādei minoritāšu valodu tiesību un lingvistisko cilvēktiesību jomā⁷, lai novērstu atšķirīgus kritērijus dažādu valstu valodas politikas vērtējumā.

Valodas situācijas izpētes organizācijā vairumā pasaules valstu pašlaik iezīmējas vienas un tās pašas tendences:

- 1) starpdisciplināra pieeja,
- 2) sadarbība ar citu valstu pētniekiem valodas situācijas dokumentēšanas kritēriju izstrādē,
- 3) institucionalizācija – valodas situācijas izpēte ir īpašu valsts finansētu institūciju, nevis atsevišķu pētnieku uzdevums.

Valodas situācijas izpētes metodoloģijas jautājumi plaši tiek apspriesti starptautiskās konferencēs un sociolingvistikas žurnālos, tomēr joprojām pastāv dažādība gan terminu lietojumā, gan lingvistisko un politisko faktoru mijiedarbības traktējumā. Valodas situācijas īpatnību neizpratne un šķietami terminoloģiskas neprecizitātes valodas situācijas aprakstā var būt par pamatu neadekvātam konkrētas valsts valodas politikas vērtējumam gan valsts, gan starptautiskā līmenī. Tādējādi valodas situācijas iespējami pilnīgai izpētei un aprakstam ir nozīme gan valsts valodas politikā, gan valsts ārpolitikā.

Oficiāla vai vispārpieņemta valodas situācijas apraksta modeļa pasaulē nav, jo nav divu valstu, kurās valodas situācija būtu identa; atšķirīga būs arī valodas situācijas parametru nozīme un to mijiedarbības iezīmes. Līdz ar to

⁶ "Valodas aprakstu parasti ievada īsas norādes par tās runātāju skaitu un izvietojumu, kā arī kaut kādas vēsturiskas ziņas. Šādi apraksti lasītājam reti sniedz to, ko tam vajadzētu zināt par attiecīgās valodas sociālo statusu un funkcijām. Lingvisti parasti pamatīgi apraksta fonoloģiju, gramatiku un leksiku, pievēršot vairāk nekā paviršu uzmanību tam, ko gribētos saukt par "valodas ekoloģiju" (Haugen 1972: 325).

⁷ Konceptuālas minoritāšu situācijas tipoloģijas trūkums lielā mērā apgrūtina vairāku ANO un Eiropas Padomes dokumentu izmantošanu strīdīgu jautājumu risināšanai parakstītājvalstu valodas politikā; piemēram, "Eiropas Reģionālo vai minoritāšu valodu hartā" (*European Charter for Regional and Minority Languages*, 1992) noteikts, ka parakstītājvalstis pašas nosaka, uz kurām valodām attiecināmas Hartas prasības. "Bāzes konvencijā par nacionālo minoritāšu aizsardzību" (*Framework Convention for the Protection of National Minorities*, 1994) pasvītots, ka konvencija neietver jēdziena *nacionālā minoritāte* definīciju, jo nav bijis iespējams atrast formulējumu, kas apmierinātu visas dalībvalstis.

katrā valstī jāizstrādā vietējiem apstākļiem un valodas politikas vajadzībām atbilstoša valodas situācijas apraksta shēma.⁸

Vienu no pirmajām valodas sociolingvistiska apraksta shēmām izstrādājis E.Haugens atbilstoši viņa izvirzītajai valodas ekoloģijas idejai.⁹ Tajā vēl neatspoguļojas sociolingvistikas kā starpzinātņu nozares raksturs; valodas situācijas atsevišķu aspektu analīze iekļauta lingvistikas apakšnozarēs (saskaņā ar pašreizējo uzskatu visi aspekti ietilpst sociolingvistikas kompetencē). Shēmā nav iekļauta ļoti nozīmīgā vēsturiskā, ģeogrāfiskā un psiholoģiskā dimensija. Uz šīs shēmas lielā mērā pamatojas H.Hārmaņa sistēma (Haarman 1986), kurā izdalītas 7 ekoloģisko mainīkļu (*variables*) kategorijas¹⁰; arī šajā sistēmā trūkst vēsturiskās un ģeogrāfiskās dimensijas.

⁸ Noteiktas valodas pozīciju analīzē iespējamās atšķirīgas pieejas atkarībā no tā, vai par noteicošajiem tiek uzskatīti lingvistiski vai sociāli faktori. Izdalāmi četri sabiedrības un valodas attiecību pamatmodeļi:

1. Vērā tiek ņemta galvenokārt sociālu faktoru mijiedarbība. Lingvistisko faktoru loma netiek novērtēta, lingvistisko informāciju izmanto galvenokārt valodas kolektīvu izdalīšanai.
2. Sociālie faktori tiek uzskatīti par primāro, neatkarīgo elementu, bet lingvistiskie faktori - par atkarīgajiem elementiem, ko nosaka valodas lietotāja sociālās pazīmes.
3. Lingvistiskie faktori tiek uzskatīti par noteicošajiem, sociālie - par atkarīgajiem faktoriem (piem., Sepīra-Vorfa hipotēze).
4. Vērā tiek ņemti galvenokārt lingvistiski faktori (piem., salīdzināmi vēsturiskās valodniecības ietvaros), sociālo faktoru loma netiek uzskatīta par nozīmīgu valodas attīstībā.

Valodas un sabiedrības mijiedarbība izvērtējama 1. vai 2. pamatmodeļa ietvaros. 3. un 4. pamatmodelis valodas situācijas izpētē un valodas politikas pamatvirzienu noteikšanā nav izmantojams. Tādēļ tradicionālās lingvistikas atziņas visai maz noderīgas valodas politikā.

⁹ Valodas pozīcijas raksturojamas pēc 10 parametriem:

1. Kā valoda klasificējama attiecībā pret citām valodām (vēsturiskā un deskriptīvā lingvistika)?
2. Kas lieto valodu (lingvistiskā demogrāfija)?
3. Kādas ir valodas lietošanas sfēras (sociolingvistika)?
4. Kādas valodas vēl lieto šīs valodas runātāji (dialingvistika)?
5. Kādi ir valodas iekšējie varianti (dialektoloģija)?
6. Kādas ir rakstu tradīcijas (filoloģija)?
7. Kāda ir valodas standartizācijas pakāpe (preskriptīvā lingvistika)?
8. Kāds institucionāls atbalsts ir šai valodai (glotopolitika)?
9. Kāda ir šīs valodas runātāju attieksme pret valodu (etnolingvistika)?
10. Kāda šo faktoru dēļ ir šīs valodas pozīcija citu valodu vidū (ekoloģiskā klasifikācija)? (Haugen 1972).

10

1. Etnodemogrāfiskie (runātāju skaits, koncentrācija).
2. Etnosocioloģiskie (dzimums, vecums, endogāmijas pakāpe utt.).
3. Etnopolitiskie (valodas kolektīva un valsts attiecības, valodas statuss).
4. Etnokulturālie (atbalsts kultūrai, rakstu valoda).

Pēdējos gados valodu situācijas apraksta principu izstrādei īpaši pievērsies Dž.Edvardss. Viņa pieeja pamatojas gan uz iepriekšminētajām E.Haugena, H.Klosa, H.Hārmaņa shēmām, gan uz 80. gados populāro "etnolingvistiskās vitalitātes" koncepciju¹¹, papildinot to ar psiholoģiskiem faktoriem. Viņš izvirza trīs mainfaktoru pamatkategorijas: runātājs, valoda, vide (*setting*), kas tiek sastāfītas ar vairākiem parametriem: demogrāfija, socioloģija, lingvistika, psiholoģija, vēsture, politika, ģeogrāfija, izglītība, reliģija, ekonomika, informācijas līdzekļi (Edwards 1992). Vairāki autori ir izstrādājuši oriģinālus minoritātes valodas raksturošanas principus (de Vries 1987, 1990; Anderson 1990), kas izmantojami arī vispārējās valodas situācijas raksturošanai valstī. Valodas situācijas analīzē nozīmīgi ir arī H.P.Neldes pētījumi par statistikas datu izmantošanu valodas konfliktu zonās (Nelde 1991; 1995).

Jebkuras valodas situācijas raksturošanai izmantojama shēma, kurā vienotā kompleksā skatītas divas pamatkategorijas: vide un sabiedrība, kas tiek saistītas ar dažādiem politiskiem, sociāliem, etniskiem, ģeogrāfiskiem, vēsturiskiem u. tml. parametriem. Par nozīmīgiem atzīstami šādi valodas situācijas komponenti:

1. Valsts tips, tās politiskais, sociālais un ekonomiskais raksturojums.
2. Teritorijas ģeopolitiskais raksturojums.
3. Iedzīvotāju etnodemogrāfiskā un lingvistiskā struktūra.
4. Valodu juridiskais statuss valstī.
5. Valodu sociolingvistiskās funkcijas.
6. Valsts valodas juridiskais un institucionālais nodrošinājums.
7. Individuālā bilingvisma un multilingvisma izplatība.
8. Valodu sociolingvistiskā kvalitāte.

Šie pamatkomponenti analīzē jāsaista ar fona parādībām, kas var ietekmēt valodas situāciju ikvienā valstī:

1. Globālie sociolingvistiskie procesi.
2. Starptautiski saistošas normas valodas politikā.
3. Valsts attīstības koncepcija un iekšpolitikas (minoritāšu politikas, kultūrpolitikas, iekšpolitikas) pamatvirzieni.
4. Valodas situācijas psiholoģiskā uztvere dažādu sociālo grupu vidē un lingvistiskās attieksmes (nozīmīgākais faktors – etnosu vēsturiskā pieredze un atmiņa).

Valodas politikai un tās instrumentārijam – valodas likumu, saskarīgo likumu un normatīvo aktu kopumam – piemīt dubultatkarība. No vienas

-
5. Etnopsiholoģiskie (attieksme pret citiem etnosiem, valodas loma identitātē).
 6. Uzvedības (*interactional*) (mobilitāte komunikācijā, situacionālo variantu lietojums).
 7. Etnolingvistiskie (lingvistiska tuvība kontaktvalodām) (Haarmann 1986).

¹¹ Etnolingvistiskas grupas dzīvotspēja tiek analizēta atkarībā no 3 faktoriem: demogrāfija, grupas statuss un valsts institūciju atbalsts. Katrs no šiem faktoriem ietver vairākus mainfaktorus (Giles et al. 1977).

puses, to uzdevums ir iezīmēt valodas situācijas attīstības perspektīvas, no otras puses, tiem stingri jāpamatojas pašreizējās valodas situācijas zinātniskā analizē un it īpaši – izpratnē par objektīvām likumsakarībām resp. sociolingvistiskajiem procesiem sabiedrībā. Kaut arī sabiedrības spēja apzināti iedarboties uz lingvistisko vidi ir vispāratzīta, valodu funkcionēšanu nosaka politiskiem risinājumiem nepakļaujamās universālās norises. Lai izvairītos no voluntārisma valodas politikā, valodu konkurences sociolingvistiskajiem aspektiem pievēršama daudz lielāka uzmanība. Tāpēc nepieciešams neliels ieskats makrosociolingvistikā – zinātnē par lielu valodas kolektīvu funkcionēšanu un savstarpējo mijiedarbību.

SOCIOLINGVISTISKIE PROCESI SABIEDRĪBĀ

Pēdējos gadu desmitos visā pasaulē pieaugusi interese par valodu funkcionēšanu sabiedrībā un par valodas un konkrētas sabiedrības savstarpējo ietekmi. Arī valodniecības attīstības loģika nosaka tieksmi dziļi un vispusīgi analizēt valodu saistībā ar konkrētā etnosa vēsturi un tā eksistences politiskajiem, sociālekonomiskajiem un psiholoģiskajiem apstākļiem (Fasold 1992). Civilizētā sabiedrībā valoda tiek apzināti veidota, kopta un normēta, lai tā sabiedrības attīstībai atbilstošā līmenī spētu veikt gan komunikatīvo, gan kognitīvo, gan ekspresīvo funkciju; tiek regulētas arī valodu attiecības multilingvālās valstīs. Aizvien nepopulārāks kļūst uzskats par valodu kā par slēgtu sistēmu, kuras attīstību nosaka galvenokārt pirmvalodas tipoloģija, bet ne ārēji faktori. Savukārt sabiedrībā, īpaši daudznacionālā sabiedrībā, notiekošo procesu pilnīgai izpratnei ļoti nozīmīga ir lingvistisko procesu analīze Tāpēc 20. gadsimta 60. gados izveidojas jauna starpzinātņu nozare – sociolingvistika. Tā ir zinātne par valodas un sabiedrības savstarpējo saistību – par sociālās organizācijas (no indivīda līdz nācijai) un lingvistiskās organizācijas (no fonēmas līdz tekstam) mijiedarbību.

Sprādzienveidīgo sociolingvistikas attīstību šajā posmā noteica vairāki faktori. Pirmkārt, tā bija reakcija pret gadu desmitiem valdošo valodniecības skolu (virzienu (salīdzināmi vēsturiskā valodniecība, jaungramatisms), kā arī populārāko 20. gadsimta skolu (strukturālisms, ģeneratīvā lingvistiska) izteikti intralingvistisko orientāciju un valodas attīstības sociālo faktoru ignorēšanu. Otrkārt, bija nepieciešams risināt aktuālas valodas un sabiedrības mijiedarbības problēmas un zinātniski pamatot lēmumus praktiskajā valodas politikā (piemēram, valoda un sociālais slānis Lielbritānijā, valoda un rase, valoda un dzimums ASV, valoda un imigranti Vācijā). Treškārt, 60.-70. gadi bija arī socioloģijas kā akadēmiskas disciplīnas uzplaukuma un robežu paplašināšanās laiks; sociologi savu interešu lokā iekļāva valodu, savukārt valodnieki savu tradicionālo izpētes objektu sāka analizēt, izmantojot socioloģijas metodes. Ceturtkārt, liela loma bija svarīgas tradicionālās valodniecības nozares – dialektoloģijas – robežu paplašināšanai, plaši izmantojot socioloģiskas metodes (V.Labova skola). Kopš tā laika lingvistiskās variantības izpēte atkarībā no socioloģiskajiem mainītajiem faktoriem (sociālais slānis, vecums, dzimums u.c.) veido vienu no galvenajiem sociolingvistikas virzieniem (Trudgill 1992).

Sociolingvistika vēl joprojām tiek uzskatīta par jaunu zinātņu, un turpinās diskusijas par tās formālo priekšmetu, kā arī par robežām ar citām starpzinātnēm (Romaine 1994). Sociolingvistu izpētes objekts ir visi valodas un sabiedrības attiecību aspekti, to raksturošanai nepieciešams izmantot arī citu zinātņu, īpaši vēstures, etnoloģijas, psiholoģijas, politoloģijas, atziņas, tādējādi saskaroties ar etnolingvistiku, psiholingvistiku, politolingvistiku (Giles 1992). Pašlaik tiek atzīts, ka šīs nozares izziņas sfērā ietilpst visplašākais jautājumu spektrs – gan valodu funkcionēšana noteiktos sociālpolitiskos apstākļos, kā arī valodu koeksistences modeļu izpēte (makrosociolingvistika), gan teritoriālās un sociālās variantības izpēte visos valodas līmeņos (mikrosociolingvistika) (Milroy & Milroy 1991). Sociolingvistikas kompetencē tātad ietilpst visi valodas politikas aspekti –

juridiskais (valodu hierarhijas un aizsardzības reglamentēšana valodu likumos un citos normatīvos aktos), lingvistiskais (valodas normalizācija) un pedagoģiskais (valodu mācīšana) aspekts. Šīs zinātnes nozares praktiskā lietderība ir viens no cēloņiem sociolingvistikas bumam mūsdienu pasaulē – 90. gados tieši šajā valodniecības nozarē ir izdots visvairāk grāmatu, gandrīz visās valstīs darbojas sociolingvistikas institūti vai centri, iznāk speciāli sociolingvistikas žurnāli.¹²

Eiropas Savienības lingvistiskās vides dažādība radījusi gan teorētiskas, gan praktiskas problēmas, kas risināmas sociolingvistikas ietvaros. To risinājuma pamats ir gadsimtu gaitā nemainīgi un universāli sociolingvistiski procesi, kas, kaut modificēti atbilstoši 20. gadsimta beigu civilizācijas attīstības līmenim, liecina par valodu funkcionēšanas likumsakarībām un sabiedrības iespējām tās ietekmēt.

Visā civilizācijas attīstības gaitā cilvēku sabiedrībai raksturīga vairāku valodu vienlaicīga funkcionēšana vienā teritorijā un vienā valstiskā veidojumā. Šāda situācija jau vairākus gadsimtus pastāv arī Latvijas teritorijā. Lai raksturotu valodas situāciju Latvijā saistībā ar globālajiem sociolingvistiskajiem procesiem – valodu noturību, lingvistisko asimilāciju, valodu atdzimšanu –, šķiet lietderīgi aplūkot valodu pastāvēšanas vispārīgās likumsakarības.

Galvenais sociolingvistisko procesu dzinējspēks multilingvālā sabiedrībā ir **valodu kontakti**, precīzāk, kontakti starp dažādu valodu (arī dažādu vienas un tās pašas valodas eksistences paveidu) runātājiem¹³. Ja viena un tā paša valodas kolektīva ietvaros sistemātiski tiek lietotas divas vai vairākas valodas, rodas parādība, ko sauc par *bilingvismu (divvalodību)* vai *multilingvismu (daudzvalodību)*. Bilingvisms indivīda vai sabiedrības līmenī ir valodu kontaktu praktiskā izpausme.

Individuāls bilingvisms vai multilingvisms uzskatāms par sociālā bilingvisma konkrētu realizāciju; savukārt sociālā bilingvisma obligāts priekšnoteikums ir viena valodas kolektīva vai tā daļas individuāls bilingvisms.¹⁴

¹² Starptautisko sociolingvistikas žurnālu skaits pārsniedz desmit; kā ievērojamākie minami "Language in Society", "International Journal of the Sociology of Language", "Sociolinguistica", "Sociolinguistics", "Journal of Multilingual and Multicultural Development", "Journal of Language and Social Psychology", "Journal of Sociolinguistics" un citi.

¹³ Par lingvistisko asimilāciju sociālā tīkla teorijas aspektā sk.: Druvieta I. Valodas pārmaiņas kontaktvalodu (kontaktsistēmu) ietekmē. – *Linguistica Lettica*, 1998.Nr.2, 5.-18. lpp.

¹⁴ Nepieciešams stingri šķirt jēdzienus *bilingvāls indivīds*, *bilingvāla sabiedrība* un *bilingvāla valsts* (varas un pārvaldes instrumenta nozīmē). Ja sabiedrība ir bilingvāla, tad izplatīts būs arī individuālais bilingvisms, turpretim individuāls bilingvisms nav priekšnoteikums bilingvālai

Individuālā bilingvisma izpēte ir galvenokārt psiholingvistikas kompetencē; galvenās izpētes jomas ir psihofizioloģiskie koda pārslēgšanas mehānismi, valodu savstarpējā ietekme (Jeffers, Lehiste 1984), smadzeņu lingvistiskās organizācijas izpēte (T.Skutnabb-Kangas 1983) un bilingvisma ietekme uz indivīda garīgo attīstību (Dittmar 1981). Valodas situācijas sociolingvistiskā analizē individuālā bilingvisma izplatība un tipoloģija ir uzskatāma par nozīmīgu parametru, jo ļauj izdarīt secinājumus par kolektīvo bilingvismu¹⁵ un par valodas prasmes ietekmi uz valodas situācijas uztveri. Individuālā bilingvisma raksturošanā parasti tiek izmantoti šādi galvenie kritēriji: 1) individuālā bilingvisma izplatība populācijā, 2) bilingvisma aktivitāte, 3) otras valodas prasmes līmenis.

Ne zinātnē, ne praksē nav vienota viedokļa par termina *individuāls bilingvisms* saturu. Šī termina traktējuma spektrs ir ļoti plašs. Par bilingvālu indivīdu tiek atzīts gan tikai tāds, kas divas valodas prot dzimtās valodas līmenī, gan arī tāds, kas palaikam pasīvi saskaras ar otru valodu. Sabiedrības vairuma reālajā uztverē par bilingvālu tiek atzīts indivīds, kas spēj sazināties jeb "aktīvi veidot gramatiskas struktūras" vairāk nekā vienā valodā (Lehiste 1988).¹⁶ Tomēr, kā atzīmē H.Hārmanis, "sociolingvistikas terminoloģija nav pietiekami precīza, lai nošķirtu valodas prasmi no valodas lietošanas" (Haarman 1986: 317).

Individuālā bilingvisma izpratne ir atkarīga arī no izvirzītajiem indivīda dzimtās valodas kritērijiem. Pēdējos gadu desmitos vērojamas lingvistiskās asimilācijas dēļ Latvijas valodas situācijas aprakstā šai ziņā nepieciešama terminoloģiska precizitāte. Pastāv atšķirīga termina *dzimtā valoda* izpratne: 1) tautībai atbilstošā valoda, 2) pirmā apgūtā valoda resp. vecāku valoda, 3) valoda, ko prot vislabāk, 4) valoda, ko lieto visbiežāk, 5) tās nācijas valoda, ar kuru indivīds identificējas (Skutnabb-Kangas, Phillipson 1989). Pašlaik ir vispāratzīts, ka indivīdam var būt arī divas dzimtās valodas un ka

sabiedrībai. Bilingvāla (multilingvāla) valsts ir valsts, kuras konstitūcijā atzītas divas (vai vairākas) valsts vai oficiālās valodas.

¹⁵ 70. gadu krievu valodniecības literatūrā un arī dažos Rietumu autoru darbos izdalīts vēl trešais bilingvisma paveids – grupas bilingvisms. Termins *grupas bilingvisms* tiek attiecināts uz valodas lietojumu mazās sociālās grupās (ģimene, ciems, darba kolektīvs), turpretim termins *kolektīvais (masu) bilingvisms* tiek lietots, runājot par visiem etniskās grupas locekļiem.

¹⁶ Kopš 80. gadiem lingvistiskajā literatūrā tiek lietots arī termins *semilingvisms* jeb *pusvalodība*. Tas raksturo situāciju, kad divvalodīga indivīda abu valodu prasme ir nepilnīga, un viņš nevar brīvi izteikties ne vienā, ne otrā valodā. Parasti viņa vārdu krājums ir mazāks nekā citiem tās pašas valodas runātājiem ar līdzīgu sociālo izcelsmi un izglītības līmeni (Romaine 1994). Vairāki pētnieki tomēr semilingvisma konceptu uzskata par fikciju, kam nav vietas zinātniskā darbā (Paulston 1982).

tikai tādā gadījumā varam runāt par absolūtu bilingvismu (tikai 2-4% pasaules iedzīvotāju ir absolūti bilingvi)¹⁷.

Individuālais bilingvisms ir mikrosociolingvistiska līmeņa parādība un tā eksistence nespēj jūtami ietekmēt valodu noturības, nomaiņas un atdzimšanas procesus visā valodas kolektīvā. Ja individuālā bilingvisma izplatība populācijā ir sasniegusi pietiekami augstu izplatības līmeni, starp abu valodu kolektīviem ir tieši kontakti un viena un tā paša valodas kolektīva ietvaros sistemātiski tiek lietotas divas valodas, varam runāt par **kolektīvo bilingvismu**. Kolektīvā bilingvisma eksistence ir cēloņfaktors iespējamām pārmaiņām valodu hierarhijā un lingvistiskās asimilācijas procesiem.

Valodu kontaktu un to radītā kolektīvā bilingvisma izpēte nozīmīga gan valodu vēstures, gan to attīstības ekstralingvistisko apstākļu izpētē. Agrāk bilingvisms un it īpaši multilingvisms bija tikai atsevišķu reģionu īpatnība (piemēram, Balkāni, Kaukāzs, Indija, Dienvidaustrumāzija, Papua). Tur vai nu dzīvoja daudzas tautas, kas runāja ģenētiski atšķirīgās valodās, vai arī šie etnosi¹⁸ dzīvoja lielāku etnosu ielenkumā. Mūsu dienās faktiski vai oficiāli bilingvisms vai multilingvisms raksturīgs lielākajai daļai valstisko veidojumu, arī Eiropā.

Gan valodu kontakti, gan bilingvisms ir ļoti sena un plaši izplatīta parādība. Ilgstošā pastāvīgā saskarsmē vienā ģeogrāfiskā areālā runātās valodas ietekmē cita citu. Valodas visbiežāk nonāk kontaktā tad, ja lingvistiski homogēnā teritorijā ierodas liela citas valodas runātāju grupa un migrācijas vai intervences rezultātā divi vai vairāki valodas kolektīvi nonāk saskarē arī darījumu, kultūras un ģimenes sfērā. Valodu attiecību veidošanās parasti ir atkarīga no ekstralingvistiskiem faktoriem – no valodas kolektīvu lieluma, no to materiālās un garīgās kultūras līmeņa, no militārā spēka, kā arī no kontaktvalodu struktūras īpatnībām un no ģeoloģiskās radniecības pakāpes. Valodu kontakti var radīt pārmaiņas gan makrosociolingvistiskajā, gan mikrosociolingvistiskajā līmenī. No lingvistiskā viedokļa izdalāmi četri valodas situācijas attīstības tipi (Lehiste 1988 u.c.).

¹⁷ 70.-80. gados Padomju Savienībā propagandētais krievu valodas kā otrās dzimtās valodas statuss atbilstoši šai koncepcijai ir nereāls; vienlīdzīga krievu un "dzimtās" resp. pirmās valodas prasme iespējama tikai jauktajās ģimenēs vai retajos gadījumos, kad pirmā valoda ekskluzīvi pilda tikai ģimenes valodas funkcijas. 1987. gada sociolingvistiskajā aptaujā ap 25 cilvēku nosauca 2 dzimtās valodas (piem., latviešu un krievu – 7, krievu un ukraiņu – 5) (Drīzule, Gerentoviča, 1990). 1995. gada aptaujā no divreiz lielāka respondentu masīva divas dzimtās valodas nosauca 3 cilvēki. Iespējamais šādas parādības skaidrojums ir saistīts ar īpašo uzmanību, kas pēdējos gados tiek pievērsta personas etniskajai un lingvistiskajai identitātei.

¹⁸ Etnoss – noteiktā teritorijā vēsturiski izveidojusies cilvēku kopība, kam raksturīgas noturīgas kultūras un mentalitātes iezīmes un sava valoda, kas to šķir no citām cilvēku kopībām.

1. Abi valodas kolektīvi turpina runāt katrs savā valodā. Atnācēju valoda, ko apzīmē ar terminu *adstrāts*, ietekmē pamatiedzīvotāju valodu, bet turpina pastāvēt kā kaimiņu valoda, piemēram, konstatējams zviedru adstrāts somu valodā, turku – Balkānu valodās, somugru – latviešu valodā.
2. Pamatiedzīvotāju valodas kolektīvs asimilē atnācējus. Atnācēju valoda, ko apzīmē ar terminu *superstrāts*, atstāj pēdas pamatiedzīvotāju valodas leksikā, fonētikā un gramatikā, kā, piemēram, skandināvu superstrāts angļu valodā 9. gs.
3. Atnācēji asimilē pamatiedzīvotājus. Šī procesa pirmā stadija parasti ir plaši izplatīts bilingvisms. Ja pēc pilnīgas lingvistiskas asimilācijas atnācēju valodā saglabājušās pamatiedzīvotāju valodas pēdas, to sauc par *substrātu*, piem., ķeltu substrāts angļu valodā (tādi vārdi kā *Londona*, *Temza*), baltu substrāts baltkrievu izloksnēs.
4. Mērķtiecīgi šķiet atsevišķi izdalīt *instrātu*, kas rodas, ja vienas valodas kolektīva teritorijā atrodas atsevišķas citas valodas runātāju grupas, piemēram, retoromāņu instrāts Šveices vācu valodā, kurdu instrāts Armēnijā, krievu instrāts Latgalē kopš 17. gs.

Kopš 80. gadu beigām valodas politikā par aksiomātisku tiek atzīta P.Neldes formulētā tēze “Valodu kontakti nozīmē valodu konfliktus” (Nelde 1986). Ar to tiek pilnībā noraidīts ideālistiskais pieņēmums par ilgstoša kolektīva bilingvisma iespējamību. Starp valodām vienmēr ir valdījušas un valda konkurentu attiecības, un divu valodu paralēla pastāvēšana visā valodas kolektīvā ir īslaicīga parādība. Valodu kontaktu lingvistiskās izpausmes forma ir *interference* – novirze no dzimtās valodas normām kontaktvalodas ietekmē¹⁹. Šādas novirzes varam vērot visos *valodas līmeņos* – fonētiskajā, morfoloģiskajā, sintaktiskajā, semantiskajā un leksikostilistikajā līmenī. Pašas par sevi interferences valodas eksistenci neapdraud. Valodu konkurences aspektā daudz nozīmīgākas ir pārmaiņas lingvistiskajās attieksmēs un vērtību sistēmā, kas parasti saistās ar konkurējošo valodu atšķirīgo ekonomisko vērtību un varas potenciālu.

Valodu kontaktu radītajā valodu konkurences cīņā iespējamās vairākas stadijas un relatīvi neatgriezenisks iznākums. Lingvistiskajā ekosistēmā valodu paralēls lietojums ir tikai pārejas parādība. Sistēma cenšas atīstīt stabilitāti: vai nu katra valoda tiek lietota atšķirīgās sociolingvistiskās funkcijās, vai arī viena valoda zūd (Ehlich 1994).

Valodas politikas aspektā nozīmīgākie koncepti ir valodas nomaīņa jeb lingvistiskā asimilācija, valodas noturība jeb saglabāšanās, valodas nāve, valodas atdzimšana un valodas pidžinizācija vai kreolizācija.

Valodas nomaīņa (*language shift*) notiek tad, ja sabiedrība izvēlas citu valodu lietošanai kaut vai dažās sociolingvistiskajās funkcijās. Šāda izvēle var novest pie lingvistiskās asimilācijas vismaz vienā tās runātāju kolektīva daļā. Pilnīga valodas nomaīņa, etnosa lielākajai daļai fiziski saglabājoties, ir ilgstošs un pakāpenisks sociolingvistisks process. Tomēr pat spēcīga

¹⁹ Turklāt jāņem vērā tā sauktais Vindiša paradokss, kas aprakstīts jau 1897. gadā: pat vāji apgūta otra valoda ietekmē dzimto valodu, nevis otrādi.

kontaktvalodas ietekme un nevēlamas interferences visos valodas līmeņos nenoved pie valodas atmiršanas. Valoda atmirst tikai divos gadījumos: ja fiziski tiek iznīcināta lielākā valodas kolektīva daļa vai zūd valodas *sociolingvistiskās funkcijas* – valoda noteiktās sabiedrības dzīves jomās tiek aizstāta ar citu valodu. Valodas izstumšana no sociāli nozīmīgām dzīves sfērām iespējama tad, ja lielākā daļa valodas kolektīva ir bilingvāli. Ilgstošs sabiedrības bilingvisms nelabvēlīgu politisko un etnodemogrāfisko faktoru ietekmē var būt prelūdijs valodas atmiršanai.

Valodas noturība jeb **valodas ilgtspēja** (*language maintenance*) turpretim ir termins, ar ko raksturo noteikta valodas kolektīva spēju vismaz dažās sociolingvistiskās funkcijās saglabāt savu valodu nelabvēlīgos ekonomiskos un politiskos apstākļos.

Lingvistiskā asimilācija, etnosam fiziski saglabājoties un vairākās paaudzēs saglabājot arī etnosa apziņu, ir ilgstošs un sarežģīts process, kas ir atšķirīgs katrā konkrētā situācijā. Lingvistiskā asimilācija parasti saistīta ar ilgstošu kolektīvā bilingvisma periodu.

Vienas valodas atmiršana bilingvālos valodas kolektīvos attēlojama pēc shēmas $A > A I / B II > B I / A II > B$. A apzīmē pamatiedzīvotāju valodu, B – valodu, kas dažādu iemeslu dēļ pakāpeniski to nomaina, bet I un II norāda valodu vietu sociolingvistisko funkciju ziņā un sabiedrības vērtību sistēmā.

1. posmā A valoda aptver visas funkcionālās sfēras teritorijā vai valstiskā veidojumā. Atsevišķi iedzīvotāji (tirgotāji, garīdznieki) var būt divvalodīgi. Var eksistēt noturīgas kulta valodas (latīņu, arābu, senslavu), kas pamatvalodas monopolu neapdraud.

2. posmā paralēli A valodai jau eksistē B valoda. Cēloņi tam var būt dažādi: teritorijas iekarošana, masveida ieceļošana, pastiprināti tirdznieciskie kontakti. A valodas runātāju kolektīvs var tikt fiziski iznīcināts (valodas atmiršana kā genocīda sekas), piemēram, 200 Austrālijas un Tasmānijas aborigēnu valodas izzuda 70 gadu laikā (Holmes 1992: 62), vai varmācīgi asimilēts (*lingvocīds* jeb valodas slepkavība, glotofāģija vai lingvistiskais kanibālisms (Phillipson 1992: 106), piemēram, vācu asimilētie senprūši 17. gs. beigās. Lai gan pamatvalodas runātāju skaits sākotnēji nav mazāks par ieceļotāju skaitu, tās lietošana nozīmīgās sociolingvistiskajās sfērās samazinās. Sākas arī valodas lingvistiskās kvalitātes pagrimums.

3. posmā pamatvalodas runātāji jau ir skaitliskā mazākumā vai arī to etniskajā pašapziņā piederībai A valodas runātājiem vairs nav noteicošā loma. Galvenās funkcionālās sfēras pilnībā pārņēmusi B valoda, A valoda funkcionē sadzīves un ģimenes sfērā. Šajā posmā A valodas saglabāšanās lielā mērā ir atkarīga no valodas politikas valstī, kā arī no valodas lietotāju sabiedriskās aktivitātes un etniskās identitātes saglabāšanas tieksmes. Ja A valodas prestižs ir augsts, pat nelabvēlīgā etnopolitiskā situācijā izdodas noturēties pretim B valodas spiedienam, kā, piemēram, Baltijas valstīs 1940.-1990.gadā, kaut objektīvi pastāvēja asimetrisks bilingvisms un nozīmīgākajās funkcionālajās sfērās dominēja krievu valoda. Valodas, kas tiek uztvertas kā grupas identitātes simbols, ilgi – vairāk nekā četras paaudzes – tiek saglabātas arī diasporā, piem., poļu, grieķu, latviešu valoda.

4. posmā jau ir notikusi *lingvistiskā asimilācija*. Tā ir etniskās asimilācijas sākumstadija. A valoda jau ir zaudēta tiktāl, ka vairums etnosa pārstāvju par dzimto valodu atzīst B valodu. Valodu vairs var prast tikai daži cilvēki. Piemēram, ir precīzi zināmi gadi, kad miris pēdējais

ubihu un korniešu valodas runātājs. PSRS 1989. gada tautskaitē vairs nav datu par izžoriem un votiem, kuru skaits 1959. gadā bija ap 1000.

Lingvistiski visvieglāk asimilējas imigrantu minoritātes. Tas nav atkarīgs tikai no valodas kolektīvu skaitliskajām proporcijām, bet arī no imigrantu sociālekonomiskā stāvokļa, valodu prestiža un apzinātas vēlmes saglabāt valodu, kā arī no valodas politikas konkrētajā valstī. Ne vienmēr asimilācija notiek piespiedu kārtā. Bieži valodas prestižs sabiedrībā ir tik zems, ka attiecīgā etnosa pārstāvji apzināti dod priekšroku citai valodai (piem., slovēņi Austrijā, bretoņi Francijā, vairums Ziemeļkaukāza un Ziemeļu tautu bijušajā PSRS). Ja cilvēki savā starpā šķietami brīvpriatīgi vairs nerunā dzimtajā valodā, vecāki nevēlas nodot savu valodu bērniem un praktiski visi šīs valodas runātāji ir bilingvāli, notiek *valodas pašnāvība (linguistic suicide)*. Liela loma tās motivācijā var būt pastāvošiem vai speciāli radītiem šķietami objektīviem apstākļiem (skolu trūkums, šķēršļi noteiktas tautības cilvēku pieņemšanai darbā, nepieciešamība pilnībā prast otru valodu profesionālajai karjerai).

Starp faktoriem, kas veicina valodas nomaiņu, pirmām kārtām minami: sabiedrības bilingvisms, migrācija, industrializācija, urbanizācija, valodas lietojums skolu sistēmā un valsts varas un pārvaldes institūcijās, kā arī kontaktvalodu prestižs.

Sabiedrības bilingvisms ir nepieciešams nosacījums valodas nomaiņai. Monolingvāla sabiedrība paliks monolingvāla tik ilgi, līdz tajā sāks izplatīties cita valoda, kas ietekmēs ekonomisko un varas resursu sadalījumu. Valodas nomaiņas procesu vairumā multilingvālu valstu labi raksturo tautskaišu dati, kuros novērojama pirmās valodas prasmes samazināšanās subordinētā valodas kolektīva jaunākās paaudzes vidū.

Migrācija rada labvēlīgu vidi valodas maiņai, ja militāras aneksijas rezultātā otrās valodas runātāju skaits pielīdzinās pirmās valodas runātāju skaitam vai pat to pārsniedz.

Kaut arī sabiedrības bilingvisms un otrās valodas runātāju skaits ir faktori, kas ietekmē valodas maiņu, tie bieži vien ir citu apstākļu rezultāts. Viens no nozīmīgākajiem faktoriem šai ziņā ir *industrializācija*. Industrializācija un modernizācija bieži vien rada nepieciešamību pēc citas valodas prasmes vai arī citā valodā runājošs darbaspēks un speciālisti izrādās labāk piemēroti tehnoloģiskajai videi, kas rodas šī procesa rezultātā.

Valodas nomaiņu var veicināt arī otrās valodas saistība ar transporta un komunikācijas sistēmām. Tikai iemācoties otru valodu, būs nodrošināta sociālā mobilitāte ar industrializācijas nodrošināto varas un ekonomisko resursu starpniecību. Šie resursi ietver pieeju pie labākām darba iespējām, specializētām zināšanām un, visbeidzot, pie augstāka prestiža un privilēģijām, kas saistās ar šo valodu.

Izglītības sistēma ir galvenais organizētais mehānisms otras valodas apguvei. Izglītības politika var ietvert arī kultūras īpatnību apguvi, kas saistītas ar šo valodu.

Valsts varas un pārvaldes institūciju lietotā valoda valodas maiņas vai noturības procesos ir ļoti nozīmīga. "Valoda, ko lieto parlamentā, likumus apspriežot, un valoda, kurā tiek rakstīti likumi un izdoti valdības dokumenti, arī ir līdzeklis, kā veicināt noteiktas valodas izplatību" (Fasold 1984: 253).

Liela nozīme ir valodu sociālajai subordinācijai. Ja pirmā valoda zaudē prestižu un to lieto zemākās sociālās funkcijās, tas noved pie šīs valodas negatīva sociālpсихологiska vērtējuma. Tas var radīt "brīvprātīgu" valodas nomaiņu pret augstāka prestiža valodu.

Valodas nāve (*language death*) iestājas tad, kad valoda vairs aktīvi nepilda nevienu sociolingvistisko funkciju, nav cilvēku, kas to uzskatītu par savu dzimto valodu un nenotiek normāli pārmaiņu procesi fonētikā, leksikā un gramatikā (Paulston 1994). Tas notiek tad, ja ir vismaz trīs nosacījumi: 1) vecāki nevēlas nodot savu valodu bērniem; 2) valoda vairs nepilda pamata komunikatīvās funkcijas sabiedrībā, 3) valodas kolektīvs nav stabils un nepieaug, bet samazinās.

Daudzas no izmirušajām valodām – kā latīņu, sengrieķu, baznīcslāvu – mūsu dienās pilda specifiskas funkcijas. Lielākā daļa no izmirušajām valodām ir tikai lingvistu un vēsturnieku intereses objekts. Tās var būt saglabājušās dažādās pakāpēs – no vārdam senās hronikās līdz gramatikām un vārdnīcām.

Visa valodas kolektīva nāve ir galvenokārt pagātnes fenomens – karš, genocīds, slimības, dabas katastrofas bieži fiziski iznīcinājušas visus noteiktas valodas runātājus (piemēram, daudzas Ziemeļamerikas indiāņu ciltis). Valodas nāvi var radīt arī izmaiņas valodas ekoloģijā. Tāpat kā augu un dzīvnieku sugu, arī valodu eksistence atkarīga no apstākļiem. Politiskas un ekonomiskas pārmaiņas var izjaukt valodas runātāju sociālo un kultūras vidi, kas funkcionējusi gadsimtiem ilgi (Wurm 1991). Piemēram noder Krievijas Ziemeļu reģiona valodas.

Valodu un kultūru kontakti par valodas nāves cēloni var kļūt tad, ja valodas kolektīvs nonāk ekonomiskos, politiskos un kultūras kontaktos ar ekonomiski stiprāku, agresīvāku, politiski dominējošu valodas kolektīvu. Ja šādi kontakti ir ekonomiski nepieciešami un ekonomiskās priekšrocības pieejamas tikai ar otras valodas starpniecību, pirmās valodas prestižs krītas pat funkcijās, kas nav tieši saistītas ar ekonomisko labklājību (kultūra, reliģija, neformālā komunikācija). Ja vairums sociāli aktīvo iedzīvotāju apzināti dod priekšroku citai valodai, valodas noturība ir problemātiska, kaut arī tai tiktu radīti labvēlīgi ekonomiskie un politiskie apstākļi.

Valodas atdzimšana (*language revival*) ir termins, ar ko raksturo valodas nomaiņai pretēju procesu. Labvēlīgos apstākļos, parasti organizētas inteliģences kustības ietvaros, tiek veikts pasākumu komplekss valodas sociolingvistisko funkciju atjaunošanai. Valodas atdzimšana iespējama valodām, kas saglabājušās kaut vai vienā sociolingvistiskā funkcijā, piemēram, kā ģimenes valoda vai kā kulta valoda. Ja valodas kolektīvs pilnīgi asimilējies vai iznīcināts (kā senpruši vai ubihi) valodas atdzimšana praktiski nav iespējama. Valodu atdzimšanas procesā parasti vērojamas universālas stadijas:

1. Ideālisms – tiek veidota pilnībā rehabilitētas apdraudētās valodas vīzija; valodas un etnosa nākotne tiek cieša saistīta.
2. Protests – iedzīvotāju mobilizācija kampaņai par apdraudētās valodas tiesību atgūšanu sociālu reformu vai revolūcijas ceļā.
3. Leģitimizācija – tiek nodrošināts vispārējs atbalsts valodas tiesībām noteiktās sociolingvistiskās funkcijās.
4. Institucionalizācija: tiek nodrošināta valodas lietošana stratēģiskos valsts sektoros: likumdošanā, izglītībā, sabiedrības pārvaldē.
5. Paralēlisms – valodas lietojuma paplašināšana vēlamo sociālo situāciju kompleksā, piem., privātajā sektorā, izklaidē, sportā, plašsaziņas līdzekļos (Williams 1991: 11).

Veiksmīga valodas atdzimšana atkarīga ne tikai no attiecīgā valodas kolektīva lieluma un runātāju vēlēšanās nodot valodu nākamajām paaudzēm. Lielāka nozīme ir ekonomiskajai motivācijai un reālajai iespējai lietot šo valodu vairumā sociolingvistisko funkciju. Pat tad, ja notikusi politiskās varas maiņa par labu atdzimstošās valodas kolektīvam, valodu hierarhijā joprojām var dominēt cita valoda. Tādēļ pasaules vēsturē ir daudz neveiksmīgu valodas atdzimšanas mēģinājumu. Tikai retos gadījumos varam runāt par sekmīgu valodas atdzimšanu no dažādas pakāpes lingvistiskās asimilācijas stadijām: navaho un mohauku valoda ASV, maoru valoda Jaunzēlandē, basku un katalāņu valoda Spānijā, velsiešu valoda Lielbritānijā u.c. Īpašs gadījums ir ivrits jeb senebreju valoda Izraēlā, kas aktīvi funkcionēja galvenokārt kā kulta valoda. Šai gadījumā korektāk būtu runāt nevis par valodas atdzimšanu, bet par valodas sociolingvistisko funkciju radikālu izvēršanu jeb revitalizāciju labvēlīgu politisku, psiholoģisku un ekonomisku faktoru ietekmē (Paulston 1994).

Organizēti centieni saglabāt un aizsargāt etnokulturālo atšķirību, ko bieži simbolizē valoda, var veicināt valodas noturību. Šādus centienus nereti apzīmē par *lingvistisko nacionālismu*. Dž.Fišmens izdala trīs nacionālisma komponentus: etnokulturālo īpatnību izplatīšanu vai vispārināšanu, šo īpatnību nozīmes uzsvērumu un uzvaru uz pagātnes tradīcijām, vērtībām un

simboliem, ko parasti pārstāv sabiedrības zemākais slānis. "Nacionālisms tādējādi nav tikai blakusprodukts vai atbilde uz neplānotu pārmaiņu nevēlamo efektu. Tas ir arī nākotnē vērstu pārmaiņu instruments" (Fishman 1971: 32).

Valoda bieži tiek izmantota kā nacionālās identitātes simbols, bet vienlaikus arī kā instruments grupas atšķirību saglabāšanai. Valoda pretstatā citiem nacionālās identitātes simboliem, kas lielākoties nāk no pagātnes, ir kaut kas noturīgs un dzīvs.

Kaut arī valodu var izmantot par nacionālās identitātes un vienības simbolu, ar to vien nepietiek, lai nodrošinātu tās noturību apstākļos, kur ir nosacījumi, kas veicina valodas maiņu. Šai valodai jāspēj funkcionēt mainīgajā sabiedrībā (mūsdienīga ortogrāfija, attīstīts vārdu krājums, īpaši termini, stilistiska izkoptība). Valodas kvalitātes nodrošināšanai nepieciešama mērķtiecīga valodas politika, resp. tās lingvistiskais aspekts.

Nacionālismam parasti ir pozitīva ietekme uz valodas kvalitāti. Viens no uzdevumiem attiecībā uz valodu ir nodrošināt valodas lietojumu vairākumā sociolingvistisko sfēru. Ja tiek veidota tāda valsts iekšpolitika, kas veicina gan valodas un tradīciju saglabāšanos, gan sociālas un ekonomiskas pārmaiņas, sabiedrības akcepts būs panākams vieglāk. Ir nepieciešams nodibināt īpašas institūcijas, kas nodarbotos ar valodas politikas lingvistisko aspektu. Ir skaidrs, ka institucionālā atbalsta radīšanā nacionālisms var būt veicinošs faktors, bet nav skaidra nacionālisma nozīme valodas maiņas vai noturīguma gadījumā. Kā konstatējis R.Fasolds, "kaut arī daudzi no biežāk minētajiem socioloģiskajiem faktoriem (migrācija, industrializācija u.c.) darbojas vairumā gadījumu, kad notiek valodas maiņa, ir viegli atrast piemērus, kad valodas kolektīvs ir ticis pakļauts šiem pašiem faktoriem, bet ir saglabājis savu valodu" (Fasold 1984: 217).

Lingvistiskais nacionālisms tātad var būt viens no spēcīgākajiem faktoriem kādas valodas noturībā. Tas nodrošina gan institucionālu atbalstu, gan etniskas un ideoloģiskas asociācijas ar valodu, akcentējot atšķirību starp grupām. Svarīgi, ka centieni attīstīt valodu mazina instrumentālo motivāciju pēc citas valodas. Ja mazinājusies instrumentālā motivācija, valodas maiņa var arī nenotikt. Piemēram noderīgi katalāņu, basku un Kvebekas franču valodas atdzimšanas procesi.

Katalonija ir viena no Spānijas provincēm. Spānijā dzīvo 72% spāņu, 16% katalāņu, 8% galīciešu, 4% basku. F.Franko valdības laikā dominēja centralizētas valsts ideja un minoritātēm faktiski nebija nekādu tiesību. Pēc diktatūras krišanas Katalonijai, Basku zemei, kā arī citām provincēm tika piešķirtas autonomijas tiesības. Saskaņā ar 1978. gada 29. decembra konstitūciju Spānijas valsts oficiālā valoda ir kastīliešu resp. spāņu valoda. Citām valodām ir piešķirts vienlīdzīgs oficiālo valodu statuss atsevišķos valsts autonomajos reģionos (katalāņu un basku valodai – 1979. gadā, galīciešu valodai – 1981. gadā).

Katalāņu valoda ir viena no daudzajām latīņu valodas pēctecēm. Tā agrajos viduslaikos attīstījies Iberijas pussalas ziemeļaustrumos, tagadējā Spānijas un arī Francijas teritorijā.

Turpmākajos gadsimtos valoda izplatījies arī Valensijā, Baleāru salās un Sardīnijā. Pirmie raksti katalāņu valodā radušies jau 12. gadsimtā; tieši šajā valodā sacerētie filozofiskie un teoloģiskie apcerējumi mainīja priekšstatu par latīņu valodu kā vienīgo zinātnes valodu. Tomēr 18. gadsimtā sākās Katalonijas un līdz ar to arī katalāņu valodas pagrimums. Kopš Filipa V laikiem par vienīgo Spānijas valodu tika pasludināta spāņu (kastīliešu) valoda, kas kļuva arī par katalāņu elites valodu. Katalāņu valoda saglabājās galvenokārt mutvārdu formā kā ģimenes un sadzīves valoda.

19. gadsimta beigās sākās Katalonijas ekonomiskais uzplaukums un līdz ar to arī nacionālās identitātes apzināšanās. Valodai radās simboliska vērtība augošajos ekonomiskajos un politiskajos konfliktos starp Kataloniju un centralizēto valdību Madridē. Valoda tika attīstīta un standartizēta, trijās desmitgadēs pilnībā nostabilizējās tās pozīcijas kultūras un izglītības jomā.

Generāļa Franko varas periodā Spānijā valdīja ne tikai politisks, bet arī kulturāls un lingvistisks centrālisms. Četrdesmit gadus varas un pārvaldes iestādēs, sabiedrības informācijas līdzekļos, publiskos pasākumos bija atļauts lietot tikai spāņu valodu. Katalāņu valodas iznīcināšanai tika izmantotas gan atklāti represīvas metodes – aizliegums to izmantot par mācību valodu, grāmatu dedzināšana, pat fiziski sodi -, gan mēģinājumi katalāņu valodu ierindot starp folkloras vērtībām, kam modernajā pasaulē praktiskas nozīmes vairs nav. Šajā pašā periodā Katalonijā lavīnveidīgi pieauga imigrācija no citiem Spānijas reģioniem: 1975. gadā 38% Katalonijas iedzīvotāju bija pirmās paaudzes spāniski runājoši imigranti, kas netika stimulēti mācīties katalāņu valodu. Kritās valodas prestižs, un arī pašu katalāņu starpā aizvien vairāk sāka izplatīties spāņu valoda. 70. gadu beigās tikai 60% provinces iedzīvotāju prata katalāņu valodu, no tiem 97% katalāņu (Paulston 1992: 58). Tomēr šajā periodā tika aptverta valodas vērtība, cilvēki saliedējās valodas aizsardzībai, tādējādi sagatavojot ceļu liela apjoma valstiskai programmai katalāņu valodas atdzimšanai.

Spānijas 1978. gada Konstitūcijā valodu daudzveidība tika atzīta par nacionālo bagātību. Spāņu (kastīliešu) valodai tika piešķirts oficiālās valodas statuss visā teritorijā, bet katalāņu valodai līdztekus spāņu valodai – Katalonijā. 1983. gadā provincē tika pieņemts Valodas normalizācijas likums, kas garantēja katalāņu valodas lietošanu visās sabiedriskās dzīves jomās.

Desmit gadu laikā Katalonijā valodas situācija un it īpaši attieksme pret valodu ir jūtami mainījusies. Vēl joprojām dominē spāņu valoda, tikai 68,3% Katalonijas iedzīvotāju spēj runāt katalāņu valodā, bet to saprot gandrīz visi (Laitin 1992). Valsts varas un pārvaldes institūciju darba valoda ir katalāņu valoda. Vizualajā informācijā ir obligāts divu valodu lietojums. 1978. gadā tikai 3% skolu mācības notika katalāņu valodā; jau 1987. gadā šādu skolu bija 62%. Spāņu imigrantu otrā paaudze jau brīvi runā katalāņu valodā. Turklāt katalāņu valoda atdzimst asas konkurences apstākļos, jo spāņu valodas pozīcijas sargā tās valsts valodas statuss. Federālajā līmenī un provinces sakaros ar Madridi funkcionē tikai spāņu valoda (Hall 1990; Bastardas Boada 1987, 1994). Latvijai ļoti noderīga ir basku un katalāņu pieredze imigrantu lingvistiskajā asimilācijā, valodas mācīšanā pieaugušajiem, valodas prasmes līmeņu noteikšanā un valodas zināšanu pārbaudē.

Katalāņu valodas runātāju skaits ir lielāks nekā, piemēram, dāņu valodai, bet Eiropas Savienības līmenī tai nav oficiāla statusa. Eiropas valodu nākotne lielā mērā ir atkarīga no Eiropas Savienības valodas politikas, tāpēc Katalonijā liela uzmanība tiek pievērsta ES lingvistiskās likumdošanas ietekmei uz valodas situāciju dalībvalstīs.

Galvenā organizācija, kas atbild par valodas politiku Katalonijā, ir Valodas politikas ģenerāldirektorāts. Tajā nodarbināti 110 cilvēki un gada budžets, neskaitot algas, ir 14,2 miljoni ECU (Renu i Treserras 1994). Var piebilst, ka analogiskā institūcijā Latvijā - LR Valsts valodas centrā – strādā 6 cilvēki, bet gada budžets ir tikai 97 tūkstoši latu.

Katalonijas Valodas normalizācijas dienestā visā Katalonijas teritorijā strādā 400 cilvēku; gada budžets ir 17 miljoni ECU. Latvijā līdzīgas funkcijas veic Valsts valodas inspekcija –

18 darbinieki – un Valsts valodas konsultāciju dienests – 2 darbinieki. Katalāņu valodas padomi – koleģiālu institūciju, kas pieņem lēmumus valodas normu noteikšanā, – vada Katalonijas prezidents, galvenā provinces amatpersona. Valodas politikas ģenerālpilna īstenošanas gaita atrodas tiešā valdības kontrolē. Normu avotu un valodas uzziņu literatūras izdošana tiek uzskatīta par prioritāru virzienu, un ik gadus tiek izdoti vairāki desmiti jaunu vārdnīcu un gramatiku. Katalonijas sociolingvistikas institūtā ap 100 valodas politikas speciālistu nodrošina valodas politikas zinātnisko pamatu. Valsts finansēta valodas situācijas kompleksa sociolingvistiska izpēte notiek ik gadus; pētījumu rezultāti tiek plaši izmantoti aktuālajā valodas politikā.

Basku zeme atrodas pie Francijas robežas. Baski – lingvistiski un etnoģenētiski unikāla tauta (633 000) – dzīvo arī Francijā un Navarras provincē. Basku zemē dzīvo 81% (511 000) basku. Pagājušā gadsimta beigās šajā teritorijā sākās intensīva industrializācija un plaša migrācija, kas radīja lielas lingvistiskas un etnokulturālas pārmaiņas. Basku zeme kļuva par vienu no bagātākajiem un atīstītākajiem Spānijas rajoniem, bet basku kultūra un valoda tika mērķtiecīgi iznīcināta. 70. gadu beigās basku valodu prata tikai ap 20% iedzīvotāju, piemēram, tikai 5% skolotāju. Kad Basku zeme 1979. gadā ieguva autonomiju, valodas atjaunošana kļuva par nacionālās kustības stūrakmeni. 1982. gadā tika pieņemts Basku valodas likums, kas kļuva par juridisko pamatu valodas ieviešanai visās dzīves jomās.

Valodas politikas galvenais mērķis ir basku valodas atdzimšana un tās atjaunošana galvenajās sociolingvistiskajās funkcijās blakus kastīliešu valodai. Tātad šis ir reģions ar divām līdziesīgām oficiālām valodām (Rotaetxe, Altzibar 1985). Abas valodas var tikt lietotas izglītības sistēmā, masu informācijas līdzekļos, profesionālajā, politiskajā un sabiedriskajā darbībā, publiskās sapulcēs un sanāksmēs. Lai nodrošinātu basku valodas ieviešanu, 1991. gadā nodibināts Valodas politikas ģenerālsekretariāts, kas pakļauts tieši Basku zemes valdības prezidentam. Arī trijos valdības departamentos ir speciālas apakšvienības, kas atbild par valodas jautājumiem. Līdzās oficiālām institūcijām valodas atjaunošanā aktīvi iesaistās arī sabiedriskas un privātas organizācijas (Rotaetxe 1987). Konsekventas valodas politikas dēļ basku valodas pratēju skaits provincē jau pieaudzis līdz 80% (Dafis 1992: 55-70).

Kanādas valodas situācijai raksturīgs konflikts starp divu iecerotāju grupu pēctečiem – anglokanādiešiem un frankokanādiešiem (Castonguay 1995). Tas sācies jau kopš 1763. gada, kad Kanādā nodibinājās britu kundzība. 1867. gadā par Kanādas konfederācijas nacionālās vienības pamatu tika atzīta angļu valoda un kultūra un angļu parlamentārā demokrātija. Vairākas franču cilmes kanādiešu paaudzes izjuta sociālo un nacionālo apspiestību; tradicionālos frankofonu rajonos sākās masveida anglofonu imigrācija un notika arī citu tautību imigrantu strauja lingvistiska asimilācija uz angļu valodas pamata (Maurais 1987: 362). 60. gados sākās intensīva frankokanādiešu nacionālās atdzimšanas kustība un cīņa par frankofonās Kvebekas provinces autonomiju. Tika pieņemti vairāki likumi, kas nostiprināja gan Kvebekas autonomiju, gan franču valodas statusu valstī (1969.g. Oficiālo valodu akts, 1973. g. parlamenta rezolūcija, 1982.g. Tiesību un brīvību hartā). Saskaņā ar 1982. gada konstitūcijas 16. pantu Kanādas oficiālās valodas ir franču un angļu valoda. Kvebekas provincē oficiālā valoda ir franču valoda, un kopš 60. gadu beigām tiek veikti intensīvi pasākumi tās statusa nostiprināšanā. 1974. gadā tika pieņemts akts par oficiālo valodu, valodas politikas pamatvirzieni ietverti 1977. gada 101. jeb franču valodas hartā. Harta papildināta 1983. gadā, bet 1986. gadā tajā tika izdarīti daži grozījumi, kas paplašina angļu valodas tiesības sociālajā sfērā (Willemyns 1992: 12). Provincē ir nodibināta Franču valodas padome, kuras struktūrās darbojas vairāk nekā 300 speciālistu; ir īpašs plāns franču valodas ieviešanai firmās un rūpniecības uzņēmumos, izstrādāta imigrantu apmācības programma. Tā kā Kvebekas valodas politikas mērķis ir padarīt franču valodu par Kvebekas sabiedrības valodu, ieviests speciāls “morālā kontrakta” jēdziens. Saskaņā ar to imigrantam jāpieņem franču valoda kā kopīgā Kvebekas sabiedrības valoda. Tas nenozīmē lingvistisko asimilāciju, jo privātajā dzīvē indivīds

var lietot jebkuru valodu. Daudz tiek domāts par franču valodas izkopšanu un angļu valodas aizguvumu aizstāšanu ar franču valodas vārdiem; tiek veidota franču terminoloģija un toponīmi. Liela vērtība tiek veltīta provinces vizuālā tēla veidošanai – pēc iespējas netiek pieļautas izkārtnes, uzraksti, reklāmas angļu valodā, jo tad netiek stimulēta franču valodas mācīšanās un pašiem frankofoniem nerodas tik nepieciešamā pārliecība par progresu franču valodas ieviešanā (Maurais 1994). Padome nodarbojas arī ar franču valodas popularizēšanu, ik gadus izdod pārskatu par franču valodas atdzimšanas gaitu dažādās sociolingvistiskās sfērās. Šo pasākumu dēļ franču valodas runātāju skaits Kvebekas provincē jau sasniedzis 83%; 35% Kvebekas anglofonu ir bilingvāli (pārējā Kanādas teritorijā – ap 10%) (Williams 1991). 75% citās valodās runājošo bērnu pašlaik apmeklē franču skolas (Grey 1994).

Kanādā vērojams divu oficiālo valodu teritoriāls sadalījums angļu un franču valodas zonā. Federālajā pārvaldē tiek lietotas abas valodas, bet provincēs lielākā daļa iedzīvotāju ikdienā lieto tikai vienu valodu. Vienīgā oficiāli bilingvālā teritorija ir nelielā Nūbrunsvikas province, tomēr arī tajā ir skaidrs teritoriāls iedalījums franču un angļu daļā. Provincēs pārvalde netiek divās valodās, bilingvāliem jābūt valsts ierēdņiem, bet iedzīvotāji runā katrs savā dzimtajā valodā.

Kanādas pieredze rāda pirmām kārtām to, ka divu lingvistisku kopienų pastāvēšana ir spēcīgs faktors valsts dezintegrācijā. 1995. gada referendumā gan 51 % Kvebekas iedzīvotāju nobalsoja par palikšanu Kanādas konfederācijas sastāvā, tomēr separācijas tendences ir stipri jūtamas. Tas veicina franču valodas pozīciju nostiprināšanos Kvebekā, jo ir stingra psiholoģiska motivācija valodas atdzimšanai.

Valodu pidžinizācija un kreolizācija ir ierobežotu valodu kontaktu rezultāts. Ja sociāli dominējošā valoda tiek uzspiesta kā vienīgā saziņas valoda noteiktās funkcionālās sfērās, turklāt otras valodas runātājiem netiek dota iespēja to sistemātiski apgūt, rodas īpatnēja palīgvaloda, ko sauc par *pidžinu* (angl. *pidgin* < *pidgeon* vai *business*, ir arī citi šī vārda cilmes skaidrojumi). Pidžinam raksturīgs ierobežots vārdu krājums, reducēta fonoloģiskā sistēma, vārdarināšanas sistēmas trūkums, stingra vārdu kārta gramatisko attieksmju izteikšanai teikumā (Romaine 1994: 23). Pidžins ir valoda, kas pastāv galvenokārt saziņas mērķiem; nevienai runātāju grupai tā nav dzimtā valoda. Valodu, uz kuras pamata attīstās pidžins, sauc par pamatvalodu, bet valodu, kas ar to ir saskarē – par substrātu. Lielākajai daļai pidžinu pamatvaloda ir kāda no bijušo koloniālo valstu valodām.

Lai attīstītos pidžins, nepieciešami vairāki priekšnoteikumi: 1) kontaktu sporādiskums un ierobežotas komunikācijas sfēras; 2) galvenais kontaktu veids ir mutvārdu komunikācija, sarunas partneru, īpaši substrātvalodas runātāju, izglītības līmenis nav augsts; 3) starp valodu lietotājiem pastāv sociāla un psiholoģiska distance; 4) substrātvalodas runātāji neizjūt nepieciešamību pilnīgāk apgūt pamatvalodu; 5) trūkst pamatvalodas un substrātvalodas runātājiem saprotamas citas starpniekvalodas; 6) pamatvalodai un starpniekvalodai jābūt savstarpēji nesaprotamām (ja tās ir radniecīgas un savstarpēji saprotamas, pidžinizācija nenotiek pat tad, ja ir spēkā citi priekšnoteikumi; tad varam runāt par valodu interferenci) (Дьячков 1993: 97).

No minētajiem sešiem pidžina rašanās obligātajiem priekšnoteikumiem tikai viens ir lingvistisks, pārējie raksturo pidžinu kā sociālu parādību. Redzams, ka nav pareizi runāt par valodu pidžinizācijas tendencēm bijušajā PSRS; procesi PSRS būtu definējami kā lingvistiskā asimilācija. Tāpat arī ir zinātniski nekorekti izvirzīt tēzi par iespējamu latviešu valodas pidžinizāciju,

to apgūstot un lietojot minoritāšu pārstāvjiem. Latvijā nav atrodams neviens no pidžinvalodas veidošanās nosacījumiem. Minoritāšu pārstāvju runā konstatējamās atkāpes no latviešu valodas standarta traktējamas kā interference.

Pidžins parasti ir īslaicīga saziņas forma, tie var pastāvēt pat tikai nedaudzus gadus, kā angloamerikāņu pidžins Korejā 50. gados un Vjetnamā 70. gados. Taču tas dažu paaudžu laikā var kļūt arī par substrāta valodas runātāju dzimto valodu, iegūt plašākas sociolingvistiskās funkcijas, attīstīt vārdu krājumu un gramatisko struktūru. Šis process tiek apzīmēts ar terminu *kreolizācija*, un jaunā valoda – ar terminu *kreolu valoda*.

Ar terminu *kreoli* (no portugāļu *crioulo*) un *kreolu valodas* sākotnēji apzīmēja eiropiskas cilmes personas, kas dzimušas un uzaugušas Eiropas valstu kolonijās, un to valodas. Vēlāk šajā jēdzienā tika iekļauti arī iezemieši un viņu valodas, kas radušās uz pidžina pamata (Lehiste 1988: 77). Vairums kreolu valodu radušās uz Eiropas valodu pamata; to leksikā ir attiecīgās pamatvalodas iezīmes.²⁰ Rietumāfrikā un Amerikā pārsvarā ir kreolu valodas, kas radušās uz angļu un franču valodas pamata (Bahamu salās, Rietumnigērijā, Jaungvinejā u.c.). Citās pasaules daļās izplatītas spāņu un portugāļu kreolvalodas (Angolā, Venecuēlā, Meksikā u.c.), ir vairākas kreolvalodas uz vācu (jidišs), slāvu, ķīniešu u.c. valodu pamata. Pašlaik pasaulē kāda no kreolu valodām ir dzimtā valoda vairāk nekā 6 miljoniem cilvēku, un valodu kreolizācija joprojām ir aktīvs sociolingvistisks process. Kreolu valodas var kļūt par galveno saziņas līdzekli līdzās oficiālajai valodai (Surinama, Dominikas Republika, Sjerraleone) (Pride, Holmes 1986: 151) vai pat par valsts oficiālo valodu (Haiti, Seišelu salās, Vanuatu Republikā).

Minētie sociolingvistiskie procesi risinās stihiski, tomēr jau kopš cilvēku sabiedrības agrīno organizācijas formu rašanās laikiem valodu attiecības ir sistemātiskas mērķtiecīgas darbības rezultāts, kaut līdz pat pēdējam laikam attiecinātas uz paražu un tradīciju tiesībām (Hamel 1997). Ievērojot valodas lielo nozīmi valsts dzīvē, etnolingvistiskie procesi valstī parasti tiek apzināti vadīti. Šādu valdības vai citu autoritatīvu institūciju rīcību mūsu dienās apzīmē ar terminiem *valodas plānošana* (*language planning*), *valodas politika* (*language policy*), *glotopolitika* (*glottopolitics*), angļu valodā tiek lietoti arī termini *language development*, *language regulation*, *language management*. Tā kā latviešu valodā jau pastāv noteiktas sociolingvistiskas terminoloģijas tradīcijas, valodas situācijas valstiskās regulēšanas pasākumu kopums apzīmējams ar terminu *valodas politika*.

²⁰ Piemēram: *ma pe aste sa banan* (franču kreolvaloda Seišelu salās), *ja fruher wir bleiben* (Papua Jaungvinejas vācu kreolvaloda), *dis smoll swain i bin go fo maket* (Kamerūnas angļu kreolvaloda) (piemēri no Holmes 1992: 94).

VALODAS POLITIKA MULTILINGVĀLĀS VALSTĪS

Valodas politika kā iekšpolitikas sastāvdaļa ir valsts, sociāla slāņa, partijas, sabiedriska grupējuma īstenotu apzinātu pasākumu kopums, kas vērsts uz valstiskā vai teritoriālā veidojumā pastāvošā valodu vai vienas valodas paveidu funkcionālā sadalījuma saglabāšanu vai maiņu, runātāju kolektīvo valodas tiesību apjoma noteikšanu un uz noteiktas valodas standartizāciju. **Valodas politika kā zinātne** savukārt ir sociolingvistikas apakšnozare, kas pēti likumsakarības valodu statusa un sociālo funkciju regulēšanā valstiskā līmenī, izstrādā lingvistiskās likumdošanas konceptuālo pamatu un piedāvā konkrētus instrumentālus risinājumus atšķirīgās valodas situācijās. Šīs zinātnes apakšnozares ietvaros parasti arī tiek izstrādātas vadlīnijas tiesību aktiem (likumiem, lēmumiem, noteikumiem, instrukcijām) sabiedrības dzīves jomās, kas saistītas ar valodu lietojumu un to hierarhijas ievērošanu. Valodas politikas process ideālā gadījumā notiek šādos posmos: faktu vākšana; uzdevumu izvirzīšana un stratēģijas noteikšana; programmas realizācija, rezultātu novērtēšana un programmas koriģēšana pēc atgriezeniskās saites metodes. Valodas politikas procesā izšķirams instrumentārijs (valodas likumi un normatīvie akti), darbības sektori (funkcionālās sfēras) un atbildīgās institūcijas.²¹

Valoda sabiedrības dzīvē ir ne tikai saziņas līdzeklis un etniskās piederības simbols, bet arī ietekmīgs faktors valsts iekšpolitikā. Izmantojot sociolingvistiskās pētījumu metodes, pēdējās desmitgadēs skaidri pierādīts, ka valoda nav uzskatāma par slēgtu autonomu sistēmu, tā atspoguļo vēsturisko realitāti, sabiedrības politisko, ekonomisko un kultūras situāciju (Tollefson 1991: 22). Mērķtiecīgs noteiktas valodas un valodas līdzekļu izmantojums savukārt ir spēcīgs ierocis gan valsts varas un pārvaldes institūciju, gan individuālu politiķu rokās. Tādējādi valoda un politika ir savstarpēji atkarīgi spēki, kas atrodas pastāvīgā mijiedarbībā. Valodas likumi parasti rodas tad, kad nepieciešams aizsargāt kāda noteikta valodas kolektīva runātāju tiesības daudzvalodīgā teritorijā. Valodu hierarhiju var noteikt gan valdības lēmumi, piemēram, likumi par valsts valodu kā monolingvālas sabiedrības veidošanas līdzeklis daudzās pasaules valstīs, gan nerakstīti likumi, kam ir politisks efekts. Ja sabiedrībā tiek lietotas vairākas valodas, valodas izvēle var veicināt vai kavēt iedzīvotāju piedalīšanos politiskajā un ekonomiskajā dzīvē, kā arī nodrošināt informācijas selektīvu nodošanu. Šķietami valodas konflikti bieži var būt dziļāku sociālu un ekonomisku konfliktu pirmā pazīme (Nelde 1991: 61). Ikvienas valsts etnopolitikas

²¹ European Centre for Modern Languages. Workshop 12/97. *Introduction to Language Policy: Methods of Analysis and Evaluation Fields of Intervention*. Graz: ECML, 1997.

mērķis ir tajā dzīvojošo etnosu optimālu savstarpējo attiecību veidošana, lai nodrošinātu valsts iekšējo stabilitāti. Valodas politika šai aspektā ir etnopolitikas daļa, turklāt tās uzdevums ir arī aizsargāt valsts pastāvēšanai nepieciešamo vienoto saziņas līdzekli – valsts valodu. Nacionālās valstīs šīs attiecības tiek veidotas, pamatojoties uz hierarhiskām attiecībām starp *pamatnāciju* un *minoritātēm* (valodas politikā – starp *valsts valodu* un *minoritāšu valodām*).

Valodas politikas ievaros izšķirami trīs aspekti, kas skar valodu gan kā sabiedrības komunikācijas līdzekli, gan kā simbolisku sistēmu: 1) tiek noteiktas valstī runāto valodu sociolingvistiskās funkcijas, reglamentētas valodu savstarpējās attiecības sociumā (*juridiskais aspekts*), 2) tiek organizēta valsts valodas mācīšana gan šīs valodas runātāju kolektīvam, gan minoritāšu valodu runātājiem (*pedagoģiskais aspekts*), 3) tiek veikti pasākumi valodu zinātniskai izpētei, bagātināšanai un normalizācijai (*lingvistiskais aspekts*). Zinātniskajā literatūrā juridiskais aspekts tradicionāli tiek apzīmēts ar terminu *status planning* un lingvistiskais - ar *corpus planning*. Konkrētā valodas situācijā īslaicīgi var dominēt viens vai divi valodas politikas aspekti, tomēr valodas eksistences nodrošināšanai parasti nepieciešama koordinēta darbība visos trīs aspektos.

Viens no valodas politikas pamatuzdevumiem ir risināt sabiedrības lingvistiskās problēmas. No sociālās psiholoģijas viedokļa ir svarīgi, vai valodas situāciju paši valodas kolektīvu locekļi vērtē kā problemātisku.

Valodas problēmas var izpausties divos līmeņos – lingvistiskajā (valoda kā sistēma, tās kvalitāte, vārdu krājums) un sociālajā (valoda kā komunikācijas līdzeklis). Sociālajā līmenī valodas kolektīvu locekļi (parasti lingvistiskās minoritātes, imigranti, viesstrādnieki, bet dažreiz arī majoritātes) saskaras ar grūtībām, kad viņi vēlas lietot savu valodu saziņai ar citu tās pašas sabiedrības valodas kolektīvu locekļiem, iegūt informāciju vai izglītību savā valodā.

Valodas politikas ietvaros vienlaikus parasti netiek risinātas visas sabiedrības lingvistiskās problēmas. Vērā tiek ņemti trīs galvenie aspekti:

- a) apjoms – cik daudz indivīdu skar šī problēma,
- b) stabilitāte - cik ilgi šāda problēma eksistē un vai tā var atrisināties dabiskā ceļā,
- c) intensitāte – kāda ir diskriminācijas vai diskomforta pakāpe, ko valodas problēmu dēļ izjūt indivīdi.

Lingvistiskās problēmas *apjoms* parasti atkarīgs no valodas kolektīva lieluma (piemēram, tas būs lielāks katalāņiem Spānijā nekā kurdū bēgļiem Zviedrijā), stabilitāte – no valodas kolektīva tradicionāluma attiecīgajā teritorijā (tradicionālās minoritātes valodas problēmas skar vairāk nekā

imigrantus, viesstrādniekus vai tūristus). *Intensitāte* var tikt attiecināta uz fiziskās drošības aspektiem (veselības aprūpes iestādes šai ziņā ir svarīgākas nekā veikali) vai uz ekonomisko labklājību. Minētos aspektus var vērtēt, izmantojot dihotomiju *nozīmīgs / nenozīmīgs*. Teorētiski iespējamās 8 pozīcijas – nozīmīgi var būt visi trīs aspekti, viens vai divi no tiem, visi aspekti var būt arī nenozīmīgi. Valdības parasti izstrādā valodas politikas koncepciju, ja vismaz viens lingvistiskās problēmas aspekts tiek atzīts par nozīmīgu. Visi trīs aspekti parasti ir nozīmīgi reģionos, kur eksistē lielas lingvistiskās minoritātes, piemēram, franči Kvebekā, katalāņi Spānijā, hispanofoni ASV (de Vries 1990). Arī Latvijā valodas situācija vērtējama kā problemātiska, jo valodu koeksistences jautājumi ir nozīmīgi lielai sabiedrības daļai, tie ir ilgstoši (stabili), tomēr nebūtu vērtējami kā intensīvi.

Katras valsts valodas politikā ir risināmi atšķirīgi uzdevumi. Tomēr ir iespējams izdalīt dažas aksiomātiskas patiesības, kas jāņem vērā ikvienas daudznacionālas valsts valodas politikā, lai nodrošinātu valsts un minoritāšu valodu koeksistenci.

1. Valodas politikas pamatā jābūt plašiem, daudzpusīgiem un regulāriem sociolingvistiskiem pētījumiem. Pamats valodas politikai ir valodas situācijas analīze, nodrošinot relevantu sociolingvistisku datu iegūvi un to multidisciplināru analīzi. Vēstures, politoloģijas, etnogrāfijas, ģeogrāfijas, sociālās psiholoģijas un citu zinātņu atziņas paplašina sociolingvistisko datu analīzes metodes un padziļina to interpretāciju.
2. Valodas politikai cieši jāsaistās ar citiem valsts iekšpolitikas pamatvirzieniem, īpaši ar izglītības un kultūras politiku; tās pamatā jābūt oficiāli pieņemtiem valodas likumiem un normatīvajiem aktiem; valsts līmenī jāizstrādā likuma ieviešanas un izpildes kontroles mehānisms.
3. Bilingvāla sabiedrība ir pārejas posms uz monolingvālu sabiedrību, tāpēc valsts valodas prioritāte sabiedriski nozīmīgās dzīves sfērās jānodrošina ar likumu un nav pieļaujams citu valodu lietojums valsts varas un pārvaldes institūcijās; valstij jāgarantē iespējas iztikt tikai ar valsts valodu visās sociolingvistiskajās sfērās. Vienlaikus jāgarantē indivīda lingvistiskā brīvība privātajā dzīvē.
4. Nozīmīga ir gan valsts valodas mācīšanas sistēmas izstrāde gan pieaugušiem, gan bērniem. Valstij jāradā iespējas apgūt valsts valodu visiem valsts iedzīvotājiem un imigrantiem, bet vienlaikus jāattīsta arī juridiskā un ekonomiskā motivācija valsts valodas apguvei.
5. Jānodrošina valsts valodas jūtams pārsvars vizuāli uztveramā sfērā – uzrakstos, plakātos, reklāmās, iestāžu un firmu nosaukumos, preču zīmēs u.tml., jo tam ir milzīga psiholoģiska nozīme.

6. Par valsts valodu var būt tikai valoda ar kodificētu literārās valodas formu; vienlīdz nozīmīgs ir gan valodas politikas juridiskais, gan lingvistiskais aspekts (valsts valodas zinātniska izpēte, terminoloģijas izstrāde, literārās valodas normu kodifikācija, valsts valodas runātāju valodas prasmes līmeņa paaugstināšana un lingvistisko zināšanu popularizēšana).

Valodu statuss multilingvālās valstīs

Valstu robežas parasti nesakrīt ar etnosu un valodu areālu robežām. Vienā valstiskā veidojumā var dzīvot vairāki etnosi. Ja valstī dominē viens etnoss, parasti runā par nacionālu valsti. Nacionālām valstīm ir vairākas kopīgas iezīmes: stingras robežas, vienota valsts varas un pārvaldes, aizsardzības un izglītības sistēma, kopīgs valsts budžets un, vairumā gadījumu, konstitucionāli noteikta valsts valoda.

Nacionālās valstīs ar daudzveidīgu iedzīvotāju etnisko sastāvu etnosiem faktiski un juridiski ir dažāds statuss. Dominējošo etnosu praksē parasti apzīmē par *pamatnāciju*, bet pārējos – par *minoritātēm*.

Minoritātes resp. nacionālās minoritātes jēdziens ir plašu diskusiju objekts, tomēr šī termina saturs pamazām sāk izkristalizēties. Problemātisks tomēr joprojām ir pamatnācijas definējums un tās tiesību jēdziens. Zinātniskajā literatūrā šis temats parasti tiek apiets, jo vairumā valstu tam nav praktiskas nozīmes.²²

Nacionālvalstu pamatnācijas gandrīz visās Eiropas valstīs izteikti dominē. Tām raksturīgs autohtonums vai tradicionālitate valsts teritorijā, iedzīvotāju kvantitatīvs pārsvars, pamatnācijas rokās parasti ir ekonomiskā un politiskā vara. Šo etnosu saglabāšanās un to valodu runātāju lingvistiskās cilvēktiesības parasti netiek ierobežotas, tādēļ apriori tiek uzskatīts, ka īpaša aizsardzība nepieciešama tikai minoritāšu valodām. Turklāt starptautiskajā arēnā etnisko grupu tiesības lielākā mērā tiek saistītas ar oficiālā valstiskuma eksistenci vai tā trūkumu, bet mazākā - ar faktisko etnisko un lingvistisko grupu hierarhiju valstī.

Ja vienā valstiskā veidojumā eksistē vairākas valodas, starp tām veidojas konkurence, it īpaši tad, ja valstī ir zems ekonomiskās attīstības līmenis, ir jūtamas atšķirības iedzīvotāju mentalitātē, pastāv dažādas reliģijas. Lai šādos gadījumos novērstu starpnacionālo attiecību stihisku saasināšanos, daudznacionālās valstīs jābūt skaidrai nostādnei, kāds juridisks statuss jāpiešķir katrai no valodām, kuru valodu izvēlēties par dominējošo,

²² Turpmāk blakus terminiem *majoritāte* un *minoritāte* lietots arī termins *etnoss*, ja konkrētās grupas hierarhiskais statuss ir problemātisks vai iztirzājamās problēmas sakarā nav nozīmīgs.

kādas sekas būs pieņemtajiem lēmumiem, kā tiks veicināta un kontrolēta lēmumu izpilde. Vairākumā pasaules valstu īpašas labvēlības statusu iegūst tikai viena (federālās valstīs arī 2-3) no valstī runātajām valodām. Tā parasti iegūst **valsts vai oficiālās valodas** statusu.²³ Šajā jēdzienā tiek ietilpinātas vairākas pazīmes: 1) valoda funkcionē visās sociolingvistiskajās funkcijās (izņēmums var būt starptautiskie un reģionālie sakari), 2) tiek garantētas pilsoņu tiesības lietot šo valodu visā valsts teritorijā, 3) šīs valodas prasme ir nepieciešama, lai varētu strādāt noteiktās profesijās un ieņemt noteiktus amatus, 4) valsts garantē šīs valodas aizsardzību.

Pasaules valstu praksē nepastāv konsekvence valsts dominējošās valodas (valodu) apzīmēšanai. 1953. gadā UNESCO vajadzībām izstrādātajā definīcijā noteikts, ka valsts valoda (angl. *national language*, fr. *langue nationale*) ir politiski, sociāli un kultūras ziņā vienota valstiska veidojuma valoda. Tā parasti ir nācijas simbols un tās vienotāja. Oficiālā valoda (angl. *official language*, fr. *langue officielle*) ir valoda, kas tiek lietota valsts pārvaldē, likumdošanā, izpildvaras un tiesu sistēmā (Phillipson 1992: 41). Tās funkcijas ir vairāk praktiskas nekā simboliskas. Tomēr praksē izteiktas nozīmes starpības starp šiem terminiem nav. Pat oficiāli monolingvālu valstu konstitūcijās to izvēle ir konvencionāla – termins *valsts valoda* lietots, piemēram, Brazīlijas, Ķīnas, Nepālas, Baltijas valstu konstitūcijās, bet termins *oficiālā valoda* – Ēģiptes, Francijas, Izraēlas, Monako, Salvadoras, Jemenas u.c. valstu konstitūcijās (Gauthier 1993: 119). Vairāku oficiāli multilingvālu valstu konstitūcijās šie jēdzieni ir šķirti. Latviešu valoda konstitucionāli ir atzīta par valsts valodu, un šāds termins būtu saglabājams arī turpmāk, lai uzsvērtu ne tikai instrumentālo, bet arī integratīvo valodas funkciju.²⁴

Lielākajā daļā pasaules valstu valodu statuss ir noteikts valsts konstitūcijā. Kā izpētījuši Kanādas zinātnieki (Gauthier F., Leclerc J., Maurais J. *Langues et constitutions: recueil des clauses linguistiques des constitutions de monde* 1993), īpaši panti par valodu ir 130 no 172 analizētajām konstitūcijām. Tomēr ir arī izņēmumi. Konstitucionāli noteiktas valsts vai oficiālās valodas nav, piemēram, ASV, Austrālijā, Argentīnā, Dienvidkorejā, Kubā, Dānijā, Japānā, Lielbritānijā, Meksikā, Polijā, Zviedrijā. Monolingvālās valstīs vairumā gadījumu absolūto monopolvalodu nav uzskatīts par nepieciešamu nostiprināt konstitucionāli. Nereti valsts

²³ Latviešu valodai 1988. gadā atjaunots *valsts valodas* statuss.

²⁴ Termins nacionālā valoda latviešu valodniecībā tradicionāli tiek lietots ar citu nozīmi (attīstīta tautības valodas forma, kas veidojusies nācijas konsolidēšanās laikā), tāpēc valodas valstiskā statusa raksturošanai tas nav izmantojams.

valoda oficiāli nav noteikta politisku apsvērumu dēļ, kaut tāda faktiski eksistē vai ir eksistējusi (ASV, Lielbritānijā, bijušajā PSRS un Dienvidslāvijā).

Par valodas politiku varam runāt arī relatīvi **monoetniskās valstīs**. Valstu, kurās visi iedzīvotāji runātu tikai vienā valodā, pasaulē nav. Arī relatīvi monoetnisku valstu ir maz. Etniski samērā homogēnas ir galvenokārt Eiropas valstis, piemēram, Islande (99% islandiešu), Portugāle (99% portugāļu), Īrija (99% īru), Itālija (98% itāliešu), arī Japāna (99% japāņu), Somālija (95% somāliešu) (Holmes 1992: 11). Šajās valstīs pamatiedzīvotāju valoda parasti ir noteikta par valsts vai oficiālo valodu konstitūcijā, bet īpašu valodas likumu monoetniskās valstīs parasti nav, jo pamatvalodai ir neapstrīdamas monopoltiesības galvenajās sociolingvistiskajās funkcijās. Tomēr arī šāda tipa valstīs var pastāvēt valodu problēmas, kas galvenokārt saistītas ar autohtono minoritāšu valodu tiesībām, imigrantu lingvistisko adaptāciju, kā arī ar valodas nacionālo variantu pastāvēšanu. Ja praktiski monoetniskās valstīs dzīvo arī nelielas minoritātes, to valodu tiesības var tikt aizsargātas ar likumu (farēriešu valoda Dānijā, frīzu valoda Nīderlandē, velsiešu valoda Lielbritānijā). Intensīvie migrācijas procesi, kas risinājušies pēdējā gadsimta laikā, un lielu cittautiešu kopienu rašanās ietekmē tradicionāli monolingvālo valodas vidi (turki Vācijā, alžīrieši Francijā, indieši un pakistānieši Lielbritānijā u.c.). Pēdējā desmitgadē arī kontinentālās Eiropas valstīs aizvien lielāku vietu sāk ieņemt angļu valoda. Tāpēc tiek atzīts, ka pat šādās tradicionāli monolingvālās valstīs nepieciešama valodas politikas koncepcija, kas ietvertu attieksmi pret citām valodām, kā arī valsts pamatnostādnes svešvalodu lietošanā un apgūvē (Phillipson, Skutnabb-Kangas 1994). Piemēram, Dānijā pašlaik nav nevienas akadēmiskas vai administratīvas institūcijas, kas nodarbotos ar valodas politiku, kaut reāli pastāv autohtono minoritāšu valodu (eskimosu, farēriešu) un imigrantu lingvistiskās adaptācijas un izglītības problēmas, pie tam iestāšanās Eiropas Savienībā ir ietekmējusi daņu valodas pozīcijas pašu valstī. Arī citās relatīvi monolingvālās Eiropas Savienības valstīs vai potenciālās dalībvalstīs valodas politikas lingvistiskais un pedagoģiskais aspekts kļūst arvien nozīmīgāks; plašās darbaspēka migrācijas dēļ prognozējams, ka arī valodas politikas juridiskajā aspektā var sākties konceptuālas pārmaiņas (Coulmas 1993/1994, Radnai 1994).

Valodas politika par īpaši nozīmīgu iekšpolitikas daļu kļūst **multilingvālās valstīs**. Pasaulē ir vairāk nekā 5000 valodu, bet tikai apmēram 250 valstu. Ievērojot valodas lielo lomu etnosu identitātes saglabāšanā un valsts iekšpolitikā, valodu konflikti vai to iespējas pastāvēt ikvienā multilingvālā valstī. Vairumu pēdējās desmitgades bruņoto iekšpolitisko konfliktu radījuši pretruna starp diviem starptautisko tiesību pamatprincipiem.

Šie principi ir 1) valstu suverenitāte, teritoriālā integritāte un neatkarība stabilas starptautiskas sistēmas ietvaros un 2) tautu pašnoteikšanās tiesības (Boutros-Ghali 1992: 10). Viens no ceļiem, kā nepieļaut šo divu principu sadursmi, ir pārdomāta valodas politika, kas garantētu gan majoritātes, gan minoritāšu valodas tiesības.

Valsts integritāte parasti tiek nodrošināta arī ar valsts valodas mehānismu. Atkarībā no tā, vai par valsts (oficiālo) valodu tiek izvēlēta valsts pamatiedzīvotāju valoda vai arī citas valsts (parasti bijušās metropoles) valoda, varam runāt par endoglosiju vai eksoglosiju valodas politikā.²⁵ Turpmāk piemēri sniegti ne tikai no Eiropas valstu prakses, bet arī no citiem pasaules reģioniem, jo Latvijas valodas situācija dažos aspektos atšķiras no Eiropas valstu standarta.

1. Endoglosija.

Valstis, kas par valsts vai oficiālo valodu ir izvēlējušās pamatiedzīvotāju valodu (valodas), iedalāmas vairākās grupās.

1. *Par valsts valodu izvēlēta viena no pamatiedzīvotāju valodām*; citām valodām oficiāla statusa valsts līmenī nav (konstitūcijās var būt pants par šo valodu aizsardzību, tām var būt oficiāls statuss noteiktos valsts reģionos).

Šāda situācija parasti ir izveidojusies vēsturiski. Visbiežāk valsts valoda ir skaitliski lielākās etniskās grupas valoda, bet dažreiz tās izvēli nosaka citi apstākļi. Dž.Fišmens tos apzīmē ar jēdzienu "lielā tradīcija" (Fishman 1971: 34) – izvēlēta valsts valoda saistās ar noteiktu kultūrpazīmju grupu – vēsturi, reliģiju, valdošo slāni, literatūru – un veicina valsts iedzīvotāju integrāciju.

Austrijā 1955. gada 15. maija Valsts līgumā par neatkarīgas un demokrātiskas Austrijas atjaunošanu īpaši noteiktas arī slovēņu un horvātu valodas tiesības to kompakts dzīvošanas reģionos. Arī tiem austriešiem, kas par dzimto valodu atzinuši čehu vai slovaku valodu, saskaņā ar 1976. gada 7. jūlija Federālo aktu par Austrijas etnisko grupu legālo statusu tiek garantētas tiesības lietot dzimto valodu. Tomēr federālajā līmenī vienīgā oficiālā valoda saskaņā ar 1929. gada konstitūciju ir vācu valoda. Itālijā 1947. gadā tika pieņemts īpašs līgums par vācu minoritātes tiesībām Dienvidtirolē. 1972. gadā Trento un Bolcano provincei piešķirtas autonomijas tiesības. 1948. gada Itālijas konstitūcijā panta par valsts valodu nav, kaut tai ir monopolfunkcijas praktiski visās sociolingvistiskajās sfērās (Gruning 1993).

Apļūkojot šo modeli, jāņem vērā, ka valodu statuss *de iure* var neatbilst valodu statusam *de facto*. Oficiālajam statusam sākotnēji var būt vairāk politiska un integratīva nozīme.

Eiropā šāda tipa valodas politikas modeļu nav (starp valstīm, kurās noteiktas divas vai vairākas valsts valodas, līdzīgu motīvu dēļ valsts valodas statuss piešķirts arī īru valodai Īrijā). Spilgtākais piemērs valsts valodas

²⁵ Sk. Druviete I. *Valodas politika: pasaules pieredze Latvijai*. R.: Valsts valodas centrs, 1994.

simboliskajai funkcijai ir Jaunzēlande. Pateicoties ilggadējām maoru aktīvistu pūlēm panākt maoru valodas līdztiesīgu lietošanu administratīvajā sfērā, valsts pamatiedzīvotāju maoru valoda ir vienīgā valoda ar oficiālās valodas statusu (kopš 1987. gada), kaut faktiski sabiedriski nozīmīgās sociolingvistiskās funkcijas, veic angļu valoda (Holmes 1992).

2. *Vienlīdzīgs valsts vai oficiālās valodas statuss piešķirts divām vai vairākām pamatiedzīvotāju valodām.*

A. *Paralēls abu valodu lietojums noteikts visā valsts teritorijā.* Teorētiski tas nozīmētu absolūti bilingvālu sabiedrību, identas sociolingvistiskas funkcijas un vienādu abu valodu prestižu. Praksē korektu piemēru šādai valodas situācijai atrast nav iespējams (Kloss 1973). Pat nedaudzajās valstīs vai to daļās, kur vietējo apstākļu specifikas dēļ pasludināta oficiāla divvalodība visā teritorijā, noteiktos reģionos tomēr dominē viena valoda, piemēram, Somijā vai oficiāli divvalodīgajā Nūbrunsvikas provincē Kanādā.

Somijā vēsturiski izveidojusies savdabīga valodas situācija, kas nosacīti pieļauj runāt par divu valodu paralēlu lietojumu. 1919. gada 17. jūnija konstitūcijā ir noteikts, ka Somijas valsts valodas ir somu un zviedru valoda. Zviedru valoda bija dominējošā valoda Somijas teritorijā vairākus gadsimtus, un tai vēsturiski bija izveidojies augsts prestižs. Kaut tagad tikai 6% valsts iedzīvotāju ir zviedri, apzināti tiek veidota bilingvāla sabiedrība, kurā galvenā loma nav etnosu lielumam, bet kultūru mijiedarbībai. Saskaņā ar Somijas likumiem gan federālo, gan municipālo valsts varas un pārvaldes iestāžu darbiniekiem tiek izvirzītas prasības valodu prasmē. Zviedriem Somijā nav administratīvas autonomijas. Lai strādātu administratīvu darbu vienvalodīgā municipalitātē, labi jāprot viena valoda un jāsaprot otra; lai dabūtu darbu bilingvālā municipalitātē, brīvi jāprot abas valodas. Arī pamatskolā otra valoda ir obligāta. Šādā veidā valsts cenšas saglabāt vēsturiski izveidojušos divu kultūru valsti. Nelielo zviedru valodas runātāju skaitu valsts cenšas kompensēt ar aizsardzības pasākumiem. Tomēr somu valodas funkcionālā slodze ir daudz lielāka, jo tā ir dzimtā valoda daudz lielākam etnosam nekā Somijas zviedri (Lauren 1987, Bušs 1996).

Kanādā, kur konstitucionāli noteiktas divas valodas – angļu un franču –, vienīgais oficiāli divvalodīgais reģions ir Nūbrunsvikas province, tomēr arī tajā vairums iedzīvotāju ir monolingvāli; bilingvisms pastāv municipālās varas un pārvaldes līmenī.

B. *Konstitucionāli valodām ir vienāds statuss, tās vienmērīgi tiek lietotas visā valsts teritorijā, bet tām ir atšķirīgas sociolingvistiskās funkcijas.*

Luksemburgā ir trīs oficiālās valodas: leceburgiešu (vācu valodas Mozeles dialektu standartizēta forma, kas ieguvusi literārās valodas statusu), vācu un franču (1984. gada 24. februāra memorands). Leceburgiešu valodai piešķirts nacionālās valodas statuss. Leceburgiešu valoda tiek lietota parlamentā, daļlīteratūrā, dievkalpojumos, vācu – galvenokārt masu informācijas līdzekļos, franču – oficiālajā lietvedībā. Visas trīs valodas tiek mācītas skolās; vidusskolas absolventi spēj brīvi runāt visās trīs valodās. Valsts valodas politikas mērķis ir paralēla trīs valodu funkcionēšana stingri nošķirtās komunikatīvās sfērās, un valsts iedzīvotāji praktiski veido vienotu valodas kolektīvu. Šāda netipiska situācija gan izskaidrojama ar valsts nelielo teritoriju un iedzīvotāju skaitu (2,6 tūkst. km², 367,2 tūkst. iedz.), kā arī ar valsts ģeogrāfisko stāvokli un ciešo saistību ar kaimiņvalstīm Vāciju, Franciju un Beļģiju (Davis 1994).

C. *Valodām federālā līmenī ir vienāds statuss, bet dažādos valsts reģionos dominē tikai viena no tām.*

Daudzu valstu teritorijā vēsturiski izvietojušies vairāki etnosi, kuru valodas var būt gan radniecīgas, gan pavisam tālas. Ja šie etnosi ir saglabājuši etnisko pašapziņu un dzīvo autonomos teritoriālos veidojumos, tad valstu konstitūcijās parasti ir noteiktas vairākas valsts valodas.

Šveicē saskaņā ar 1874. gada 29. maija konstitūciju (modificēta 1986.g.) tiek šķirts valsts valodas un oficiālās valodas jēdziens. Šveicē ir četras valsts valodas: vācu, franču, itāļu un retoromāņu valoda (piemērs valsts valodas simbola lomai). Valstī ir trīs oficiālās valodas: vācu (dzimtā valoda 65% iedzīvotāju), franču (18%) un itāļu (10%). Tajās tiek publicēti likumi un valdības lēmumi; darbojas parlaments, federālā pārvalde u.c. Tomēr Šveices iedzīvotāji neveido vienotu valodas kolektīvu, un faktiski par plaši izplatītu bilingvismu vai multilingvismu šai valstī runāt nevar (Watts 1991: 84). Šveices kantoni (izņemot dažus) ir iedalīti pēc valodu pazīmes, iekšējā pārvalde tajos notiek vienā valodā. To iedzīvotāji valodas un kultūras ziņā lielā mērā balstās uz attiecīgajām kaimiņvalstīm, tāpēc šveiciešu etniskā integrācija notiek lēni (Grin 1994).

Beļģija ir valsts ar aktīvu valodas likumdošanu; 100 gadu laikā izdots vairāk nekā 10 valodu likumu. Atbilstoši 1831. gada 7. februāra konstitūcijai (modificēta 1989.g.) Beļģijā ir četri lingvistiskie reģioni: franču (32% iedz.), flāmu (nīderlandiešu valodas nacionālais variants) (57% iedz.), vācu (1,3% iedz.) un bilingvālais Briseles reģions (9,7% iedz.). Kopš 1830. gada, kad izveidojās neatkarīga Beļģijas valsts, nozīmīgākajās sociolingvistiskajās sfērās sāka dominēt franču valoda, radās asimetrisks bilingvisms Flandrijā, bet Valonijas iedzīvotāji palika monolingvāli. Pieaugot flāmu nacionālajai pašapziņai, radās valodu konflikti. Valdības pasākumi bija vērsti galvenokārt uz flāmu valodas pozīciju nostiprināšanu: tika pieņemti likumi par flāmu valodu valsts iestādēs un tiesās (1873), par valodas mācīšanu skolās (1883), par amatpersonu flāmu valodas prasmi (1900). Tomēr nebija izstrādāts skaidrs šo likumu realizācijas mehānisms, un valodu konflikti turpinājās.

Beļģijas piemērs vēlreiz apstiprina, ka sabiedrības sadalīšanās valodu kolektīvos, it īpaši tad, ja pastāv asimetrisks bilingvisms, palielina sociālo spriedzi. 1830. gadā tika pieņemts likums par lingvistisko norobežošanu un teritoriālo monolingvismu. Šis princips spēkā ir arī pašlaik. Beļģijas sabiedrība sadalījies pēc valodu principa, izveidojušās trīs nošķirtas kopienas (Deprez 1987; Holvoet 1994). Pēc M.Djačkova uzskata (Дьячков 1993: 39), šāds modelis daudz nacionālas valsts integritātei ir visbīstamākais. To pierāda arī pazīstamākās divkopienu valsts – Kipras – piemērs. Šis valsts konstitūcijā (1960. gada 6. augustā) noteikts, ka valsts sastāv no grieķu un turku kopienām un ka valstī ir divas oficiālās valodas. Tā kā starp šīm kopienām pastāv skaidras norobežošanās tendences un valodu konflikti, valodu lietošana konstitūcijā ir sīki reglamentēta.

D. *Vienai no valodām ir piešķirts valsts valodas statuss, bet citām – oficiālās valodas statuss vai otrādi.*

Starp Eiropas valstīm šāda modeļa piemēru nav. Šrilankā saskaņā ar 1978.gada konstitūciju valsts valodas ir singāļu un tamilu valoda, bet oficiālā valoda – tamilu valoda.

2. Eksoglosija.

Šis valsts valodas izvēles tips raksturīgs galvenokārt bijušajām Lielbritānijas, Francijas, Portugāles, Nīderlandes un citu valstu kolonijām. Raksturīgākās valodas situācijas iezīmes šajās valstīs ir vairāku (pat līdz 200) vietējo valodu eksistence un tradicionāla Eiropas valodas izmantošana par saziņas līdzekli jeb *lingua franca* starp šo valodu runātājiem valsts teritorijā (*lingua franca* – viena no polietniskas valsts vai ģeogrāfiska reģiona valodām, ko izmanto saziņai starp etnosiem).

1. *Par valsts valodu daudzās valstīs ir izvēlēta viena bijušās metropoles valoda.*

Šī valoda parasti ilgstoši lietota nozīmīgākajās sociolingvistiskajās funkcijās, to prot vai vismaz saprot lielākā daļa valsts iedzīvotāju. Nereti Eiropas valodas pasludināšana par valsts valodu ir vienīgais līdzeklis, kā pieklusināt cilšu konfliktus, kas radušies arī valodu dažādības dēļ. Tā ir etniski neitrāla, turklāt vairs neasociējas ar bijušo kolonizatoru valodu, bet tiek uztverta drīzāk kā rietumu civilizācijas izglītības apguves līdzeklis.

Šāds modelis izplatīts multilingvālajās Āfrikas valstīs. Franču valoda ir valsts valoda Benīnā, Gabonā, Zairā, Senegālā, Čadā u.c., angļu valoda – Zambijā, Libērijā, Nigērijā, Tunisijā, Ugandā u.c., portugāļu valoda – Angolā, Mozambikā. Kamerūnā valsts valodas ir franču un angļu valoda. Nevienā Ziemeļamerikas un Dienvidamerikas valstī pamatiedzīvotāju valodai nav valsts valodas statusa (izņēmums – Paragvaja, kur valsts valodas ir spāņu un guarani, un Peru, kur oficiālā valoda ir spāņu un kečuā). Šī reģiona valstīs valsts vai oficiālā valoda ir spāņu (Argentīnā, Bolīvijā, Venecuēlā, Gvatemalā, Salvadorā, Nikaragvā u.c.) vai portugāļu valoda (Brazīlijā), angļu (Trinidādē un Tobago). Vairāku Āfrikas un Āzijas valstu valodas politikā ir paredzēti pasākumi vietējo valodu prestiža celšanai un to lietojuma funkcionālo sfēru paplašināšanai. Dažās valstīs oficiāli ir pasludināts mērķis attīstīt kādu vietējo valodu līdz valsts valodas līmenim.

2. Daudzās Āfrikas, Āzijas, kā arī citu reģionu valstīs *valsts vai oficiālās valodas statuss piešķirts gan Eiropas valodai, gan vienai vai vairākām vietējām valodām*. Šajās valstīs ir gan endoglosijas, gan eksoglosijas iezīmes.

A. *Vietējai valodai ir valsts valodas vai valsts un oficiālās valodas statuss, Eiropas valodai – oficiālās valodas statuss.*

Daudzās neatkarību ieguvušās valstīs valsts valodas statuss kādai no vietējām valodām tiek piešķirts politisku mērķu dēļ. Tas ir solis uz patiesu nacionālu neatkarību, veicina nācijas pašapziņu. Parasti par valsts valodu tiek izvēlēta valsts lielākā etnosa valoda vai arī vietējā valoda, kas tradicionāli tikusi lietota kā *lingua franca*. Tā kā šīs valodas pagaidām vēl nav pietiekami izkoptas un standartizētas, tām ir galvenokārt simbola funkcijas (valsts reprezentācijai u.tml.), bet galvenās sociolingvistiskās funkcijas veic Eiropas valoda.

Tanzānijā valsts valoda ir suahili, bet oficiālās valodas – suahili un angļu (Polome 1980). Zairā ir četras valsts valodas – lingala, suahili, čiluba un kikongo –, bet tikai viena oficiālā valoda – franču valoda. Pakistānā valsts valoda ir urdu, oficiālā – angļu. Vanuatu Republikā

valsts valoda ir bislama (pidžins), oficiālās valodas – bislama, angļu un franču. Senegālā valsts valodas statuss ir sešām vietējām valodām, bet oficiālā valoda ir franču valoda.

B. Vietējai valodai ir valsts valodas statuss, Eiropas valodai – valsts un oficiālās valodas statuss.

Paragvaja ir vienīgā Latīņamerikas valsts, kur nozīmīgās sociolingvistiskās funkcijās saglabājusies vietējā indiāņu valoda – guarani (prot 90% iedzīvotāju), tā tiek uzverta kā nacionālās identitātes simbols. Citās šī reģiona valstīs vietējām valodām ir zems prestižs salīdzinājumā ar spāņu vai portugāļu valodu. Šai valstī saskaņā ar 1967. gada konstitūciju par valsts valodu atzīta spāņu (prot 60% iedzīvotāju) un guarani valoda, bet par oficiālo valodu – spāņu valoda (Hornberger 1993/1994).

Haiti saskaņā ar 1983. gada konstitūciju valsts valodas ir franču valoda un Haiti kreolvaloda, bet franču valoda ir vienīgā oficiālā valoda.

C. Eiropas valodām un vienai vai vairākām vietējām valodām konstitucionāli ir vienlīdzīgs statuss.

Vairākās valstīs ir pasludināts, ka Eiropas valodai valsts vai oficiālās valodas statuss piešķirts tikai uz laiku. Šis laiks gan aizvien tiek pagarināts, jo vietējo valodu izplatība, prestižs un lingvistiskā kvalitāte nav pietiekama, lai aizstātu Eiropas valodu galvenajās sociolingvistiskajās sfērās.

Indija ir valsts ar sarežģītu etnolingvistisko situāciju. Šajā valstī ir apmēram 150 valodu. Saskaņā ar 1950. gada 26. janvāra konstitūciju, valstī blakus hindi un angļu valodai ir noteiktas vēl 15 oficiālās valodas. Valsts programma pakāpeniskai pārejai uz hindi kā valsts valodu nav bijusi sekmīga.

Dienvēstafrikas Republikā saskaņā ar 1984. gada 3. septembra konstitūciju par oficiālajām valodām atzīta angļu valoda un afrikāns (nīderlandiešu (holandiešu) valodas nacionālais variants). Pašlaik, mainoties politiskajai situācijai valstī, oficiālās valodas statuss piešķirts vienpadsmit vietējām valodām (McCormick 1994; Webb 1993/1994).

Seišelu salās ir trīs oficiālās valodas: angļu, franču un kreolu (87% valsts iedzīvotāju dzimtā valoda) valodas (1979. gada 5. jūnija konstitūcija). Valodas politikas mērķis ir masveida trilingvisms un kreolu valodas attīstības veicināšana, kas veicinātu sabiedrības konsolidāciju. Kreolu valoda šajā valstī veidojusies uz Rietumāfrikas franču pidžina un literārās franču valodas bāzes. Tā ir normēta, standartizēta valoda, kas plaši tiek lietota masu informācijas līdzekļos. Izglītības sistēma valstī veidota tā, lai nodrošinātu trīs valodu apguvi un nepieļautu interferences.

Singapūrā saskaņā ar 1965. gada 9. augusta konstitūciju ir četras valsts valodas: angļu, malajiešu, ķīniešu un tamilu. Malajiešu valodai kā autohtona valodai tiek piešķirtas nominālas privilēģijas, piemēram, tajā dzied himnu un saka oficiālās runas, kaut valsts pārvalde notiek angļu valodā un tā ir arī saziņas līdzeklis starp etnosiem.

Dažas valstis, kuru iedzīvotāji runā vairākās valodās (piem., Beļģija, Kanāda, Šveice) ir multilingvālas tikai tai ziņā, ka vienas valsts robežās apvienoti vairāki valodas kolektīvi (de Witte 1992). Kā norāda H.Kloss, “šīs valstis, kaut bilingvālas valstiskā administratīvā līmenī, funkcionē tā, ka to pilsoņi ikdienas dzīvē ir praktiski monolingvāli. Tas īpaši izpaužas gadījumos, kad lingvistiskās grupas šķir ģeogrāfiskas valodu robežas un kad valdības struktūra ir federāla. Tādējādi, kaut arī valsti kopumā var saukt par bilingvālu, tās daļas izmanto vienu valodu un ir monolingvālas” (Kloss 1968: 8).

Šāda tipa valstis atšķiras pēc principa, kas ir pamatā federālās valdības attieksmei pret valodas lietojumu tās pilsoņu vidū. Eksistē divi pamatprincipi: teritoriālais (*principle of territoriality*) un personiskais (*principle of personality*). Saskaņā ar pirmo, indivīds pielāgojas valodas lietojumam valstī, saskaņā ar otro – valstij jāpielāgojas indivīda lietotajai valodai (Coulombe 1993). Šveicē un Beļģijā darbojas pirmais princips (izņemot Briseli). Sarežģītāka situācija ir Kanādā. Oficiāli šajā valstī ir spēkā personiskais princips. Valstiskajām institūcijām jāfunkcionē tā, lai apkalpotu indivīdu tā valodā. Tomēr Kvebekas provincē darbojas teritoriālais princips, radot neatbilstību starp federālo un provinces valodas politiku.

Izvēle starp šiem diviem pamatprincipiem lielā mērā var ietekmēt valodas noturību vai valodas maiņas procesus. Jāņem vērā arī konkurentvalodām piemītošais varas (ekonomiskās vērtības) un prestiža līmenis (Nelde, Labrie, Williams 1992). Divu principu pastāvēšana var radīt arī pretrunu starp indivīda un kolektīva lingvistiskajām tiesībām, kas tiks iztirzātas īpaši.

Valodu faktisko stāvokli multilingvālā sabiedrībā raksturo **valodu sociolingvistiskās funkcijas**²⁶ – valodu lietojums dažādās *komunikatīvajās sfērās*.

Valodas, kas tiek runātas viena valstiska veidojuma ietvaros, atšķiras ne tikai lingvistiski, bet arī sociāli.²⁷ Tomēr valodu sociolingvistisko funkciju nošķiršana nav saistīta ar valodas kvalitāti. Noteicošais ir valodas statuss noteiktā teritorijā (valsts/oficiālā valoda vai minoritātes valoda).

Valodas sociolingvistisko funkciju skaits un formulējums nav stingri noteikts. Šai darbā izmantots iedalījums 13 komunikatīvajās sfērās:

1. Valsts varas un pārvaldes institūcijas (parlaments, valsts aparāts, tiesu vara, federālā policija u.tml.).
2. Bruņotie spēki (armija, flote utt.), federālā policija.
3. Zemākā posma valsts varas un pārvaldes institūcijas (pašvaldības, municipālā policija u.tml.).
4. Transports un sakari.
5. Rūpniecība un lauksaimniecība
6. Veselības aizsardzība.
7. Tirdzniecība un sadzīves pakalpojumi.
8. Zinātne un augstākā izglītība.
9. Sabiedrības informācijas līdzekļi.

²⁶ Terminam *funkcija* valodniecībā ir daudz nozīmju (piem., *valodas kognitīvā funkcija*, *datīva funkcija*, *sintaktiskā funkcija* utt.). Sociolingvistikā šis termins apzīmē valodas lietojumu noteiktiem komunikatīviem mērķiem.

²⁷ Iespējams izdalīt arī vienas valodas dažādu eksistences paveidu, piem., izlokšņu, virsdialektālās sarunvalodas, literārās valodas u.c., sociolingvistiskās funkcijas diglosijas vai poliglosijas ietvaros. Šajā darbā termins *sociolingvistiskās funkcijas* attiecināts tikai uz atšķirīgu valodu lietojumu multilingvālās valstīs.

10. Pamatizglītība. un vidējā izglītība.
11. Kultūra (grāmatizdošana, teātri), reliģiskā dzīve.
12. Sadzīve, neformālie kontakti.
13. Ģimene.

Valodu lietojums šajās pamatsfērās liecina par reālo valodu hierarhiju neatkarīgi no oficiālā valodu statusa. Ja valstī pastāv vairākas valodas, tām minētajās sfērās var būt 1) absolūta monopola funkcija (tiek lietota tikai un vienīgi šī valoda), 2) relatīva monopola funkcija (atsevišķos gadījumos tiek lietotas arī citas valodas), 3) dublējošā funkcija (valodas tiek lietotas paralēli, teksti tiek tulkoti arī citās valodās), 4) sporādiskā funkcija (valoda noteiktā sfērā tiek lietota tikai atsevišķos gadījumos), 5) nulles funkcija (valoda noteiktā sfērā lietota netiek).

Starptautiskā un reģionālā līmenī izdalāmas vēl divas valodu funkcionālās sfēras:

1. Starptautiskie sakari ANO, Eiropas Padomes, UNESCO u. tml. līmenī.
2. Reģionālie sakari.

Starptautiskajos sakaros absolūts monopols oficiāli nepieder nevienai valodai; ANO oficiālās valodas ir angļu, franču, spāņu, krievu, ķīniešu un arābu valoda. Šīs valodām ir relatīvs monopols arī reģionālajos sakaros.

Lai pastāvētu tā sauktais harmoniskais bilingvisms, divas valodas būtu jālieto paralēli vismaz no 1. līdz 11. funkcionālajai sfērai un tām būtu jābūt ar vienādi augstu prestižu. Pašlaik vairums zinātnieku atzīst, ka šāds stāvoklis praktiski nav iespējams un ka bilingvāla sabiedrība vairumā gadījumu ir vairāk vai mazāk ilgstošs posms pārejai uz monolingvālu sabiedrību.

Valodu sociolingvistiskās funkcijas ir aprakstāmas arī diahroniskā aspektā, analizējot to paplašināšanās vai sašaurināšanās cēloņus vai perspektīvas. Valodu sociolingvistisko funkciju sinhronā raksturojumā nozīmīgs ir tikai *status quo*, norobežojoties no pagātnes un nākotnes dimensijas. Tomēr valodu lietojumu dažādās sociolingvistiskās funkcijās ir iespējams analizēt arī diahroniski, gūstot skaidru priekšstatu par valodas situācijas dinamiku.

NACIONĀLO MINORITĀŠU UN LINGVISTISKO MINORITĀŠU TIPOLOĢIJA

Termina *minoritāte* definīcija un tā attiecinājums uz konkrētu iedzīvotāju grupu joprojām ir starptautisku diskusiju objekts. Teorētiski ar šo terminu var apzīmēt jebkuru grupu, kas noteiktā laika periodā atrodas subordinatīvā stāvoklī jebkurā jomā. Praksē parasti majoritātes/minoritātes šķērums tiek attiecināts uz nacionālās piederības, valodas, reliģiskās pārliecības vai seksuālās orientācijas sfēru.²⁸ Vairums minoritātes definīciju, kaut atšķiras niansēs, pamatos saskan ar "Pasaules minoritāšu vārdnīcā" sniegto: "Minoritāte ir iedzīvotāju grupa, kas ir skaitliski mazāka par pārējo iedzīvotāju daļu, nav dominējošās pozīcijās ekonomikā; šī grupa etniski, reliģiski vai lingvistiski atšķiras no pārējiem iedzīvotājiem un kaut vai neapzināti izrāda solidaritāti savas kultūras, tradīciju, reliģijas vai valodas saglabāšanā (*World Dictionary of Minorities*, 1991: xiv). Šai definīcijā gan nav ņemts vērā, ka skaitliska (kvantitatīva) etniskā, lingvistiskā vai reliģiskā minoritāte faktiski var būt vadošās pozīcijās politikā un ekonomikā un ka psiholoģiski tā var justies kā majoritāte. Šī pretruna, kā redzēsim, īpaši nozīmīga ir lingvistisko minoritāšu raksturojumā.

Līdz šim nepastāv universāla un starptautiski akceptēta **nacionālās minoritātes** definīcija. Izstrādājot "Bāzes konvenciju par nacionālo minoritāšu aizsardzību", minoritāte traktēta kā grupa, kas skaitliski ir mazāka nekā pārējā valsts iedzīvotāju daļa, un kuras locekļiem, kas ir valsts pilsoņi, raksturīgas etniskas, reliģiskas vai lingvistiskas iezīmes, kas to atšķir no pārējiem iedzīvotājiem: šo grupu vada vēlme saglabāt tās kultūru, tradīcijas, reliģiju vai valodu (Thornberry 1992). Vairākos starptautiskos minoritāšu tiesību dokumentos un to oficiālajos vai zinātniskajos komentāros uzsvērts, ka piederība pie nacionālās minoritātes ir personas brīvprātīgas pašidentifikācijas jautājums. Īpaša problēma ir nacionālās minoritātes saistība ar attiecīgās valsts pilsonību. Starptautisko tiesību teorijā par šo jautājumu izteikti dažādi uzskati. Pazīstamākajās ANO un Eiropas Padomes līmeņa darba definīcijās starptautiski saistošo dokumentu izpildei (F.Kapotorti (*Capotorti*) un Ž.Deženē (*Deschenés*) definīcijas) norādīts, ka minoritāti attiecīgajā valstī veido tikai pilsoņi. Līdz ar to citu valstu pilsoņu, bēgļu, bezvalstnieku etniskās grupas nebūtu uzskatāmas par nacionālajām

²⁸ Subordinētu iedzīvotāju grupu tiesības pieder pie jaunākas cilvēktiesību paaudzes nekā indivīdu tiesības. Piemēram, 1966.gada *Starptautisko civilo un politisko tiesību pakta* (*International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights*) 27.pantā, uz kuru pamatojas vairāki vēlākie dokumenti lingvistisko cilvēktiesību jomā, runāts nevis par minoritāšu tiesībām, bet par tiesībām personām, kas pieder pie minoritātēm. Sal. *UN Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities*, 1992.

minoritātēm. Pie šīm grupām piederīgo personu tiesības (bet ne šo grupu tiesības) aizsargā īpaši likumi²⁹. Nevienā no Eiropas Savienības valstīm ekonomiskās migrācijas radītās pārmaiņas iedzīvotāju etnolingvistiskajā sastāvā netiek uzskatītas par vērā ņemamu faktoru, kas ietekmē, piemēram, valodas lietojumu administratīvajā, sociālajā un it īpaši izglītības sfērā. Tādējādi minoritātes statusa terminoloģiskajam apzīmējumam ir ne tikai zinātniski teorētiska, bet arī juridiska nozīme. Vismaz teorētiska nozīme minoritātes jēdziena saistījumam ar pilsonību ir arī Latvijā. J.Bojārs norāda, ka "patlaban koncepcija par to, ka nepilsoņi nav dotās valsts minoritāte, ir neapstrīdama" (Bojārs 1996: 263). Arī E.Vēbers un L.Dribins nacionālās minoritātes jēdzienu Latvijā saista ar Latvijas pilsonību (Dribins 1998, Vēbers 1997). Praktiski risinājumi Latvijas etnopolitikā un valodas politikā, īpaši izglītības jomā, gan, šķiet, visai maz būs atkarīgi no teorētiskās minoritātes definīcijas divu galveno iemeslu dēļ: 1) krievu tradicionālās un imigrantu minoritātes saplūšana, resp., pilsoņu un nepilsoņu grupas eksistence vienas un tās pašas etniskas grupas ietvaros, 2) augstā lingvistiskās asimilācijas pakāpe vairāku Latvijas etnosu vidū, resp., nacionālās un lingvistiskās minoritātes jēdziena nesakritība.

Lingvistisko minoritāti definēt ir vēl sarežģītāk nekā nacionālo minoritāti. Lielākoties nacionālais un lingvistiskais raksturojums sakrīt, un valoda ir viens no galvenajiem kritērijiem minoritātes identitātē. Vairumā gadījumu uz vienu un to pašu etnosu var attiecināt gan terminu *nacionālā minoritāte*, gan *lingvistiskā minoritāte*. Tomēr šie jēdzieni var nebūt sakritīgi. Valoda nav vienīgais etnosa kritērijs; iedzīvotāju grupa jau sākotnēji var diferencēties no pārējo iedzīvotāju kopuma pēc citām pazīmēm (reliģija, kultūra, mentalitāte u.c.) (piem., serbi un horvāti), kā arī asimilēties lingvistiski, vēl vairākas paaudzes saglabājot etnosa pašapziņu (īri). Visbiežāk asimilējas tikai etnosa daļa situācijā, kad tā nav kompakta un nav kontaktā ar etnosa pamatdaļu.

Tomēr ne ikvienu nacionālā minoritāte ir arī lingvistiskā minoritāte. Lingvistiskā asimilācija attiecināma ne tikai uz atsevišķiem indivīdiem vai ģimenēm, bet ilgstoša bilingvisma situācijā tā skar veselus valodas kolektīvus resp. etnosus. Lingvistiskās asimilācijas procesi, etnosam fiziski saglabājoties un zināmu laiku saglabājot arī atšķirīgu identitāti, ātrāk vai lēnāk ir risinājušies un risinās praktiski visās multilingvālās teritorijās. Tādējādi zināmu laika posmu etnos var saglabāt savu nacionālās piederības apziņu,

²⁹ Piem., Eiropas Parlamenta Direktīva par migrantu strādnieku bērnu izglītību (*Directive on the education of the children of migrant workers* (77/466/EEC, 25.07.77), ANO Starptautiskā konvencija par visu migrantu strādnieku un to ģimeņu aizsardzību (*UN International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Their Families*, 1990).

mentalitāti, materiālo un garīgo kultūru, tradīcijas u. tml., bet pāriet uz cita etnosa valodu. Daļējā lingvistiskā asimilācija vērojama tad, ja nozīmīgākajās sociolingvistiskajās funkcijās un lielā etnosa daļā arī neformālajos kontaktos un ģimenē tiek lietota cita valoda (pašlaik, piemēram, īri, bretoņi, kornieši).

Ja sākotnējā valoda vairs netiek nodota nākamajām paaudzēm un nevienam etnosa piederīgajam tā nav dzimtā valoda, runā par pilnīgo kolektīvo lingvistisko asimilāciju. Ja grupa pēc lingvistiskās pazīmes neatšķiras no majoritātes, parasti šādos gadījumos tā arī pēc kāda laika vairs netiek atzīta par nacionālo minoritāti.

Ja kolektīvās asimilācijas procesi vienlaikus skar vairākus etnosus viena valstiska veidojuma ietvaros, tie var pāriet uz vienu kopīgu valodu, kādu laiku vēl saglabājot atšķirīgu nacionālo identitāti. Piemēram noder lingvistiskās asimilācijas procesi bijušajā PSRS. Šo procesu seku izpausme ir īpatnējais lingvistiskās minoritātes variants atjaunotajā Latvijas Republikā. PSRS mantojums ir lingvistiskās asimilācijas resp. rusifikācijas process Latvijas teritorijā dzīvojošo etnosu starpā. Centralizētais valsts ietvaros, pārejot uz faktisko PSRS valsts valodu, neveidojās lingvistiskā minoritāte. Latvijas Republikā, kur krievu valodai ir minoritātes valodas statuss, šī valoda raksturo ne tikai krievu nacionālo minoritāti, bet arī latviešus, ukraiņus, baltkrievus, poļus, ebrejus u.c. etnosu pārstāvjus, kas lingvistiski asimilējušies. Šādi ir izveidojušies krievu valodā runājoša lingvistiskā minoritāte, kas apvieno gan krievu nacionālo minoritāti, gan daļu citu nacionālo minoritāšu, kā arī pamatnācijas piederīgo. Vairāku valodas kolektīva lingvistiskās asimilācijas procesi ir galvenais cēlonis nacionālo un lingvistisko minoritāšu jēdziena nesakritībai arī Latvijā, un šī nesakritība ir stingri jāievēro, veidojot dokumentus Latvijas minoritāšu tiesību jomā.

Gan nacionālo, gan lingvistisko minoritāšu un majoritāšu raksturojumā jāņem vērā vairāki faktori: runātāju skaits (*kvantitatīvā majoritāte/minoritāte*), sociālais prestižs un valodas sociolingvistiskās funkcijas (*kvalitatīvā majoritāte/minoritāte*). Kvalitatīvo majoritāti nenosaka valodas struktūra un attīstības līmenis, bet tikai ekstralingvistiski faktori (Дьячков 1993: 6). Tātad minoritāšu, īpaši lingvistisko minoritāšu, definīcija joprojām nav izstrādāta, un pasaulē joprojām nav vienotas koncepcijas par to juridisko statusu un tiesībām.

Iedzīvotāju grupas, kas atbilst minoritātes definīcijai, atšķiras pēc vairākām pazīmēm, kas ir nozīmīgas arī šīs minoritātes tiesību apjoma noteikšanā. Lai raksturotu konkrētu minoritāti konkrētā valstī, ir nepieciešams sniegt tās tipoloģisko pazīmju raksturojumu. Galvenās pazīmju grupas, kas raksturo nacionālo un/vai lingvistisko minoritāti, ir:

- 1) minoritātes tradicionālums valsts teritorijā,
- 2) minoritātes unikalitāte,

- 3) minoritātes saistība ar etnoģenētisko teritoriju,
- 4) saistība ar šo pašu etnosu citos valstiskos veidojumos,
- 5) minoritātes ģeogrāfiskais izvietojums (Edwards 1992: 38-42).

Minoritātes tradicionālums valsts teritorijā. Ja valsts ir etnoģenētiska minoritātes teritorijā (minoritātes izveidojušās par patstāvīgiem etnosiem valsts teritorijā), tā ir *autohtona minoritāte* (velsieši Lielbritānijā, sorbi Vācijā, libieši Latvijā, somi Zviedrijā). Ja nacionāla vai lingvistiska grupa ir attiecīgās teritorijas pirmiedzīvotāji vai pamatiedzīvotāji, tā parasti apdzīvo noteiktu valsts reģionu. E.Andersons izdala 7 autohtono minoritāšu tipus:

- 1) minoritāte dzīvo kompaktā teritorijā valsts iekšienē un tās statusam nav sakara ar valsts robežu pārbīdi (franči Kvebekā, oksitāņi Francijā),
- 2) minoritāte var kultūras ziņā (bet ne vienmēr politiski) būt kaimiņvalsts lingvistiskā majoritāte; šādā gadījumā etnolingvistiskā robeža nesakrīt ar valsts robežu (flāmi Beļģijā, vācieši, itālieši, franči Šveicē);
- 3) minoritāte ir majoritāte kaimiņvalstī, kurā savukārt eksistē lingvistiskās minoritātes (itālieši Slovēnijā, slovēņi Itālijā, dāņi Vācijā un vācieši Dānijā);
- 4) autohtona minoritāte dzīvo vairāku valstu teritorijās (eskimosi ASV, Kanādā, Grenlandē (Dānijā), Krievijā, sāmi Norvēģijā, Somijā, Zviedrijā, Krievijā);
- 5) autohtona minoritāte plaši izkļiedēta valsts teritorijā (turki Balkānu valstīs). Valodas kolektīva locekļu kopskaits var būt liels, bet tie dzīvo izklaidus, tāpēc to īpatsvars atsevišķos reģionos nav liels;
- 6) īpaši izdalāmas minoritātes, kas atrodas etniskās un lingvistiskās atdzimšanas procesā (skotu gēlu valoda Skotijā, korniešu un velsiešu valoda Lielbritānijā, bretoņu valoda Francijā);
- 7) viskomplicētākā situācijā atrodas minoritātes, kas eksistē citu minoritāšu iekšienē (angļi Kvebekā) (Anderson 1990).

Ja minoritāte konkrētajā teritorijā ir ienākusi pārskatāmā vēstures periodā, tā ir *alohtona minoritāte* (gagauzi Moldovā, ebreji un poļi Latvijā). Pie tradicionālām minoritātēm blakus autohtonām minoritātēm tiek pieskaitītas arī nacionālas vai lingvistiskas grupas, kas tagadējā dzīvesvietā ieradušās “pārskatāmā vēstures periodā” – alohtonās minoritātes. Ne *Eiropas Reģionālo vai minoritāšu valodu hartā*, ne *Bāzes konvencijā par nacionālo minoritāšu aizsardzību* nav sniegtas norādes, cik ilgam laika periodam jāpaiet, lai ieceļotāju grupa tiktu atzīta par alohtonu resp. tradicionālu minoritāti un varētu baudīt starptautiskas nozīmes dokumentos noteiktās tiesības.

Daži pētnieki īpaši izdala t.s. *aborigēnu minoritātes* (*indigenous peoples, aboriginal populations*). Tā apzīmē autohtonas minoritātes, kam raksturīgs primitīvs iztikas ieguves veids (medības, zveja, dabas produktu vākšana) un kam rakstības nav vispār vai tā ir izstrādāta vienas paaudzes laikā (Eriksen 1991: 27) piemēram, eskimosi, Austrālijas aborigēni, Kanādas un ASV indiāņi.³⁰ Kaut arī lingvistisko tiesību dokumentos uzsvērtas visiem

³⁰ Ir bijuši mēģinājumi ierindot arī latviešu valodu aborigēnu valodu kategorijā. Tomēr šādi nebūs iespējams panākt īpašas labvēlības statusu latviešu valodai, jo, kā redzam, neatkarīgas

minoritāšu paveidiem kopīgās tiesības, ir jūtama tendence īpaši izdalīt aborigēnu minoritāšu aizsardzības pasākumus (Maurais 1996). Šajā gadījumā prevalē kolektīvo tiesību koncepts. *ANO Universālās aborigēnu tiesību deklarācijas* projektā (*Draft Universal Declaration of Indigenous Rights, 1988*) ietvertas tiesības uz aizsardzību pret etnocīdu – asimilāciju vai piespiedu integrāciju un atšķirīga dzīves stila uzspiešanu. Par aborigēnu minoritātēm uzskatītas tādas grupas, kas “ir vēsturisks šajās teritorijās prekoloniālo sabiedrību turpinājums un kas paši sevi uzskata par atšķirīgiem no tās sabiedrības vai tās daļas, kas pašlaik dominē šajā teritorijā. Tās neatrodas sabiedrības dominējošajos sektoros un cenšas saglabāt, attīstīt un nodot nākamajām paaudzēm savas senču teritorijas un etnisko identitāti kā šo tautu ilgstošas eksistences pamatu saskaņā ar viņu kultūras modeļiem, sociālām institūcijām un tiesību sistēmu” (Martinez Cobo 1987).

Divi Starptautiskās Darba organizācijas dokumenti – 169. konvencija un 104. rekomendācija – arī satur norādes par nepieciešamību izmantot aborigēnu valodu kā mācību līdzekli un par nepieciešamību darba ņēmējam sniegt informāciju viņam saprotamā valodā. Starptautiski akceptētās definīcijās pat ieteikts aborigēnu kolektīvus neidentificēt ar minoritātēm, bet atzīt prekoloniālā stāvokļa kontinuitāti un lietot apzīmējumu *tautas* vai pat *nācijas*. Protams, šāda nostādne rada jaunas problēmas.³¹

Īpašs minoritāšu paveids ir *pilsētu minoritātes (urban minorities)* – izklaidus dzīvojoši imigranti, kas neizvirza prasības pēc teritoriālas autonomijas, piemēram, franču kreolvalodu runātāji Lielbritānijā, spāņu valodas runātāji ASV. Minoritāti, kuru līderi izvirza prasības pēc savas nacionālas valsts vai vismaz politiskas autonomijas, dažkārt apzīmē par *protonāciju*, piemēram, kurdus, arī baskus.

Iedzīvotāju grupas, kas valstī ieceļojušas beidzamo paaudžu laikā un nav “tradicionālas” valsts teritorijā, tiek apzīmētas par *imigrantu minoritātēm* (turki Vācijā, kurdi Skandināvijas valstīs). Izšķir vairāku tipu imigrantu minoritātes. Starp tām īpaši tiek izdalīti “imperālistiskie relikti”, kas ir etniski radniecīgi ar kolonizējošo spēku un paliek valstī arī pēc neatkarības iegūšanas, piem., franči Senegālā, angļi Zimbabvē, portugāļi Angolā. Šāda tipa imigrantu minoritātes parasti tiek uzskatītas par trešās pasaules parādību, tomēr to pazīmes vērojamas arī citā pasaules daļā – Baltijā.

valsts valodai, turklāt vecrakstu valodai, šāds statuss nepienākas. Daži pētnieki ir izteikuši ideju, ka īpaša aizsardzība būtu nepieciešama visām unikālām autohtonām valodām neatkarīgi no to oficiālā statusa (Coulombe 1993), bet oficiālos dokumentos šāda nostādne nav atspoguļota.

³¹ Piemēram, aborigēnu minoritāšu aizsardzībai paredzēta *Starptautiskās darba organizācijas (ILO) 169. konvencija*, kā arī *Aborigēnu tiesību universālās deklarācijas projekts (Draft Universal Declaration on Indigenous Rights)*, kas paredz aborigēnu bērnu tiesības iegūt lasītprasmi viņu dzimtajā valodā, kā arī apgūt valsts valodu.

Etnosa un tā valodas unikalitāte. Minoritāte ir unikāla, ja tā sastopama tikai vienas valsts teritorijā (velsieši Lielbritānijā, bretoņi Francijā, lībieši Latvijā). Starptautiskas nozīmes dokumentos tomēr nav norāžu par īpaša statusa piešķiršanu šādām minoritātēm, kā arī unikālām majoritātēm, pie kurām būtu pieskaitāmi arī latvieši.

Minoritātes saistība ar šo pašu etnosu citos valstiskos veidojumos. Etnoss var būt minoritāte vairākos valstiskos veidojumos (baski Francijā un Spānijā, sāmi Zviedrijā, Norvēģijā, Somijā un Krievijā, frīzi Nīderlandē un Vācijā). Bieži etnoss, kas ir minoritāte vienā valstī, ir majoritāte citā (piemēram, vācieši Dānijā un dāņi Vācijā, lietuvieši kā minoritāte Latvijā un majoritāte Lietuvā). Dažkārt saistībā ar šo pazīmi tiek šķirti termini *nacionālā minoritāte* un *etniskā minoritāte* (Apine 1995). Par nacionālu minoritāti tādā gadījumā uzskata minoritāti, kam ārpus mītnes zemes ir sava valsts, kurā šis etnoss ir majoritāte, par etnisku minoritāti – grupu, kam savas nacionālas valsts nav (vienīgais īstais piemērs ir čigāni, no formālā viedokļa arī kurdi).³²

Minoritātes ģeogrāfiskais izvietojums. Minoritātes raksturošanā nozīmīgs faktors ir etnosa kompakts valstī. Minoritāte var būt izkliedēta visā valsts teritorijā vai vairāk vai mazāk kompakti dzīvot noteiktā valsts daļā.

Etnosu ģeogrāfiskā izvietojuma koncentrācijas pakāpi var vērtēt pēc to vides viendabības. Eiropā vairumā gadījumu tradicionālās minoritātes apdzīvo kādu konkrētu apgabalu, kurā bieži ir arī rajoni ar to skaitlisku pārsvaru.

Tā kā valstu robežas bieži nesakrīt ar etnosu dabiskajām robežām, minoritāte vienā valstī bieži vien ir majoritāte citā (piemēram, poļi Lietuvā un Polijā), vai arī ir ģeogrāfiskā kontaktā ar to pašu etnosu, kas ir minoritāte citā valstī (piemēram, baski Spānijā un Francijā). Dažkārt tiek izdalītas t.s. *pierobežas minoritātes* (*border minorities*). Etnosa ģeogrāfiskais areāls var nesakrist ar valstu oficiālajām robežām, un kāda etnosa daļa var dzīvot citas valsts teritorijā, bet uzturēt ciešus kontaktus ar lielāko etnosa daļu, kas savā valstī var būt majoritāte (piemēram, ungāri Slovaikijā, albāņi Kosovā). Kā norāda L. Dribins, “ja šāda minoritāte kādā pierobežas rajonā vai pat reģionā ir iedzīvotāju vairākums, tad var rasties šīs minoritātes separātisms, teritoriālas autonomijas vai pat atdalīšanās un robežas grozīšanas prasība” (Dribins 1998: 10). Saduroties diviem galvenajiem starptautisko tiesību

³² Šķiet, ka šāds terminu šķīrums nebūtu vēlams, jo valstiskums, atšķirībā no etniskās izcelsmes, ir mainīga kategorija. Vai, piemēram, ebreji Latvijā līdz 1948. gadam būtu bijusi etniskā minoritāte un pēc Izraēlas valsts nodibināšanas – nacionāla minoritāte? Šajā un citos autore darbos lietots tikai termins *nacionālā minoritāte*. Tas tiek atzīts par piemērotāku arī tāpēc, ka jaunākajos starptautiskajos dokumentos pārsvarā lietots termins *national minority*, ne *ethnic minority*.

principiem – valstu suverenitātes un teritoriālās integritātes principam un tautu pašnoteikšanās tiesību principam –, šādā situācijā var rasties konflikti starp majoritāti un minoritāti. Valodas politikā beidzamo gadu spilgtākais šāda tipa konflikta piemērs ir ungāru minoritātes organizētā kampaņa pret Slovačijas Valsts valodas likumu.

Minoritātes tādējādi var klasificēt saskaņā ar pazīmi, vai tās ir vai nav kontaktā ar šo pašu etnosu citā valstiskā veidojumā. Lielā mērā šī pazīme saistās ar minoritātes unikalitāti.

Atbilstoši šiem kritērijiem, minoritātes valodas ģeogrāfiskajā raksturojumā nozīmīgas ir šādas antinomijas: unikāla – neunikāla, kompakta – izkliedēta, ir kontaktā ar pārējo etnosa daļu – nav kontaktā ar pārējo etnosa daļu.³³

Kā redzam, gan termina *minoritāte* definējumā, gan tā traktējumā vēl ir ļoti daudz neskaidrību. Jāuzsver, ka termins *minoritāte* nesatur nevēlamu konotātu; tas ir neitrāls apzīmējums grupai, kas konkrētā situācijā neatrodas dominējošās pozīcijās. Šis termins ietver pozīcijas kvantitatīvu vai hierarhisku, nevis kvalitātes vērtējumu.³⁴ Gan (nacionālās) minoritātes jēdziens, gan attiecīgais termins tiek plaši lietots gan atsevišķu Eiropas valstu likumos, gan ANO un Eiropas Savienības līmeņa dokumentos. Tāpēc terminam *minoritāte* ir vieta arī Latvijas valodas situācijas raksturojumā un Latvijas Republikas likumos, kas regulē etnosu un valodu attiecības.³⁵ Šī

³³ Pēc Dž.Edvardsa uzskata, pavisam izdalāmi 10 minoritāšu ģeogrāfiskās klasifikācijas tipi (Edwards 1992).

³⁴ NRA pielikumā rubrikā "Valsts prezidents – par aktuālām norisēm" G.Ulmanis raksta: "Uzreiz vēlos uzsvērt, ka man eksistē jēdziens *nacionalitātes*, jo dalīšana minoritātēs un majoritātēs jau vārdiski vien sevī slēpj pretdarbību" (Likumi un Lēmumi, 1996. g. 6. martā). Šāda pieeja padara neiespējamu valodu hierarhijas valstisku regulēšanu, jo majoritātes statusa nolīgšana faktiski arī noliedz valsts valodas statusa pamatotību vienas valsts iedzīvotāju daļas valodai.

³⁵ Majoritātes (pamatnācijas) un minoritāšu attiecības Latvijā vēsturisku, demogrāfisku un psiholoģisku faktoru dēļ ir sarežģītākas nekā vairumā Eiropas valstu. Mūsu apstākļos tādēļ terminoloģijai ir liela nozīme. Tādēļ nebūtu atbalstāms ieteikums plaši ieviest terminu *mazākumtautība*. Latviešu valodā juridiskos un zinātniskos tekstos būtu lietojams tikai latīņu cilmes vārds *minoritāte* un nevis *mazākumtautība*. Jāņem vērā, ka

- 1) iedzīvotāju grupa var atšķirties ne tikai pēc etniskās, bet arī pēc lingvistiskās pazīmes. Spilgts piemērs tam ir Latvijas rusofoni, kas nav nacionāla, bet lingvistiska minoritāte. Vārdu salikums *lingvistiskā mazākumtautība* būtu nonsenss;
- 2) kaut arī vārda *minoritāte* saknē ir latīņu *minor* (= mazāks), vārdā *mazākumtautība* kvantitātes jēdziens ietverts daudz tiešāk. Ar vārdu *minoritāte* turpretim varam apzīmēt arī skaitliskā vairākumā esošu iedzīvotāju grupu, kas zināmu apstākļu dēļ neatrodas dominējošās pozīcijās politikā vai ekonomikā. Varam, piemēram, runāt par kvantitatīvo un kvalitatīvo minoritāti, bet ne par kvantitatīvo vai kvalitatīvo mazākumtautību;
- 3) termina *minoritāte* lietojums jau nostabilizējies praksē; tas ir plaši lietots starptautisku dokumentu tulkojumos, likumos, zinātniskos rakstos; vārds (tam nav oficiāla termina

termina izmantojums attiecībā uz konkrētu grupu ir pavisam cits jautājums, uz ko pēc iespējas ātrāk jānod skaidra atbilde arī Latvijas valdībai.

- statusa!) *mazākumtautība* lietots galvenokārt 20.-30. gados, un nav pamata to atkal ieviest pūristisku vai nostalgisku iemeslu dēļ;
- 4) Ar vārdu *minoritāte* apzīmējam jebkuru grupu, kas neatrodas dominējošās pozīcijās. Šīs grupas parasti bauda īpašas aizsardzības statusu un starptautiskos un nacionālos dokumentos nereti tiek minētas vienkopus (nacionālās, reģionālās, lingvistiskās, reliģiskās, seksuālās u.c.). Kā tulkosim, piemēram, *Declaration on the rights of the persons belonging to national or ethnic, religious and linguistic minorities?* Tieši tāpēc nebūtu vēlams nacionālās minoritātes izdalīt no minoritāšu kopuma, apzīmējot tās ar īpašu vārdu, kas turklāt neatklāj fenomena būtību.

VALODAS POLITIKA EIROPAS SAVIENĪBĀ

Latvijas iekļaušanās Eiropas Savienības sastāvā nenoliedzami ietekmēs Latvijas valodas situāciju un valodas politiku, tādēļ, šoreiz neanalizējot citus Eiropas Savienības funkcionēšanas aspektus, aplūkosim Eiropas Savienības valodas situācijas attīstības tendences un pamatnostādnes valodas politikā.³⁶

Eiropas Savienībā 1998. gadā apvienojušās 15 valstis no 39 Eiropas valstīm. Kopumā Eiropas Savienības teritorijā tiek runātas vairāk nekā 40 autohtonās valodas, kurām ir atšķirīgs oficiālais un faktiskais statuss. 11 valodas oficiāli atzītas par Eiropas Savienības darba valodām. No 370 miljoniem Eiropas Savienības pilsoņu aptuveni 50 miljonu runā valodās, kas nav dalībvalstu oficiālās valodas. Minoritāšu valodu eksistence nav atzīta vairākās multilingvālajās valstīs; dažās no tām tiek izmantots "mazāk lietotās valodas" koncepts, kas nav juridiski saistošs. Īsi aplūkosim valodas situāciju Eiropas Savienības dalībvalstīs, lai noskaidrotu pamatu lingvistisko minoritāšu un to tiesību koncepcijai, kā arī starptautiski saistošu likumdošanas aktu izstrādei.

Austrijas valsts valoda ir vācu valoda. Minoritāšu valodu statuss ir piecām valodām: horvātu, ungāru, slovaku, slovēņu un čehu.

Beļģijā katrā no federālās valsts daļām noteikta sava oficiālā valoda: Flandrijā nīderlandiešu (holandiešu) (flāmu), Valonijā – franču. Galvaspilsētai Briselei ir bilingvāls pilsētas statuss. Divos kantonos oficiālās valodas statuss ir arī vācu valodai.

Dānijā valsts valoda ir dāņu valoda. Pierobežas rajonos "mazāk lietotās" valodas statuss ir vācu valodai. Autonomajās teritorijās Grenlandē un Farēru salās saskaņā ar 1978.gada autonomijas likumiem par pamatvalodām atzītas attiecīgi eskimosu un farēriešu valoda, bet "mazāk lietoto valodu" sarakstā šīs valodas nav ietvertas, jo šīs teritorijas oficiāli nav Eiropas Savienības sastāvdaļa.

Griekijā valsts valoda ir grieķu valoda. Minoritāšu valodu statuss oficiāli netiek atzīts. "Mazāk lietotās valodas" vai reģionālās valodas statuss ir arvanītu, arumāņu, bulgāru, maķedoniešu, turku valodai.

Francijā valsts valoda ir franču valoda. Minoritāšu valodu eksistence oficiāli netiek atzīta. Valstī tiek runātas astoņas t.s. reģionālās valodas: Elzasas vāciešu, basku, bretoņu, katalāņu, korsikāņu, leceburgiešu, holandiešu (flāmu), oksitāņu.

Irījā ir divas oficiālās valodas – īru un angļu. Citās valodās runājošu iedzīvotāju grupu valstī nav.

Itālijā valsts valoda ir itāļu valoda. Dienvidtirolē oficiālās valodas statuss ir vācu valodai, Vallē de Aostā – franču valodai. Mazāk lietotās valodas statuss ir oksitāņu, albāņu, katalāņu, sardīniešu, horvātu, grieķu, ladīņu, friuliešu, slovēņu valodai.

Lielbritānijā valsts valoda ir angļu valoda. Velsā oficiāls statuss ir velsiešu valodai. Mazāk lietoto valodu statuss ir korniešu, gēļu, skotu, īru (Ziemeļīrijā) valodai.

Luksemburgā oficiālās valodas ir luksemburgiešu (leceburgiešu) un franču valoda. Daudzās sfērās, īpaši preses izdevumos, tiek lietota arī vācu valoda.

³⁶ Valodas politiku Latvijā ietekmē arī vairāku citu supranacionālu ekonomisku, defensīvu un cita veida organizāciju darbība – ANO, Eiropas Padome, EDSO u.c.

Nīderlandes pirmā valsts valoda ir holandiešu (nīderlandiešu) valoda. Frīzu valoda ar likumu ir atzīta par valsts otro oficiālo valodu.

Portugālē valsts valoda ir portugāļu valoda. Tā ir vienīgā Eiropas Savienības valsts, kurā nav autohtonu minoritāšu.

Somijā ir divas valsts valodas – somu un zviedru valoda. Oficiāls statuss noteikts sāmu valodai.

Spānijā oficiālā valsts valoda ir spāņu (kastīliešu) valoda. Katalāņu (valensiešu), basku un galīciešu valodai attiecīgajos autonomajos reģionos ir oficiālās valodas statuss līdztekus kastīliešu valodai. Mazāk lietotās valodas ir oksitāņu, aragoniešu, astūriešu valoda.

Vācijā valsts valoda ir vācu valoda. Vairākām valodām ir mazāk lietotās valodas statuss: ziemeļfrīzu, austrumfrīzu, dāņu, sorbu.

Zviedrijā oficiālā valoda ir zviedru valoda. Somu un sāmu valodai ir mazāk lietoto valodu statuss.

Eiropas Savienības mērķis ir Eiropas ekonomiska, sociāla un politiska integrācija. Māstrihtas līgumā (1992) atšķirībā no Romas līguma (1957), kas paredzēja vairāk tīri ekonomisku un politisku integrāciju, uzsvērtā tieši dalībvalstu kultūras, izglītības un valodas situācijas attīstības koordinēšana (Haarman 1995). Valstu robežas Eiropas Savienības iekšienē praktiski tiek likvidētas, panākta vienota muitas tarifu un monetārā politika, bet valodas joprojām vairāk šķir nekā vieno Eiropas tautas (Coulmas 1991). K. Viljams norāda, ka mūžīgo etnisko un lingvistisko konfliktu izpratnē pienācis laiks norobežoties no akadēmiskās ekonomikas, psiholoģijas un politikas zinātnes un meklēt sinkrētiskus risinājumus (Williams 1994).

Eiropas lingvistiskā diverģence radījusi un rada principiālas problēmas, kam dažādos līmeņos tiek piedāvāti atšķirīgi risinājumi. Galvenās problēmu jomas, kas jārisina Eiropas Savienībā, ir šādas: 1) valodu statuss, 2) Eiropas Savienības institūciju valodas, 4) valodu mācīšana, 5) minoritāšu valodu aizsardzība.

Valodu statuss Eiropas Savienībā. Atzīstot visu Eiropas Savienībā runāto valodu vienlīdzību, vairāk nekā 80 pašreizējās Eiropas Savienības teritorijā runātās valodas iespējams iedalīt vairākās kategorijās: 1) dalībvalstu valsts (oficiālās valodas), kas ir Eiropas Savienības darba valodas, 2) dalībvalstu valsts (oficiālās valodas), kas nav Eiropas Savienības darba valodas (īru un luksemburgiešu valoda), 3) valodas, kas tiek runātas tikai vienā dalībvalstī (piemēram, velsiešu valoda Lielbritānijā, sardīniešu un friuliešu valoda Itālijā), 4) valodas, kas tiek runātas divu vai vairāku dalībvalstu teritorijās (piemēram, basku valoda Spānijā un Francijā), 5) valodas, kuru runātāji ir minoritāte citu valstu teritorijā, bet majoritāte savā valstī (piemēram, dāņu valoda Vācijā, vācu valoda Beļģijā un Dānijā), 6) neteritoriālas valodas, kas nav identificējamās ar noteiktu teritoriju, kā čigāņu valoda un jidišs.

Saskaņā ar Romas līguma 217. pantu un Padomes noteikumiem Nr. 1/58 (1958.g. 15. aprīlī) Eiropas Savienības dalībvalstu valodas – sākotnēji vācu,

franču, itāļu, holandiešu, vēlāk dāņu, angļu, grieķu, portugāļu, spāņu, somu, zviedru valoda – tiek atzītas par Eiropas Savienības oficiālajām darba valodām. Visi juridiski saistošie dokumenti tiek izdoti šajās valodās. Kad Eiropas savienībai pievienosies arī citas valstis, to valsts (oficiālajām) valodām arī būs oficiālas darba valodas statuss. Īru un luksemburgiešu valoda Eiropas Savienības dokumentos minētas kā nacionālās valodas, bet tām Savienības līmenī oficiāla statusa nav. Daudzo bagāto un standartizēto valodu eksistence tiek atzīta par Eiropas Savienības bagātību, un visu dalībvalstu valodām formāli ir vienlīdzīgas, piemēram, dāņu vai grieķu valodai piešķirts tāds pats statuss kā angļu vai franču valodai. Oficiālo valodu vienlīdzību reglamentē vairāki likumdošanas akti. Oficiālie dokumenti tiek tulkoti visu dalībvalstu valodās. Iedzīvotāji var griezties pie Eiropas Savienības institūcijām jebkurā no tās oficiālajām valodām un šajā valodā saņemt arī atbildi. Eiropas Savienībā darbojas lielākais tulkošanas tīkls pasaulē. Tulkoto tekstu apjoms ir vairāk nekā miljons lappušu gadā.³⁷ Ap 14% no Eiropas Savienības institūciju darbiniekiem nodarbināti tieši tulkošanā. Tiek uzskatīts, ka tulkošanai tiek izlietots ap 40% no ES administratīvā budžeta. Ja Latvija kļūs par Eiropas Savienības dalībvalsti, būs nepieciešams ievērojams tulku skaits darba valodas funkciju nodrošināšanai, turklāt šiem tulkkiem būs jāprot vismaz 2-3 svešvalodas. Tomēr daļa analītiķu uzskata, ka, iekļaujoties lielākajai daļai bijušā Austrumu bloka valstu, realizēt šo valodu vienlīdzību tehnisku iemeslu dēļ vairs nebūs iespējams, un valodu vienlīdzīgā statusa praktiskā realizācija tiks pārskatīta.

Eiropas Savienības institūciju valodas. Eiroparlamentā var tikt lietotas visas oficiālās valodas. Runas tiek sinhroni tulkotas dalībvalstu valodās. Tas gan nodrošina valodu formālo vienlīdzību, bet lielā mērā apgrūrina tiešu komunikāciju un nesamērīgi palielina šīs institūcijas izmaksas, tāpēc laiku pa laikam izteikti priekšlikumi reducēt Eiroparlamenta darba valodu skaitu³⁸.

³⁷ Eiropas Savienībā notiek intensīvs darbs mašintulkošanas sistēmu izstrādē. Sistēma "Systran" paredzēta biežāk lietoto valodu (piemēram, angļu-franču) tekstu automatizētai savstarpējai tulkošanai, sistēmā "Eurotra" paredzēts ietvert citu valodu pārus. Pie šo projektu izstrādes pašlaik strādā ap 120 pētnieku 12 dalībvalstīs. Eiropas Zinātnes fonds, kas apvieno 49 pētniecības iestādes 18 Eiropas valstīs, finansē arī trīs lingvistiskas programmas: *The Network on the Typology of Languages in Europe*, *The Network on Second Language Acquisition*, *The Network on Code-Switching and Language Contacts* (Beardsmore 1994).

³⁸ Piemēram, 1974. gadā tika iesniegts priekšlikums padarīt latīņu valodu par Eiropas Savienības valodu, to visās valstīs mācot kā pirmo svešvalodu un lietojot kā vienīgo ES institūciju darba valodu (OJ Doc. No C61/29, 29 May 1974). 1978. gadā tika ieteikts ieviest t.s. asimetrisko sistēmu ES sēdēs – dalībvalstu pārstāvji varētu teikt runas savas valsts valodā, bet tiem būtu jāspēj saprast runas angļu un franču valodā, kas tādējādi kļūtu par organizācijas darba pamatvalodām. Pēdējā laikā izteikti vairāki priekšlikumi palielināt vācu valodas lomu Eiropas Savienībā.

regulē valodu lietojumu, ir tikai Francijas likumos). ANO un Eiropas Savienības konvencijas, hartas, deklarācijas u.tml., kas regulē valodu lietojumu, paredzētas tikai minoritāšu valodu aizsardzībai atsevišķu dalībvalstu teritorijās. Minoritāšu valodu aizsardzībā noteiktas galvenās vadlīnijas, tomēr, tā kā noteiktas iedzīvotāju grupas atzīšana par minoritāti un piešķiramo tiesību apjoma noteikšana ir pašu dalībvalstu kompetencē, pastāv lielas atšķirības minoritāšu un to tiesību apjoma traktējumā dažādās Eiropas Savienības valstīs. Tomēr pamats atsevišķu dalībvalstu lingvistiskās likumdošanas aktiem ir lingvistisko cilvēktiesību un valodas tiesību koncepcija, kas ietverta starptautiski saistošos dokumentos.

MINORITĀŠU VALODU TIESĪBU UN LINGVISTISKO CILVĒKTIESĪBU AIZSARDZĪBA

Termins *lingvistiskās cilvēktiesības* (*linguistic human rights*) plašu lietojumu pasaules praksē ieguvis samērā nesen; tā jēdzieniskais saturs un lingvistisko tiesību vieta cilvēktiesību kompleksā vēl joprojām ir diskusiju objekts. Arī minoritāšu tiesības starptautiskajā praksē ir jauns jēdziens, kura traktējumā vēl ir daudz neskaidrību. Kā norāda Dž. Pakers, "indivīdu un valstu eksistence starptautiskajos likumos ir aksiomātiska, bet cilvēku grupu eksistences atzišana joprojām ir problēma" (Packer 1992: 23). Lingvistiskās tiesības attiecināmas uz atsevišķu indivīdu un ir viena cilvēktiesību kategorija. Valodas tiesības turpretim skar valstī lietoto valodu juridisko regulēšanu un parasti ir saistītas ar minoritātes politiskajām un sociālajām tiesībām (valodas lietošana administratīvajā, juridiskajā, izglītības, kultūras, reliģijas u.c. sfērā) un ir minoritāšu tiesību kategorija (sal. Wilfan 1993: xxi). Šie abi jēdzieni ir cieši saistīti, jo indivīda lingvistisko tiesību realizācija parasti ir atkarīga no viņa runātās valodas tiesībām valstī runāto valodu hierarhijā, tomēr juridiski tiem ir atšķirīgs statuss. Ņemot vērā Latvijas komplicēto etnolingvistisko situāciju, jau *a priori* var prognozēt lingvistisko cilvēktiesību un minoritāšu valodu tiesību jautājuma īpašu nozīmīgumu. Socioloģisko aptauju, preses, politisko un zinātnisko diskusiju analīze rāda, ka šāds pieņēmums atbilst patiesībai, un Latvijas valodas politika jāanalizē saistībā ar starptautiskajiem dokumentiem lingvistisko cilvēktiesību un minoritāšu tiesību jomā – ANO, Eiropas Padomes un Eiropas Savienības nostādņu gaismā.

Indivīda lingvistiskās cilvēktiesības

Cilvēktiesību koncepcija laika gaitā aizvien paplašinājusi robežas. Sākotnēji tā ietvēra prasības pēc personas brīvības politiskajā un civilajā sfērā, vēlāk pievienojas prasības pēc ekonomiskajām, sociālajām un kultūras tiesībām. Pašlaik, cilvēktiesību desmitgadē, starptautiskajā arēnā plaši tiek apspriestas indivīda tiesības uz mieru, labklājību un nepiesārņotu vidi. Pie trešās paaudzes cilvēktiesībām pieder arī lingvistiskās tiesības.

Lingvistiskās tiesības saskaņā ar jaunākajām atziņām ir personas tiesības lietot dzimto valodu vai arī kādu citu izvēlēto valodu, atklāti paust savu piederību pie šīs valodas runātāju kolektīva un justies drošam par šīs valodas pastāvēšanu, saņemot no valsts attiecīgas juridiskas garantijas (Skutnabb-Kangas, Phillipson, Rannut 1994). Kaut arī lingvistisko tiesību iekļaušana cilvēktiesību spektrā vairs netiek atklāti apšaubīta, šo tiesību saturs joprojām tiek plaši apspriests gan starptautiskās organizācijās, gan atsevišķu valstu likumdevējās iestādēs. Problēmas joprojām rada lingvistisko tiesību

iekļaušana vispārējā minoritāšu tiesību kopumā. Lingvistiskajai likumdošanai raksturīga liela konceptuāla autonomija no citām likumdošanas jomām. Tajā iekļauti specifiski koncepti, kā valodu statuss, teritorijas un personālais princips, kuru interpretācijā nav piemērojami vispārīgie tiesību principi (De Witte 1989). Tāpat arī tiek atzīts, ka tikai fundamentālo cilvēktiesību ietvaros nav iespējams aizsargāt valodas kolektīvu pret asimilāciju.

Cilvēktiesību pamatdokumentā – *Vispārējā cilvēktiesību deklarācijā (Universal Declaration of Human Rights)(1948)* – norādīts, ka katram cilvēkam neatkarīgi no jebkurām rases, ādas krāsas, dzimuma, valodas, reliģijas.. vai citu apstākļu atšķirībām jābūt apveltītam ar visām tiesībām un visām brīvībām, kas pasludinātas šajā deklarācijā. Valoda resp. dzimtā valoda ir traktēta kā personības neatņemama sastāvdaļa, kas piespiedu kārtā nav maināma un tādējādi nedrīkst būt iemesls jebkāda veida diskriminācijai. Par tiesībām *lietot* šo valodu Deklarācijā nav teikts nekas. Dažkārt šajā dokumentā ietvertās tiesības uz vārda jeb izteikšanās brīvību tiek traktētas kā indivīda tiesības jebkurā situācijā runāt izvēlētajā valodā, tomēr šāda interpretācija atzīstama par voluntāru. Kopš ANO *Vispārējās cilvēktiesību deklarācijas* pieņemšanas pasaules valstu rīcībā ir starptautisks kodekss, kas nosaka rīcības parametrus valstu attiecībās ar to iedzīvotājiem, kā arī legalizē iedzīvotāju pretenzijas pret to tiesību vai brīvību ierobežošanu. Latvijā daļa no šīm tiesībām ir nostiprināta ar *Likumu par cilvēka un pilsoņa tiesībām un pienākumiem* (1991). Aizsargāto cilvēktiesību diapazons ir visai plašs. Pirmkārt, tās ir indivīda tiesības uz personisko brīvību (tiesības uz dzīvību, personas neaizskaramību, darbu, atpūtu, veselības aizsardzību, izglītību, privātīpašumu, vārda un ticības brīvību utt.). Otrkārt, starptautiskās normas paredz arī indivīda politiskās tiesības (veidot politiskas partijas, vēlēties un tikt ievēlētam u. tml.). Treškārt, tiek aizsargātas indivīda sociālās un ekonomiskās tiesības; šī norma pretstatā iepriekšējām tiek īstenota atkarībā no valsts ekonomiskās attīstības līmeņa (Casesse 1990: 2).

Gan *Vispārējās cilvēktiesību deklarācijas*, gan citu starptautisku dokumentu (*Apvienoto Nāciju Organizācijas harta, EDSA Nobeiguma akts, Eiropas Cilvēktiesību konvencija* u.c.) pamatmērķis ir garantēt pamata cilvēktiesības, kas šajos dokumentos formulētas samērā precīzi un kas līgumu parakstītājiem valstīm jānodrošina visiem indivīdiem, kas dzīvo šo valstu teritorijā. No pamata cilvēktiesībām stingri nošķiramas pilsoņu tiesības, kas tiek garantētas tikai attiecīgās valsts pilsoņiem. Starptautiskajos dokumentos šīs tiesības formulētas vispārīgi un lielā mērā nodotas pašu valstu kompetencē; nav arī mehānisma, ka starptautiskajās deklarācijās ietvertās normas padarīt saistošas atsevišķām valstīm (Putins Peters 1994: 50). Tādēļ arī pastāv būtiskas atšķirības dažādu valstu pilsonības un naturalizācijas

likumos. No vienas puses, šāda nenoteiktība ļauj nelielām valstīm pieņemt relatīvi stingrus naturalizācijas noteikumus, kas aizsargātu to nacionālās intereses, no otras puses, starptautiski akceptētu kritēriju trūkums stimulē pamata cilvēktiesību un pilsoņu tiesību apzinātu vai neapzinātu jaukšanu ar visām no tā izrietošajām sekām arī valodas politikas jomā.

1996. gadā Barselonā tika pieņemta *Universālā lingvistisko tiesību deklarācija (Universal Declaration on Linguistic Rights)*. Šāds dokuments tika veidots jau kopš 1987. gada; laika gaitā mainījies gan tā nosaukums (sākotnēji "valodas" (*language*) tiesību deklarācija), gan saturs. Deklarācijā ietverta preambula un 48 panti, kuros noteikts, ka katrai personai ir tiesības mācīties savu dzimto valodu vai uzlabot tās prasmi; saņemt palīdzību analfabētisma pārvarēšanai; sabiedriskajām institūcijām ir jārespektē un jāatbalsta personas identificēšanās ar noteiktu valodas kolektīvu; katrai personai ir tiesības uz vārda brīvību izvēlētajā valodā; katrai personai ir tiesības obligātās izglītības ietvaros apgūt gan pastāvīgās uzturēšanās valsts vai reģiona oficiālo valodu, gan vismaz vēl vienu valodu, lai paplašinātu sociālo, kulturālo un intelektuālo redzesloku un veicinātu patiesu saprašanos starp tautām. Deklarācija parakstītājvalstīm varētu noderēt par paraugu nacionālajai likumdošanai. Šis dokuments, kā vairākkārt uzsvērts, palīdzēs panākt, ka katrs, kura dzimtā valoda nav valsts oficiālā valoda, var kļūt bilingvāls dzimtajā valodā un valsts oficiālajā valodā⁴¹. Šī tēze Latvijā nereti tiek apstrīdēta. Bet valsts valodas prasme ir nepieciešama izdzīvošanai un cilvēktiesību realizēšanai sociālā, ne tikai bioloģiskā, līmenī.

Tomēr deklarācijā ir pārāk daudz abstraktu un apstrīdamu apgalvojumu. Tās īstenošana saistās ar juridiskiem sarežģījumiem un pretrunām lingvistisko cilvēktiesību skaidrojumā, piemēram, ieteikts ietvert šajā jēdzienā arī tiesības iemācīties jebkuru svešvalodu "savstarpējās sapratnes" nolūkos. Deklarācija lielā mērā pamatojas uz absolūtās brīvības jeb brīvā tirgus gara filozofiju, kas vienkārši nozīmē stiprākā uzvaru. Deklarētās tiesības nekļūs reālas, kamēr nebūs noteikta atbildība par to neievērošanu gan starptautiskajā, gan atsevišķu valstu likumdošanā. Tomēr pats galvenais deklarācijas trūkums ir tas, ka indivīda lingvistiskās tiesības skatītas atrauti no valodas kolektīva tiesībām vai valodas tiesībām. Vairāki Deklarācijas panti ir pretrunīgi. Tajā, piemēram, ietverti panti, kas pieļauj visu valstī runāto valodu lietošanu praktiski visās sociolingvistiskajās funkcijās, tomēr 3.3. pantā noteikts: "Iepriekšminētās personu un valodas grupu tiesības nekādā veidā neapgrūtinā šo personu vai grupu attiecības ar pamatiedzīvotāju valodas (*host language*) kolektīvu vai viņu integrāciju šajā kolektīvā. Šīs tiesības nedrīkst ierobežot

⁴¹ Sal. Skutnabb-Kangas 1995.

pamatiedzīvotāju valodas kolektīva tiesības lietot savu valodu visās sabiedriskajās sfērās visā teritorijā”. Deklarācijā nav ietverta valodu hierarhijas ideja, tomēr 5. pantā noteikts: “Deklarācija pamatojas uz principu, ka visi valodas kolektīvi ir vienlīdzīgi un atkarīgi no to juridiskā statusa kā oficiālā, reģionālā vai minoritātes valoda. Tādi termini kā reģionālā vai minoritātes valoda šai Deklarācijā netiek lietoti, jo, kaut arī dažos gadījumos reģionālās vai minoritātes valodas statuss var atvieglot noteiktu tiesību īstenošanu, šie un citi apzīmējumi bieži tiek izmantoti, lai ierobežotu valodu kolektīvu tiesības.” Minēto un citu nekonsekvenču dēļ šī Deklarācija netiek izmantota kā autoritatīvs valodu tiesību normu avots.

Vairumā dokumentu, kas aizstāv indivīda tiesības (piemēram, *Starptautiskā civilo un politisko tiesību konvencija*, *Eiropas Cilvēktiesību konvencija*, *Eiropas ekonomisko, sociālo un kultūras tiesību konvencija*, *ANO Bērnu tiesību deklarācija*) lingvistiskās tiesības nav minētas. Cēloņi valodas jautājumu ignorēšanai ir vairāki. Grūti noliegt zināmas lingvistiskā imperiālisma tendences lielvalstīs, kas izstrādāja pamatu minētajām konvencijām; valoda tika uzskatīta par relatīvi mazsvarīgu faktoru, jo tā atšķirībā, piemēram, no dzimuma un rases, ir maināma. Tomēr indivīda lingvistiskā identifikācija jeb fakts, ka gandrīz visi cilvēki apzinās savu piederību pie noteiktas valodas runātāju kopuma, pretēji pirms pārdesmit gadiem izteiktajām prognozēm, mūsdienā pasaulē nozīmi nezaudē. Psiholingvisti atrod aizvien jaunus un jaunus argumentus, kas pierāda dzimtās valodas īpašo nozīmi personības attīstībā un psiholoģiskā komforta nodrošināšanā. Protams, pašlaik, kad pasaule vēl miljoniem cilvēku nespēj garantēt pat pašu galveno – tiesības uz dzīvību –, prasība pēc lingvistiskajām tiesībām var tikt uzskatīta par priekšlaicīgu un elitāru. G.Sepe gan norāda: “Ekstremālos gadījumos dzīvības glābšana ir svarīgāka par valodu, tomēr valoda ir svarīgāka par daudziem, daudziem citiem faktoriem” (Szepe 1994: 7). Tomēr daudzās valstīs jau nobrieduši priekšnoteikumi arī šo tiesību garantēšanai, tāpēc starptautiskajā līmenī pieņemti pamatdokumenti ir nepieciešami.

Indivīda un valodas kolektīva tiesību saistība

Jau gandrīz trīstūkstoš gadu ilajā filozofijas vēsturē nav izdevies rast universālu un neapstrīdamu atbildi uz jautājumu par indivīda (personības) vai kolektīva (sabiedrības) prioritāti, joprojām neskaidrs ir arī personības brīvības traktējums.

Tā kā spēkā esošās cilvēktiesību konvencijas ir paredzētas galvenokārt indivīda, nevis etnisku, sociālu, reliģisku utt. grupu aizstāvībai pret

diskrimināciju, arī lingvistisko cilvēktiesību jēdziens parasti tiek reducēts uz atsevišķas personas tiesībām lietot tās izvēlēto (parasti dzimto) valodu.

Pēdējās desmitgadēs lielākajā daļā pasaules valstu šādas indivīda tiesības atklāti netiek apstrīdētas, tomēr pašu cilvēku interesēs ir nenovest šo principu līdz absurdam. Ikvienam cilvēkam ir tiesības jebkurā pasaules valstī runāt sava dzimtajā valodā, bet viņš nevar cerēt un vēl jo vairāk pieprasīt, lai citi viņu saprastu un sarunātos viņa dzimtajā valodā. Ja vēlas sazināties cilvēki, kas runā dažādās valodās, nākas ierobežot vai nu vienu, vai otru, vai pat abu (izvēloties trešo valodu) tiesības runāt dzimtajā valodā. Ir ļoti svarīgi, vai indivīds nonāk konfrontācijā ar citā valodā runājošiem cilvēkiem viens pats, kā nelielas grupas pārstāvis vai arī kā liela valodas kolektīva loceklis. Pēdējā gadījumā atsevišķa cilvēka lingvistisko tiesību realizācijas pakāpe būs atkarīga no šī kolektīva valodas statusa noteiktā valstiskā veidojumā. Juridiskajās diskusijās divas no valodas pamatfunkcijām – ekspresīvā un komunikatīvā funkcija – tiek attiecinātas uz divām atšķirīgām cilvēktiesību kategorijām. Tiesības *lietot valodu kā ekspresijas līdzekli*, t.i., vārda brīvība, pieskaitāmas pie indivīda fundamentālajām cilvēktiesībām tāpat kā tiesības uz apziņas vai reliģijas brīvību. Turpretim tiesības *lietot valodu kā komunikācijas līdzekli* ir saistāmas ar grupu sociālajām un kultūras tiesībām un nevar tikt īstenotas ārpus noteiktā valodas kolektīva (Hamel 1997).

Indivīda lingvistiskās tiesības – pretstatā pamata cilvēktiesībām un arī pilsoņtiesībām – pilnā mērā var tikt realizētas tikai tad, ja attiecīgajā valstī dzīvojošais valodas kolektīvs, pie kā indivīds pieder, ir ieguvis noteiktu valstisku statusu. Lingvistiskās tiesības uzskatāmas par pilnā mērā realizētām, ja indivīds savu dzimto valodu var lietot visās *sociolingvistiskajās funkcijās*. Šādas tiesības parasti ir tikai valsts valodas runātājiem attiecīgajā valstī.

Minoritāšu valodu tiesības

Teorētiski valodas politikā iespējama diferencēta attieksme pret minoritāšu valodām: 1) varmācīga asimilācija, 2) lingvistiskās pašnāvības stimulēšana, 3) vienaldzība, 4) daļējs atbalsts dažu sociolingvistisko funkciju izkopšanai, 5) atbalsts, saglabājot citas valodas prioritāti, 6) vienlīdzīga statusa piešķiršana, 7) pasludināšana par otru vai trešo valsts (oficiālo) valodu. Valodu koeksistences modeļa izvēle ir atkarīga galvenokārt no ekstralingvistiskiem faktoriem, un katrā valstī tā ir atšķirīga. Arī starptautiskie dokumenti pieļauj relatīvi brīvu minoritāšu valodu tiesību traktējumu (Alfredsson 1993; Thornberry 1992).

Fakts, ka pasaulē nav vienotas pieejas minoritāšu valodām, nevienu valsti neatbrīvo no pienākuma censties veidot optimālu valodu koeksistences modeli. No tā, kā valstī tiks nodrošināts lingvistiskais taisnīgums, lielā mērā

būs atkarīga valsts stabilitāte. Daudzvalodīgās valstis nelīdzinās cita citai – valodas politikā lingvistisko minoritāšu jomā jāņem vērā gan tīri matemātiskās etnosu proporcijas, gan minoritātes tradicionālums valsts teritorijā (autohtona, alohtona, imigrantu minoritāte), gan psiholoģiski un politiski faktori. Tomēr ir dažas normas, kas attiecas uz praktiski visiem valodas politikas modeļiem. Atbilstoši 20. gadsimta beigu domāšanas veidam, varmācīga asimilācija nav pieļaujama un pat šķietami brīvprātīga atteikšanās no savas valodas nebūtu jāveicina. Valstij jāveicina individuāla divvalodība minoritāšu (vēlams, arī majoritātes) pārstāvju vidū, vienlaicīgi uzturot noteiktas minoritāšu valodu sociolingvistiskās funkcijas. Šīs obligāti atbalstāmās minoritāšu valodu lietošanas sfēras ir – ģimene, sadzīve un neformālie kontakti, etniskā kultūra (ietverot iespieddarbus) un pamatzglītība. Turpretim valsts valodas hegemonija tiek saglabāta pārējās sfērās, citādi nebūs iespējama dažādās valodās runājošu iedzīvotāju integrācija uz valsts valodas pamata.

Minētie nosacījumi raksturo valodas politikas pamatnostādnes Eiropas Savienībā. Saskaņā ar Eiropas Savienības koncepciju ikvienā dalībvalstī jāīsteno starptautiski saistošos dokumentos ietvertās normas valodu aizsardzībā⁴². Tas tiek uzskatīts par vienu no galvenajiem soļiem etnisku konfliktu novēršanā dalībvalstu teritorijās.⁴³

Rietumeiropā minoritāšu tiesību atzīšana notika ļoti lēni, jo pastāvēja grūtības minoritāšu definēšanā un minoritāšu eksistences atzīšanā (Thornberry 1992; Eide 1993). Starptautiskajos likumos aksiomātiska bija gan valstu, gan indivīdu, bet ne nacionālu vai lingvistisku grupu eksistence. Minoritāšu valodu tiesību vispārēja atzīšana starptautiskajos dokumentos atspoguļojas tikai kopš 1992. gada. Agrāk pieņemtajos starptautiskajos dokumentos norāžu par valodas lietojumu nav vai arī tās skar tikai nedaudzas, visbiežāk izglītības un kultūras jomas. Arī Eiropas Savienības līgums valodas jautājumus praktiski neskar. Tas neuzliek par pienākumu dalībvalstīm atzīt citu dalībvalstu pilsoņu lingvistiskās tiesības (De Witte 1991). Vienīgi Romas

⁴² Atbilstoši Eiropas Savienības pamatnostādnēm tiek, piemēram, noraidīta valodas loma nacionālās identitātes uzturēšanā: "Pirmkārt, jāatmet 19. gadsimta ideoloģiskais dedveits, t.i., lingvistiskais nacionālisms. /../ Precīzāk, ir nepieciešams šķirties no idejas par valodas, nācijas un valsts identitāti, kas kalpojusi par valodas un politiskās lojalitātes ideoloģisko bāzi. Eiropas kulturālā un lingvistiskā dažādība ekonomiskās migrācijas dēļ sak iespiesties arī atsevišķās dalībvalstīs. Ir svarīgi, lai šo faktu apzinātos, apsveiktu un pieņemtu par sākumpunktu praktiski daudzvalodīga etosa radīšanai ne tikai Eiropas Savienības supranacionālajā līmenī, bet arī valstu līmenī (Coulmas 1991: 27).

⁴³ Sk. piem.: Varennes F. The protection of linguistic minorities in Europe and human rights: possible solutions to ethnic conflicts? – *The Columbia Journal of European Law*. Vol.2, No. 1 1995/96, 107-143.

līguma 7. pants nosaka, ka nav pieļaujama diskriminācija uz valodas pamata. 1977. gada 486. direktīva par viesstrādnieku bērnu izglītību nosaka, ka viesstrādnieku bērniem ir tiesības apgūt tās valsts valodu, kur viņu vecāki uz laiku apmetušies, kā arī saglabāt dzimto valodu. Šī direktīva attiecas tikai uz Eiropas Savienības pilsoņiem, ne uz imigrantiem no citām valstīm. *Eiropas Cilvēktiesību konvencijā* (*European Convention of Human Rights*) (1953) lingvistiskās tiesības nav minētas; tikai 5(2) pantā ir norāde, ka apsūdzētajam ir tiesības saņemt informāciju un tikt tiesātam tajā valodā, ko viņš saprot (ne tieši viņa dzimtajā valodā).⁴⁴

Eiropas Savienības Līgumā nav pantu, kas reglamentētu dalībvalstu valodas politiku. Vienīgā koordinējošā Eiropas Savienības līmeņa organizācija ir Eiropas Parlamenta "Eiropas Mazāk lietoto valodu birojs", kam ir specifiskas funkcijas. Dalībvalstu nacionālajā likumdošanā ietveramās normas konceptuāli aplūkotas ANO, Eiropas Padomes, Eiropas Savienības u.tml. līmeņa starptautiski saistošajos dokumentos.

Konvencijā par genocīda nozieguma novēršanu un nosodīšanu (*Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide*) (1948) valodas tiesības neparādās: pants par lingvistisko genocīdu ANO Ģenerālajā Asamblejā tika izbalsots⁴⁵. Tajā tautu lingvistiskās tiesības nav atšifrētas. Konvencijas apspriešanas laikā izteiktie priekšlikumi aizliegt tādu likumu pieņemšanu, kas veicinātu kādas valodas zudumu, tika noraidīti kā pārāk vispārīgi (Casesse 1990: 76). Tāpēc konvencija vērsās galvenokārt pret fizisko genocīdu, bet ir visai deklaratīva kulturālā un lingvistiskā genocīda jeb lingvocīda jautājumos. *Starptautiskajā ekonomisko, sociālo un kultūras tiesību paktā* (*International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights*) (1966; spēkā kopš 1976) valoda minēta tikai vispārīgajā daļā kopsakarā ar rasi, dzimumu, reliģiju utt.; pantā par izglītību valoda nav minēta. Tāpēc pastāv viedoklis, ka līdz 90. gadu sākumam nav bijis juridiska pamata vērsties pat pret acīmredzamiem lingvistisko cilvēktiesību pārkāpumiem Eiropas valstu izglītības sistēmās (Skutnabb-Kangas, Phillipson 1991).

Starptautiskā Civilo un politisko tiesību pakta (*International Covenant on Civil and Political Rights*) (1966) 27. pants nosaka: "Valstīs, kurās eksistē etniskas, reliģiskas vai lingvistiskas minoritātes, personām, kas pieder pie

⁴⁴ Šis Konvencijas 14. pantā ietvertais nosacījums, ka nevienu personu nedrīkst diskriminēt tādēļ, ka tā pieder pie minoritātēm, nenodrošina minoritāšu tiesības, jo diskriminācijas motīvi ļoti grūti pierādāmi. Strasbūras tiesā nav ticis izskatīts neviens gadījums saistībā ar šo pantu (Peeters 1991).

⁴⁵ "Grupas valodas lietošanas aizliegums ikdienas saziņā vai skolās vai publikāciju iespiešanas un izplatīšanas aizliegums".

šādām minoritātēm, nedrīkst tikt liegtas tiesības kopā ar citiem šīs pašas grupas locekļiem baudīt savu kultūru, piekopt reliģiju vai lietot savu valodu". Šāds pants vai tā varianti ir lietoti arī vairākās Eiropas Padomes un EDSO dokumentos un konvencijās, piem., *ANO Bērnu tiesību konvencijā (UN Convention on the Rights of the Child)* (1959;1989). Saskaņā ar šiem dokumentiem, minoritātes varēja lietot valodu privātā dzīvē, bet valstij nebija jāgarantē minoritāšu valodu lietojums izglītības sistēmā. Jāuzsver, ka šai pantā ir runa par valodas lietošanu vienas un tās pašas valodas runātāju kopienas ietvaros.

Kaut arī joprojām turpinās asas zinātnieku un politiķu diskusijas par to, vai vārda brīvība ietver arī izteikšanās valodas izvēles brīvību, dažkārt starptautiskiem cilvēktiesību dokumentiem tiek minēti arī dokumenti, kas garantē brīvību paust uzskatus, piemēram, *Starptautiskā pakta par pilsoņu un politiskajām tiesībām (International Covenant on Civil and Political Rights)* 19. pants un *Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas (European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms)* 10. pants:

1. Ikvienam cilvēkam ir tiesības brīvi paust savus uzskatus. Šīs tiesības ietver uzskatu brīvību un tiesības netraucēti saņemt un izplatīt informāciju un idejas bez iejaukšanās no sabiedrisko institūciju puses un neatkarīgi no valstu robežām. Šis pants neapstrīd valstu tiesības pieprasīt radioaidījumu, televīzijas raidījumu un kino demonstrēšanas licencēšanu.

2. Tā kā šo brīvību īstenošana ir saistīta ar pienākumiem un atbildību, tā var tikt pakļauta tādām formalitātēm, nosacījumiem, ierobežojumiem vai sodiem, kas paredzēti likumā un nepieciešami demokrātiskā sabiedrībā, lai aizsargātu valsts drošības, teritoriālas vienotības vai sabiedriskās drošības intereses, nepieļautu nekārtības vai noziegumus, aizsargātu veselību vai morāli, aizsargātu citu cilvēku reputāciju vai tiesības, nepieļautu konfidenciālas informācijas izpaušanu vai lai saglabātu tiesas autoritāti un objektivitāti."

Analītiskajā literatūrā vairākkārt norādīts, ka šis likuma pants pieļauj pārāk plašas interpretācijas iespējas. Ne velti vairākas konfliktsituācijas saistībā ar valodas lietojumu ir nonākušas Eiropas Cilvēktiesību tiesā. Jautājumam par to, kā traktējamas Latvijas "valsts drošības", "teritoriālās vienotības" intereses vai kā aizsargāt "citu cilvēku tiesības" ir kardināla nozīme arī Latvijas valodas politikas analīzē gan starptautiskā, gan valsts mērogā.⁴⁶

90. gados pieņemti vairāki ANO, Eiropas Padomes un Eiropas Savienības līmeņa dokumenti, kuros valodu tiesību jautājums ieņem centrālo vietu. Lielākā ietekme uz Eiropas Savienības dalībvalstu un kandidātvalstu valodas politiku ir *ANO Deklarācijai par nacionālām vai etniskām, reliģiskām un lingvistiskām minoritātēm piederīgu personu tiesībām* (1992),

⁴⁶ Sk. Druvieta I. Linguistic Human Rights in the Baltic States. – *International Journal of the Sociology of Language*, Vol. 127, 1997, 161-185.

Eiropas Reģionālo vai minoritāšu valodu hartai (1992) un *Bāzes konvencijai par nacionālo minoritāšu aizsardzību* (1994).

ANO Deklarācijā par nacionālām vai etniskām, reliģiskām un lingvistiskām minoritātēm piederīgu personu tiesībām (1992) (*The UN Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities*) (1992) aptvertas "pie minoritātēm piederīgu personu", ne pašu minoritāšu tiesības. Šajā dokumentā pirmo reizi pastiprināti formulējumi: "nedrīkst tikt liegtas tiesības" vietā "ir tiesības". Šīs tiesības īstenojamas privātajā un sabiedriskajā jomā, brīvi un bez jebkādas diskriminācijas, un valstīm aktīvi jāveicina šo tiesību īstenošana. Deklarācijā norādīts, ka valstis, pieņemot attiecīgus nacionālos likumus, veicinās minoritātes identitātes saglabāšanu, ka minoritātēm piederīgām personām ir tiesības uzturēt kontaktus ar sava etnosa daļu citās valstīs, ka minoritāšu valodas lietojamas izglītības sistēmā. Izglītības sfēru, piemēram, skar 4.3. pants:

"Valstīm jāveic noteikti pasākumi, lai, kur vien iespējams, personām, kas pieder pie minoritātēm, būtu iespējams apgūt dzimto valodu vai mācīties dzimtajā valodā".

Anālītiskajā literatūrā uzsvērts, ka nav skaidrs, kā traktējami pēdējie vārdi (oriģinālā *to have instruction in their mother tongue*) – vai "mācīties dzimto valodu", vai "ar dzimtās valodas palīdzību", t.i., izmantot dzimto valodu kā mācību līdzekli (Thornberry 1992). Atzīmēts, ka tieši daļā, kas skar izglītību, ir visvairāk nenoteiktības: ko nozīmē "noteikti pasākumi" vai "adekvāta iespēja" un kas nosaka "kur ir iespējams"? Tomēr pasaules līmenī šis ir vienīgais pieņemtais dokuments, kas sniedz vadlīnijas minoritāšu tiesību interpretācijā (Rosas 1993).

Eiropas Reģionālo vai minoritāšu valodu harta (*European Charter for Regional or Minority Languages*) (1992) pašlaik ir svarīgākais dokuments, kas reglamentē minoritāšu valodu aizsardzību un to attīstības veicināšanu Eiropas Padomes dalībvalstīs. Tā atspoguļo Eiropas Padomes pamatnostādnes tieši valodas politikas jautājumos. Hartas, kā arī "Bāzes konvencijas" izstrāde sākusies 1984. gadā, kad pirmo reizi oficiāli tika izvirzīta Eiropas "mazāk lietoto valodu" saglabāšanas un attīstības problēma. Latvija pagaidām šo Hartu nav parakstījusi, bet Hartas principi izmantojami arī mūsu valodas politikas vērtēšanai.

Harta sastāv no preambulas un 5 daļām. I daļā sniegti terminu skaidrojumi un hartas praktiskās izmantošanas principi, II daļā atklāti hartas mērķi, III daļā noteikti pasākumi, kā veicināma aizsargājamo valodu lietošana dažādās jomās (izglītība, tiesvedība, administratīvā un pakalpojumu sfēra, sabiedrības informācijas līdzekļi, kultūra, ekonomiskā un sociālā dzīve, reģionālā sadarbība). IV daļā noteikti hartas izpildes pārbaudes principi, V daļa nosaka hartas spēkā stāšanās un parakstīšanas procedūru.

Svarīgs ir termina *reģionālās vai minoritāšu valodas* skaidrojums. Hartas I. pantā sniegta šāda definīcija:

“Šajā Hartā:

- a. termins “reģionālās vai minoritāšu valodas nozīmē valodas, ko
 - i. tradicionāli lieto Valsts teritorijā dzīvojošie Valsts pilsoņi, kas veido grupu, kas skaitliski ir mazāka par pārējo Valsts iedzīvotāju daļu un
 - ii. kas ir atšķirīga no Valsts oficiālās valodas (valodām);tas neietver Valsts oficiālās valodas vai valodu dialektus vai migrantu valodas;
- b. “teritorija, kurā reģionālā vai minoritātes valoda tiek lietota” nozīmē ģeogrāfisko areālu, kurā attiecīgā valoda ir daudzu cilvēku izteikšanās veids, kas attaisno šajā Hartā paredzēto aizsardzības un veicināšanas pasākumu īstenošanu”;
- c. “ārpusteritoriālās valodas” nozīmē valodas, ko lieto valsts pilsoņi, un kas atšķiras no valodas vai valodām, kuras lieto pārējie valsts iedzīvotāji un kuras nevar tikt identificētas ar kādu noteiktu areālu”.⁴⁷

Hartas “Paskaidrojumu memorandā”⁴⁸ uzsvērts, ka hartas autori apzināti atturas no reģionālo vai minoritāšu valodu nošķiršanas, atstājot to pašu dalībvalstu ziņā. Netiek norādīti arī nekādi politiski vai etniski kritēriji valodas atzišanai par minoritātes valodu. Īpaši uzsvērts, ka šajā hartā nav iztīrītas nacionālo minoritāšu politiskās tiesības, bet tai ir tikai kulturāli un lingvistiski mērķi.⁴⁹

“Memorandā” norādīts, ka harta attiecas uz valodām, kas ir daļa no Eiropas lingvistiskā mantojuma un ko ilgu laiku attiecīgajā teritorijā lietojuši valsts pilsoņi (*nationals*), bet ne ārzemnieki vai migranti. Uzsvērts, ka harta attiecas uz cilvēkiem, kas “parasti neizjūt nekādas grūtības, integrējoties valsts sabiedrībā”.

Lingvistiskajā literatūrā bieži norādīts, ka Hartas viennozīmīgu interpretāciju apgrūtina neskaidrais termins “tradicionāli runātas valodas” (Tabouret-Keller 1992; Skutnabb-Kangas, Phillipson 1994). Rietumeiropā, kur nesenā pagātnē nav risinājušies intensīvi migrācijas procesi, šai nenoteiktībai ir galvenokārt teorētiska nozīme, bet Baltijas valstīs no šī termina traktējuma ir atkarīgs Hartas aptverto valodu loks. Rietumvalstīs savā valodas politikā līdz šim krasi norobežojušās no migrantu valodām un nerisina valodu problēmas, kas radušās ekonomiskās migrācijas dēļ. Preambulā noteikts, ka tiesības lietot reģionālo vai minoritātes valodu privātajā un sabiedriskajā dzīvē ir neatņemamas tiesības, pasvīturo

⁴⁷ *European Charter for Regional or Minority Languages. Part 1. General Provisions. Article 1. Definitions.*

⁴⁸ Report on the Regional or Minority Languages in Europe. Explanatory Memorandum. Council of Europe. Standing Conference of Local and Regional Authorities of Europe. 23rd Session, March 1988, Strassbourg.

⁴⁹ Termins *reģionālās valodas* Hartā ietverts galvenokārt tāpēc, lai tās nosacījumus būtu iespējams attiecināt arī uz Franciju, kur minoritāšu valodu eksistence netiek atzīta (*Key Words. A Step into the World of Lesser Used Languages*. Brussels, 1995, 42).

interkulturālisma un multilingvisma vērtību un nosaka, ka "reģionālo un minoritāšu valodu aizsardzība un atbalstīšana nedrīkstētu kaitēt oficiālajām valodām un vajadzībai tās iemācīties". Šis Hartas izpratnē termins "reģionālās vai minoritāšu valodas" nozīmē valodas, ko tradicionāli valsts teritorijā lieto valsts pilsoņi, kas veido grupu, kas skaitliski ir mazāka nekā pārējā valsts iedzīvotāju daļa. Uz migrantu valodām Harta neattiecas. Latvijā ne nacionālās, ne lingvistiskās minoritātes jēdziens oficiāli nav definēts, tāpēc Hartai pagaidām ir tikai simboliska nozīme. Turklāt "parakstītājvalstis var nolemt, uz kurām minoritātēm tās vēlēšies to attiecināt, un pat tad, ja tiek atzīts, ka iedzīvotāju grupa ir minoritāte, šīs grupas tiesības nebūt nav jāpaplašina" (Skutnabb-Kangas 1995: 34). Lielāka loma minoritāšu valodu tiesību paplašināšanā joprojām ir nacionālajai likumdošanai nekā hartai, kurā "pavērts atkāpšanās ceļš valstīm, kurās valda asimilācijas tendences" (Phillipson, Skutnabb-Kangas 1995: 14).

Jāuzsver, ka šajā hartā termini *reģionālās valodas* un *minoritāšu valodas* lietotas kā sinonīmi, respektējot dažu valstu, īpaši Francijas, pieeju minoritāšu problemātikai. Valodas tiesību subjekts ir autohtonās un alohtonās minoritātes, kuru valodas 1) konkrētas valsts teritorijā tradicionāli lieto kādas šīs valsts tautas piederīgie, kuri veido skaitliski mazāku grupu nekā pārējie valsts iedzīvotāji, 2) atšķiras no šīs valsts oficiālās valodas. Īpaši uzsvērts, ka migrantu valodas un valsts valodas dialekti nav nolīgumā ietvertu tiesību subjekts. Hartas projektā nav norādīts, cik lielam skaitam minoritātes pārstāvju jādzīvo valstī, ne arī tās dzīvošanas ilgums noteiktajā teritorijā, lai varētu baudīt hartā paredzēto atbalstu un aizsardzību (sal. Tabouret-Keller 1991; 1992). Tiek atzīts, ka Harta valodu runātājiem nepiešķir ne individuālas, ne kolektīvas lingvistiskas tiesības, bet ir politisks dokuments, kurā pirmo reizi minoritāšu valodu runātājiem garantētas četras pamattiesības: 1) tiesības uz eksistenci, 2) tiesības saglabāt personisko identitāti vai kultūru, 3) tiesības sazināties ar citiem viņu kopīgajā kultūras bagātībā resp. valodā, 4) tiesības uz cieņu.

Zinātniskajā literatūrā īpaši uzsvērts, ka Harta paredzēta valodu, ne lingvistisko minoritāšu aizsardzībai (Hamel 1997) – atšķirībā no Bāzes konvencijas (1994), kas paredzēta tieši minoritāšu aizsardzībai. Katra valsts pati var noteikt, uz kurām valodām tā attiecinās Hartas nosacījumus. Valstis var izvēlēties, kurus no daudzajiem paragrāfiem tās pildīs (minimums 35; vismaz 3 paragrāfi no 8. un 12. panta un pa vienam no 9., 10., 11. un 13. panta). Piemēram, 8. pantā "Izglītība" ir 25 paragrāfi, un Latvijas izglītības sistēma atbilst vismaz 15 paragrāfu prasībām, tādējādi pārsniedzot Eiropas Padomes standartu.

Harta pilna ar formulējumiem "ciktāl iespējams", "kur vajadzīgs", "pietiekams daudzums". Harta pieļauj minimālas prasības, jo valstis var atzīt, ka attiecīgas normas piemērošana "nav iespējama". Praktiski galvenais ir tas, ka parakstītājvalstis vairs nevar aizliegt minoritātēm organizēt mācības savā valodā uz kopienu rēķina. Daudzu valstu likumos ir daudz lielāks atbalsts minoritāšu valodām nekā starptautiskajos dokumentos, arī Latvijā. Vienlaikus analītiskajā literatūrā skaidri norādīts, ka Harta nedrīkst būt par šķērslī oficiālo valodu apguvei.

Eiropas Reģionālo vai minoritāšu valodu harta stājusies spēkā 1998. gada 1. martā, pēc tam kad to bija parakstījušas 18, bet ratificējušas 7 valstis (līdz 1998. gada jūnijam – Horvātija, Somija, Ungārija, Lihtenšteina, Nīderlande, Norvēģija, Šveice). Saskaņā ar Hartas 17. pantu ir izveidota Ekspertu komiteja, kurā ietilpst pa vienam pārstāvim no katras valsts. Ekspertu komisijas uzdevumos ietilpst Hartas izpildes monitorings un rekomendāciju izstrāde iespējamiem papildinājumiem un grozījumiem šajā dokumentā.

Bāzes konvencija par nacionālo minoritāšu aizsardzību (Framework Convention for the Protection of National Minorities) (1994) pašlaik ir galvenais dokuments, kas nosaka Eiropas Padomes dalībvalstu etnopolitiku un lielā mērā arī valodas politiku. Šo dokumentu ir parakstījusi arī Latvija, bet līdz 1998. gada oktobrim tas vēl nav ratificēts.

Konvencija ir pirmais juridiski saistošais daudzpusējais dokuments nacionālo minoritāšu aizsardzībai vēsturē. Šī dokumenta mērķis ir panākt lielāku vienotību Eiropas Padomes dalībvalstu starpā, lai nostiprinātu drošību. Tiek atzīts, ka nacionālo minoritāšu aizsardzība ir nozīmīgs faktors stabilitātes un miera radīšanā Eiropā, jo plurālai un demokrātiskai sabiedrībai ir ne tikai jāciens katras personas etniskā, kultūras, lingvistiskā identitāte, bet arī jārada apstākļi, kas ļautu izpaust, saglabāt un attīstīt šo identitāti. Minēto konvenciju papildina izvērsti oficiāli komentāri (*Explanatory Report*), kas precīzē un paskaidro konkrētus paragrāfus.

Konvencijai ir Preambula, tā sastāv no 32 pantiem, kas ietverti 5 sadaļās.

I sadaļā deklarēti Konvencijas pamatprincipi, norādot, ka nacionālo minoritāšu un pie nacionālām minoritātēm piederīgu personu aizsardzība ir daļa no starptautiskās cilvēktiesību aizsardzības. Noteikts, ka piederība pie nacionālās minoritātes ir katras personas brīva izvēle; šāda izvēle nedrīkst radīt nevēlamas sekas.

II sadaļā noteikti specifiskie principi, kas ir Konvencijas pamatā: diskriminācijas nepieļaušana, kultūras, reliģijas, valodas un tradīcijas aizsardzība un attīstīšana, biedrošanās, pulcēšanās, vārda, domu, apziņas un reliģijas brīvība, pieeja plašsaziņas līdzekļiem, dalība ekonomiskajā, sociālajā un kultūras dzīvē, aizsardzība pret piespiedu asimilāciju u.c. Daļa no šiem principiem jau nostiprināti Eiropas Cilvēktiesību konvencijā.

III sadaļa satur nosacījumus, kas ir nozīmīgi Konvencijas interpretācijai, piemēram, norādīts, ka tā nedod tiesības veikt darbības, kas ir pretrunā ar valstu teritoriālo integritāti un

politisko suverenitāti un ka tā nav pretrunā ar cilvēktiesību aizsardzības standartiem, kas noteikti starptautiskās nozīmes vai nacionālajā likumdošanā.

IV sadaļā noteikts Konvencijas īstenošanas mehānisms un V sadaļā – vispārīgie īstenošanas nosacījumi.

Analītiskajā literatūrā norādīts, ka šī konvencija atšķiras no citām konvencijām. Kaut arī tas ir juridiski saistošs dokuments starptautiskā mērogā, apzīmējums “bāzes” (*Framework*) norāda, ka tajā ietvertie principi nav tieši izmantojami, bet iestrādājami dalībvalstu likumdošanā un īstenojami iekšpolitikas koncepcijas ietvaros.

Atšķirībā no Reģionālo vai minoritāšu valodu hartas, kas paredzēta tieši valodu aizsardzībai, Konvencija vērsta uz minoritātēm piederīgo personu aizsardzību, un 10., 11., 12 un 14. pamti, kur minēta valoda, ir tikai līdzeklis minoritāšu aizsardzībai. Konvencijā netiek sniegta tieša atbilde uz jautājumu, vai reģionālās valodas arī tiek atzītas par minoritāšu valodām un tādējādi būtu Konvencijas tiesību subjekts. Tas atstāts parakstītājvalstu kompetencē.

Konvencija kļuva saistoša visām 37 parakstītājvalstīm (līdz 1998. gada jūnijam) pēc tam, kad to ratificēja divpadsmit valstis – 1998. gada 1. februārī. Vairākas valstis Konvenciju ratificēt līdz šim atteikušās, piemēram, Turcija un Grieķija. Francija Konvenciju uzskata par nesavienojamu ar savu Konstitūciju, kurā nav atzīta minoritāšu eksistence.

Konvencijas 24.-26. pantā paredzēta īpaša tās izpildes monitoringa sistēma, kas pamatojas uz dalībvalstu ziņojumiem. Šo ziņojumu analīzei un Eiropas Padomes Ministru komitejas informēšanai par tās rezultātiem ir izveidota īpaša Konsultatīvā komisija⁵⁰, kas sastāv no 12-18 locekļiem. Komisijas locekļiem jābūt atzītiem un neatkarīgiem ekspertiem nacionālo minoritāšu aizsardzības jomā. Blakus periodiskajiem ziņojumiem paredzēti arī speciālie ziņojumi, ko eksperti var pieprasīt no parakstītājvalsts īpašos gadījumos. Ja nepieciešams, Konsultatīvā komisija var pieņemt rekomendācijas attiecīgajai dalībvalstij.

Minoritāšu tiesības ir deklarētas vairākos EDSO (EDSA) dokumentos, kā *Kopenhāgenas Nobeiguma dokuments* (1990), *Parīzes harta jaunajai Eiropai* (1991), *Vīnes Nobeiguma dokuments* (1993). Īpaši pieminamas t.s. Hāgas (1996) un Oslo (1998) rekomendācijas, kas gan nav juridiski saistošas, bet skaidri iezīmē pamatnostādnes Eiropas valodas un izglītības politikā.

Eiropas Drošības un sadarbības apspriedes Cilvēka dimensijas konferences Kopenhāgenas nobeiguma dokumentā (CSCE Document of the Copenhagen Meeting of the Conference on the Human Dimension 1990) 4. sadaļa ir veltīta minoritāšu tiesību apskatam. Tajā noteikts, ka valstij

⁵⁰ *The rules on the monitoring arrangements under Articles 24-26 of the Framework Convention for the Protection of National Minorities.* – Resolution (97) 10) of the Committee of Ministers of the Council of Europe.

jāatzīst un jānodrošina pie minoritātēm piederīgo personu tiesiska vienlīdzība ar pārējiem šīs valsts pilsoņiem, jārespektē un jāatbalsta šo personu vēlme saglabāt un attīstīt savu etnisko, kultūras, valodas un reliģisko identitāti un šaja nolūkā dibināt savas apvienības un organizācijas, kā arī jānodrošina minoritāšu valodas, kultūras un vēstures mācīšana. Helsinku apspriedes Noslēguma akta (1975) visai nenoteiktā nostādne minoritāšu tiesību jomā ir principiāli mainījies.⁵¹

Kopš EDSO Augstā komisāra nacionālo minoritāšu jautājumos posteņa iedibināšanas 1993. gadā aktīvi ir noritējis darbs pie starptautiski akceptētu minoritāšu tiesību standartu izstrādes. 1993. gadā tika nodibināts *Etnisko attiecību fonds* (*The Foundation on Inter-Ethnic Relations*) – nevalstiska organizācija, kas paredzēta Augstā komisāra aktivitāšu atbalstam un konsultēšanai. Fonda ekspertu komisija līdz šim ir sagatavojusi divus nozīmīgus dokumentus lingvistisko tiesību jomā.

Hāgas rekomendācijas par nacionālo minoritāšu tiesībām un izglītību (*The Hague Recommendations Regarding the Education Rights of National Minorities & Explanatory Note*). Rekomendāciju 1. pantā norādīts: “Pie nacionālām minoritātēm piederīgo personu tiesības saglabāt savu identitāti var tik pilnā mērā īstenotas tikai tad, ja tās izglītības procesā pienācīgi apgūst savu dzimto valodu. Tajā pašā laikā pie nacionālām minoritātēm piederīgo personu pienākums ir integrēties plašākā valsts sabiedrībā, pienācīgi apgūstot valsts valodu”.

Oslo Rekomendācijas par nacionālo minoritāšu lingvistiskajām tiesībām (*The Oslo Recommendations Regarding the Linguistic Rights of National Minorities*), “neveicina izolacionistisku pieeju, bet gan veicina līdzsvaru starp nacionālai minoritātei piederīgu personu tiesībām saglabāt un attīstīt to identitāti, kultūru un valodu un nepieciešamību nodrošināt, lai tās spētu integrēties plašākā sabiedrībā kā pilntiesīgi un vienlīdzīgi locekļi. No šādas perspektīvas šī integrācija neliekas iespējama bez pamatīgām valsts oficiālās valodas (valodu) zināšanām”.

⁵¹ Pēc vairāku speciālistu atzinuma, Helsinku dokuments salīdzinājumā ar *Starptautiskā civilo un politisko tiesību pakta* 27. pantu minoritāšu tiesību jomā ir solis atpakaļ, jo politisku apsvērumu dēļ apzināti ir izmantoti nesaistoši formulējumi, turklāt skaidri norādīts, ka runa ir par individuālajām, ne par kolektīvajām tiesībām, uz kurām minoritāte varētu pretendēt kā grupa (Ermacora 1991). Turpmākajās apspriedēs Beļgradā (1977-1978) un Madridē (1980-1983) pārmaiņu šajās nostādnēs nebija. Minoritāšu tiesības netika arī aplūkotas nevienā no deviņām tematiskajām konferencēm vai ekspertu apspriedēm. Konceptuālas pārmaiņas individuālo un kolektīvo valodas tiesību traktējumā aizsākās Vīnes apspriedē (1986-1989) un it īpaši Parīzes konferencē (1989), kur gan netika pieņemts attiecīgs dokuments.

Eiropas institūcijas dalībvalstu valodas politikas monitoringam

Eiropas Padomes un Eiropas Savienības dalībvalstu valodas situāciju un valodas politiku ietekmē vairākas starptautiskas institūcijas un organizācijas. Īsumā pieminēsim tikai dažas no tām.

Eiropas Padome (Council of Europe) ir starpvaldību organizācija, kas dibināta 1949. gadā. Tā nav Eiropas Savienības institūcija, kaut arī visas pašreizējās Eiropas Savienības dalībvalstis ir Eiropas Padomes locekles. Eiropas Padome nodarbojas ar gandrīz visiem Eiropas sabiedrībai nozīmīgiem jautājumiem, izņemot aizsardzības problēmas. Kopš 1984. gada Eiropas padomes uzmanības centrā ir minoritāšu aizsardzības jautājumi, kas ietverti Padomes Ministru komitejas pieņemtajā *Bāzes konvencijā par nacionālo minoritāšu aizsardzību* (1994).

Eiropas Drošības un sadarbības organizācija (Organization for Security and Cooperation in Europe) (sākotnēji EDSA) dibināta saskaņā ar 1975. gada Helsinku apspriedes nobeiguma aktu, kurā trīs reizes minēts nacionālo minoritāšu jēdziens. Kopš 1990. gada tā ir kļuvusi par starptautiska mēroga organizāciju. 1992. gadā ir nodibināts postenis Augstajam komisāram nacionālo minoritāšu jautājumos, lai savlaicīgi novērstu iespējamus etniskos konfliktus. EDSO ir pieņēmusi vairākus pamatdokumentus kulturālās un lingvistiskās identitātes jomā, piemēram, Kopenhāgenas deklarāciju, Hāgas un Oslo rekomendācijas.

Eiropas Parlaments izveidots 1979. gadā un nodarbojas ar minoritāšu un valodu jautājumiem kopš paša sākuma. Valodas jautājumos Eiropas parlaments pieņēmis vairākas rezolūcijas, no kurām nozīmīgākās ir Vilija Kuipersa (Kuijpers) (1987) un Marka Kilileja (Kililea) (1994) rezolūcijas par īpašu atbalstu minoritāšu valodām. Kopš 1982. gada tiek aptverta īpaša budžeta līnija B3-1006 "Kopīgi pasākumi mazāk izplatīto valodu un kultūru atbalstīšanai", kurā ietverta arī programmas "Mercator" (informatīvas datu bāzes veidošana internetā) atbalstīšana.

1997. gadā minoritāšu valodu atbalstam atvēlētie līdzekļi bija 3 miljoni 675 tūkstoši ECU. 1998. gadā šim nolūkam paredzēti jau 4 miljoni ECU. 400 000 ECU atvēlēti "Mazāk lietoto valodu biroja" darbībai.

Eiropas Komisija (European Commission) pārstāv Eiropas Savienības intereses; tā ir administratīva vienība, kas īsteno ES Ministru padomes lēmumus un nodrošina direktīvu un noteikumu ieviešanu. Ar valodas, kultūras un izglītības jautājumiem nodarbojas 1995. gadā izveidotā Eiropas komisijas XXII Ģenerāldirekcija (*Directorate-General of the European Commission for Education, Training and Youth*).

DG XXII organizē reģionālo valodu un kultūru saglabāšanas programmas, ko īsteno "Eiropas Mazāk lietoto valodu birojs" vai specifiskus

projektus atsevišķos valodas kolektīvos. DG XII subsidē dažāda tipa pasākumus – publikācijas, konferences, materiālu izdošanu un zinātnisko pētniecību.

Eiropas Mazāk lietoto valodu birojs (*The European Bureau for Lesser Used Languages*) dibināts 1982. gadā un atrodas Dublinā. Biroja eifēmistiskais nosaukums ir kompromiss starp sociolingvistiem un politiķiem, jo nevienā starptautiski saistošā dokumentā nav lingvistiskās minoritātes vai minoritātes valodas definīcijas un katras valsts pašas kompetencē ir noteikt, ko tā atzīst par minoritāšu valodām. Kaut teorētiski ikvienai valodai atkarībā no konteksta var būt “mazāk lietotas valodas” statuss, praktiski šādi tiek apzīmētas Eiropas Savienības dalībvalstu tradicionālo minoritāšu valodas, kam nav oficiālas valodas statusa federālā līmenī, kā arī īru un luksemburģiešu valodu.

Eiropas “mazāk lietoto valodu” apjoms ir skaidri noteikts. Eiropas Parlaments par tādām atzinis 40 valodas: īru (Īrijā), gēlu⁵², skotu, korniešu⁵³, velsiešu (Lielbritānijā), bretoņu, katalāņu, basku, korsikāņu, nīderlandiešu, Elzasas vācu, oksitāņu (Francijā), arvanītu⁵⁴, turku, maķedoniešu, vlahu (arumāņu)⁵⁵ (Grieķijā), katalāņu, galīciešu, basku, oksitāņu (Spānijā), franču, oksitāņu, vācu, ladīnu⁵⁶, slovēņu, friuliešu, sardīniešu, katalāņu, grieķu, horvātu, albāņu (Itālijā), vācu (Dānijā), vācu (Beļģijā), luksemburģiešu (leceburgiešu) (Luksemburgā), ziemeļfrīzu, austrumfrīzu, dāņu, poļu (Vācijā), rietumfrīzu (Holandē). Mazāk lietoto valodu biroja mērķis ir radīt politiskas un juridiskas struktūras, kas aizsargātu šo valodu tiesības un nodrošinātu to plašāku lietošanu izglītībā un kultūrā (Wiliams 1991). Uz šīm valodām praktiski arī attiecas *Reģionālo vai minoritāšu valodu harta*. Neviena

⁵² Gēlu valoda pieder pie ķeltu valodu grupas. Tā ir tieša senīru valodas pēctece un atšķiras no mūsdienu īru valodas. 5. gadsimtā īru kolonisti izplatīja šo valodu Skotijā. Pašlaik tā tiek runāta Skotijas ziemeļrietumos un Hebrīdu salās. Skotu valoda ir ģermāņu valoda, kas izplatījās Skotijā 6. gadsimtā. Skotijai apvienojoties ar Angliju, sākās šīs valodas runātāju lingvistiskā asimilācija. Šī valoda vēl saglabājusies Skotijā, izņemot areālus, kur tiek runāta gēlu valoda. Abas minētās valodas ierindošanas īpaši apdraudēto valodu kategorijā.

⁵³ Korniešu valoda pieder pie ķeltu valodu grupas; tās uzplaukuma laiks sākās 7. gadsimtā. Tiek uzskatīts, ka 18. gadsimtā asimilējās pēdējais šīs valodas runātājs. 20. gadsimta sākumā sākās šīs valodas atdzimšana, kas ir bijusi visai sekmīga, jo vairākās ģimenēs tā atkal ir saziņas valoda. 1967. gadā nodibināta *Korniešu valodas pārvalde*, kas organizē dažādus pasākumus šīs valodas propagandai.

⁵⁴ Albāņu valodas nacionālais variants, kas tiek runāts Grieķijā, sākot no 14. gadsimta.

⁵⁵ Romāņu valodu grupas valoda, kas 2.-3. gadsimtā izveidojusies Balkānos uz latīņu valodas pamata, sabrūkot Romas impērijai.

⁵⁶ Romāņu valodu grupas valoda, dažkārt uzskatīta arī par Šveicē runātās retoromāņu valodas dialektu. Ladīnu valodai ir trīs dialekti, austrumladīnu dialekts var tikt uzskatīts par atsevišķu valodu – friuliešu valodu.

imigrantu valoda šai sarakstā nav ietverta, kaut runātāju skaits var būt visai ievērojams, piemēram, vairāk nekā miljons turku Vācijā.

Kopš 1983. gada "Eiropas Mazāk lietoto valodu birojs" trīs reizes gadā izdod žurnālu "Contact Bulletin" angļu, vācu, franču un itāļu valodā. Tas ir informācijas avots, kas ietver starptautiskā, Eiropas, atsevišķu valstu līmenī izdotus lingvistiskās likumdošanas aktus, ziņojumus par publikācijām un pētījumiem valodu jomā, kā arī īsus teorētiskus rakstus.

Kopš 1992. gada Briselē darbojas īpašs Dokumentācijas centrs, kurā tiek veidota datu bāze par mazāk lietotajām valodām, kā arī darbojas bibliotēka.

1998. gada februārī par Biroja prezidentu ievēlēts Bojans Brezigar (Brezigar), slovēņu minoritātes pārstāvis no Itālijas. Biroja valdē darbojas 5 cilvēki, kas pārstāv Somijas zviedrus, īrus, frīzus, katalāņus un valoņus.

Eiropas Tautību federālā savienība (Federal Union of European Nationalities) 1949. gadā tika radīta kā Eiropas nacionālo minoritāšu juma organizācija. Tās uzdevums ir saglabāt Eiropas etnosu nacionālo identitāti, valodu, kultūru un piedalīties starptautiski saistošu standartu izstrādē minoritāšu tiesību jomā. Šai organizācijai kopš 1989. gada ir konsultatīvs statuss Eiropas Padomē.

Minoritāšu tiesību jomā darbojas daudzas starptautiska un Eiropas līmeņa nevalstiskas organizācijas, piemēram, *Minoritāšu tiesību grupa (Minority Rights Group)*, kas ir starptautiska minoritāšu tiesību organizācija, kas paredzēta diskriminēto minoritāšu (un arī majoritāšu) grupu aizsardzībai un darbojas galvenokārt izglītības jomā. Katru gadu tiek publicēti 6 ziņojumi par pasaules minoritāšu problēmām. Līdz 1998. gadam ir publicēti 90 šādi ziņojumi, Pasaules minoritāšu katalogs (*World Directory of Minorities*), vairākas grāmatas un izglītojoši materiāli.

Starptautiskā valodas likumu akadēmija (International Academy of Language Law) ir starptautiska multidisciplināra organizācija, kas darbojas kopš 1984. gada. Tajā apvienojušies lingvisti, juristi, sociālo zinātņu speciālisti, kas zinātniskajā vai profesionālajā darbībā saistīti ar valodas likumu izstrādi vai izpildi. Akadēmijas uzmanības centrā ir valodas likumu lingvistiskā un juridiskā aspekta saskaņošana, kā arī valodas tiesību un indivīda lingvistisko cilvēktiesību problemātika. Akadēmijas aktivitātes ietver valstu valodu situācijas zinātnisku izpēti, literatūras publicēšanu, lekciju kursu, konferenču un semināru organizēšanu, kā arī lingvistisku un juridisku konsultāciju sniegšanu ieinteresētām organizācijām un privātpersonām. Kopš 1989. gada ik pa diviem gadiem tiek organizētas starptautiskas konferences "Law and Language", kas tiek veltītas kādas problēmas padziļinātai izpētei. Kopš 1994. gada Akadēmijas darbā piedalās arī Latvijas sociolingvisti.

Kā redzams, mūsdienu pasaulē atsevišķu valstu valodas politiku lielā mērā ietekmē iepriekšminētie starptautiski saistošie tiesību akti. Šo dokumentu pamatnostādnes iestrādājamas arī valstu likumos valodas tiesību un indivīda lingvistisko cilvēktiesību jomā atkarībā no valodas situācijas īpatnībām valstī. Lai izvērtētu Latvijas lingvistisko likumdošanu Eiropas valodas politikas kontekstā, nepieciešams raksturot Latvijas valodas situāciju un līdzšinējo valodas politiku.

VALODAS SITUĀCIJA LATVIJĀ: STATISTIKA UN LINGVISTISKĀS ATTIEKSMES

Gandrīz ikvienā multilingvālā valstī iespējams atrast kopīgas iezīmes valodas situācijā, tomēr atšķirības valstu politiskajā sistēmā, vēsturiskajā attīstībā, iedzīvotāju etnodemogrāfiskajā sastāvā un psiholoģijā padara neiespējamu tiešu vienas valsts valodas politikas principu un metožu izmantojumu citas valsts valodas politikā. Valodas situācijas un valodas politikas komparatīvi pētījumi tomēr ir nepieciešami, lai nostiprinātu valodas politikas zinātnisko pamatu, it īpaši sabiedrības transformācijas periodos. Veidojot Latvijas valodas politikas zinātnisko pamatu, citu multilingvālo valstu pieredze tiek plaši izmantota. Savukārt aktīvie sociolingvistiskie procesi Baltijas valstīs rosinājuši ārvalstu pētniekus analizēt tos pasaules un Eiropas kontekstā. Baltijas valstu, īpaši Igaunijas, un citu reģionu valodas situācijas un valodas politikas salīdzinājumu snieguši Ž.Morē (Maurais), F.Grins (Grin), D.Leitins (Laitin), M.Rannuts (Rannut), M.Djačkovs, G.Šafirs (Shafir), M.Kirkvuds (Kirkwood), V.Petaī (Pettai), U.Ozoliņš I.Druvieta, Dz.Hirša, R.Kārklīņa, J.Valdmanis, O.Bušs, T.Skutnaba-Kangasa (Skutnabb-Kangas), R.Filipsons (Phillipson) un citi. Tomēr salīdzinājumā ar citiem valodas problēmu reģioniem (Kvebekā, Indijā, Centrālāfrika, Šveice, Beļģija u.c.) Baltijas valstīm īpaša uzmanība veltīta netiek, un Latvijas valodas situāciju joprojām vāji pārzina gan ārvalstu sociolingvisti, gan politiķi. Šī darba pamatuzdevums nav detalizēti aplūkot visus Latvijas valodas situācijas komponentus, bet galvenokārt sniegt pārskatu par raksturīgākajām valodas situācijas iezīmēm, kas to šķir no vairuma Eiropas Savienības valstu.⁵⁷

Latvijas valodas situācijas specifiku lielā mērā nosaka ģeopolitiski, demogrāfiski, ekonomiski un politiski faktori. Latvijas Republikas valodas situāciju 1998. gadā raksturo šādas **pamatiezīmes**:

- 1) valsts politiskā neatkarība ir atjaunota tikai pirms dažiem gadiem, un vairums politisku un ekonomisku problēmu ir pārmantotas no PSRS perioda. Atjaunotā Latvijas Republika joprojām atrodas pārejas posmā

⁵⁷ Latvijas valodas situācijas elementu raksturojumu sk. piem.: *Valodas politika Baltijas valstīs*. R., 1994; Druvieta I. (ed.). *The Language Situation in Latvia. Sociolinguistic Survey. Part 1. Language Use and Attitudes among Minorities in Latvia*. R., 1995; Druvieta I. (red.). *Valodas situācija Latvijā. Sociolingvistisks pētījums. 2. daļa. Latviešu lingvistiskā kompetence un valodas procesu vērtējums*. R., 1996; Druvieta I. *La situation sociolinguistique de la langue lettone. – Terminogramme. Les politiques linguistiques des Pays baltes*. Quebec, 1998, 105-149; *Latvija. Pārskats par tautas attīstību*. R. 1997; Dreifelds J. *Latvia in Transition*. Cambridge University Press, 1997; Vēbers E. *Latvijas valsts un etniskās minoritātes*. R., 1998 u.c.

uz demokrātisku sabiedrību; joprojām risinās valsts varas un pārvaldes institūciju strukturēšanās un likumu sakārtošana;

- 2) valsts ekonomiskās attīstības un iedzīvotāju labklājības līmenis kvalificējams kā zems;
- 3) Latvijas Republikā ir nelabvēlīga vispārējā demogrāfiskā situācija (negatīvs dabiskais pieaugums, izjaukta regulārā dzimumvecumstruktūra u.c.), beidzamajos 50 gados notikušas ievērojamas iedzīvotāju nacionālā sastāva izmaiņas intensīvu migrācijas procesu dēļ;
- 4) Latvijas iedzīvotāju starpā pastāv dažādu tipu noslāņošanās – pēc nacionālās piederības, pilsonības, materiālās labklājības līmeņa, politiskās pārliecības utt.

Vispārējais politiskais, socioekonomiskais, etnodemogrāfiskais un psiholoģiskais fons lielā mērā sarežģīt valsts nacionālo politiku un valodas politiku, īpaši problemātiskas padarot valodu hierarhiskās attiecības. Šādā situācijā valodas politikai jābalstās uz kompleksu sociolingvistisko procesu izpēti un konceptuālu pamatnācijas un minoritāšu traktējumu.

Pamatnācija un nacionālās minoritātes Latvijā

1997. gada janvārī Latvijā bija 2 miljoni 45 tūkstoši iedzīvotāju: 56,7% latviešu, 30,2% krievu, 4,2% baltkrievu, 2,8% ukraiņu, 2,5% poļu, 1,4% lietuviešu, 0,5% ebreju, 0,1% vāciešu, 0,1% tatāru, 0,1% igauņu, 0,1% armēņu, 0,7% citu tautību pārstāvju (*Iedzīvotāju reģistra dati, 1997*). Saskaņā ar LR pamatlikumu Latvijas Republika ir latviešu tautas pašnoteikšanās rezultātā izveidojusies valsts; tās pamatnācija ir latvieši.

Latvieši Latvijas teritorijā ir autohtona nācija; šis ir vienīgais latviešu kompakti apdzīvotais reģions pasaulē. 1997. gadā Latvijas Republikā dzīvoja 1 382 000 latviešu jeb 56,7% no visiem valsts iedzīvotājiem (diasporā – ap 200 000 latviešu). Latvijas pilsētās latviešu vidējais īpatsvars bija 44%, savukārt laukos – 71,5%. Īpaši zems latviešu īpatsvars ir Rīgā – 36,5%. Nevienā no 26 rajonu centra pilsētām latviešu īpatsvars nepārsniedz 90%. Visaugstākais latviešu īpatsvars – 88% – ir Talsos. 38% latviešu dzīvo vidē, kurā tie ir skaitliskā mazākumā.

Politisko un etnodemogrāfisko pārmaiņu rezultātā aizsākusies indivīdu lingvistiskā asimilācija: 1989. gada tautskaitē 36 000 jeb 2,6% latviešu norādīja, ka viņu dzimtā valoda ir krievu. 1997. gada beigās 34 100 latviešu par sarunvalodu ģimenē uzrādīja krievu valodu.

Par nacionālajām minoritātēm Latvijā būtu atzīstamas valstī pastāvīgi dzīvojošās, pie pamatnācijas – latviešiem – nepiederošās iedzīvotāju grupas, kas savā starpā ievērojami atšķiras gan skaitliskā sastāva, gan tradicionālības ziņā. Lielākās minoritātes Latvijā 1997. gadā bija krievi (741 980), baltkrievi (104 213), ukraiņi (68 173), poļi (62 182), lietuvieši (34 893), ebreji (12 770), čigāni (7939), igauņi (2808), vācieši (3589) (Latvija..1997). Īpašu vietu ieņem lībieši kā autohtona minoritāte.

Pirmās krievu kopienas Latvijas teritorijā radās 17. gadsimtā, kad Latvijas austrumdaļā apmetās vec ticībnieki, lai glābtos no pareizticīgās baznīcas vajāšanas. Pēc Lielā Ziemeļu kara (1700-1721) krievu skaits Latvijā sāka pakāpeniski pieaugt. 18. gadsimta beigās Latvijā bija 0,6% krievu. 1935. gadā Latvijā dzīvoja 168 000 jeb 8,8% krievu.

Pēc II Pasaules kara notika alohtonās krievu minoritātes saplūšana ar ieceļotājiem no PSRS republikām resp. imigrantu minoritāti. Pēc 1989. gada tautskaites datiem, Latvijā dzīvoja 905 500 jeb 34% krievu. 1993. gadā krievu īpatsvars bija 33, 5%, 38,5% no tiem bija Latvijas pilsoņi (Apine, Volkovs 1998; Volkovs 1996).

Latvijas krievu minoritātes raksturojumu apgrūrina unikālie etnopolitiskie un etnolingvistiskie procesi:

- 1) tradicionālās un imigrantu minoritātes lingvistiskā identitāte,
- 2) citu tautību politiskā un lingvistiskā identifikācija ar krieviem (t.s. krievvalodīgo jeb rusofonu fenomens) lingvistiskās asimilācijas dēļ,
- 3) paplašinātās krievu valodas sociolingvistiskās funkcijas Latvijā 50.-90. gados un arī pēc neatkarības atjaunošanas.

Šo iemeslu dēļ problēmas, kas saistītas ar krievu minoritātes un krievu valodas statusu, jāanalizē īpaši.

Ukraiņi nepieder pie Latvijas vēsturiskajām minoritātēm; pirms I Pasaules kara Latvijā dzīvoja tikai 1800 (0,1%) ukraiņi. 20.-30. gados Latvijas attīstītājā minoritāšu skolu tīklā nebija ukraiņu skolu. 69% no pašlaik Latvijā reģistrētajiem ukraiņiem dzimuši citur. Lielākā daļa no tiem dzīvo lielajās pilsētās (4,5% no Rīgas iedzīvotājiem ir ukraiņi). Apmēram 14 000 ukraiņu izteikuši vēlēšanos atgriezties etniskajā dzimtenē.

Latvijā darbojas ukraiņu kultūras biedrība, Rīgā ir ukraiņu skola. "Pilnīgi iespējams, ka, paplašinoties vietējo ukraiņu kultūras un izglītības iestāžu tīklam (tāda tendence ir, jo stabila un dzīvotspējīga ir ukraiņu skola), radīsies pamats nelielai vietējo ukraiņu kopienai – Latvijas minoritātei, kuras piederīgie būs spējīgi apgūt latviešu valodu un integrēties Latvijas dzīvē" (Apine 1995: 73).

Latviešu un baltkrievu apdzīvoto teritoriju saskarsmes dēļ Latvijā, īpaši austrumu daļā, baltkrievi apmetušies jau kopš 16. gadsimta. 1935. gadā Latvijā dzīvoja 268 000 jeb 1,4% baltkrievu. Pēc II Pasaules kara baltkrievi Latvijā ieceļoja lielā skaitā un pašlaik ir otra lielākā Latvijas minoritāte. Kā norāda I. Apine, Latvijā pēckara gados ieceļoja jau pārkrieivoti baltkrievi, un viņu pārkrievošanās turpinājās Latvijā, jo baltkrievu kultūras vide vairs nepastāvēja (Apine 1995). Kopumā no Latvijas kopš 1991. gada emigrējuši ap 12 000 baltkrievu. "Baltkrievu integrēšanās procesu palēnina daži objektīvi apstākļi. Neliels baltkrievu kultūras veicinātāju slānis Latvijā vēl nespēj aptvert ar savu ietekmi baltkrievu masas /.../. Varam prognozēt ..asimilāciju abos virzienos – gan pārkrievošanu, gan pāreju latviešos. Var arī pieņemt, ka baltkrievu integrācijas gaita būs lēnāka nekā poļiem un ebrejiem, bet noteiktāka nekā ukraiņiem Latvijā. Tuvākā laikā nevar gaidīt straujus pavērsienus, jo ļoti pakāpeniska un lēna ir baltkrievu kultūras atdzimšana pašā Baltkrievijā" (Apine 1995: 72).

Poļu minoritātei Latvijā ir dziļas tradīcijas. 1562. gadā daļa Latvijas teritorijas nonāca Polijas-Lietuvas karalistes pakļautībā, un sākās poļu ieplūšana Latvijas austrumdaļā 18. gadsimta beigās 0, 8% no Latvijas iedzīvotājiem bija poļi (Dunsdorfs 1973).

Pēc 1920. gada Latvijā ieradās ievērojams skaits poļu. 1935. gadā Latvijā dzīvoja 48 600 jeb 2, 5% poļu. Ir saglabājies poļiem raksturīgais ģeogrāfiskais izvietojums – puse visu poļu dzīvo Rīgā un Daugavpilī.

Poļi ir vienīgā Latvijas alohtonā minoritāte, kas pēckara posmā kvantitatīvi un proporcionāli nav īpaši mainījusies. Latvijā darbojas 6 poļu skolas, ir bērnudārzi, bibliotēka,

sava prese, radioraidījumi. Pastāv Latvijas poļu savienība ar 10 teritoriālām nodaļām (Jēkabsons 1996).

"Latvijas poļu pašapziņas stāvoklis un demogrāfiskā uzvedība ļauj visai optimistiski vērtēt šīs kopienas perspektīvas Latvijā./... Nav paredzama kaut cik ievērojama poļu izbraukšana no Latvijas. Var prognozēt poļu iedzīvotāju nelielas daļas asimilāciju krievu un latviešu vidē un visas kopienas ciešāku ieauģšanu Latvijas dzīvē" (Apine 1995: 70).

Ebreji Latvijā pirmo reizi minēti 1350. gadā (Aleksejeva 1994). 18. gadsimtā nelielas ebreju kopienas apmetās Kurzemē (1797. gadā – 4600 ebreju) un Latgalē (3698 ebreju 1784. gadā) (Straube 1994). 19. gadsimta vidū Kurzemē bija ap 24 000 ebreju.

1935. gadā Latvijā bija 93 400 jeb 4,9% ebreju (Dribins 1994). II Pasaules kara laikā pret ebreju tautu vērsta genocīda dēļ 1959. gadā Latvijā dzīvoja tikai 36 000 ebreju. 70. gados sākās masveida ebreju emigrācija uz Rietumu valstīm. Ebreju kopiena Latvijā ir organizēta un aktīva; darbojas skola Rīgā, vairākas sabiedriskās apvienības. Kaut arī var prognozēt emigrācijas turpināšanos, ebreju kopienas integrācijas iespējas Latvijā var vērtēt pozitīvi (Dribins 1996).

Lietuva un Igaunija ir Latvijas kaimiņvalstis, un liels skaits **lietuviešu** un **igauņu** dzīvo pierobežas rajonos. Šīm minoritātēm Latvijā ir psiholoģiski atšķirīgs statuss, kas arī ietekmē lingvistiskās un politiskās integrācijas iespējas.

Tiek minēti dažādi viedokļi par to, kad **čigāni** ieceļojuši Latvijas teritorijā. Iespējams, ka tas noticis 15. gadsimta pirmajā pusē, jo ir ziņas, ka 1418. gadā lielas čigāņu grupas ieradās citās Hanzas savienības pilsētās. Čigāni Latvijā ir vienīgā tautība, kam ir pozitīvs dabiskais pieaugums. 1996./97. mācību gadā čigāņu skolēnu skaits bija 809, bet vienīgajā Eiropas čigāņu skolā, kas atrodas Ventspilī, mācījās 46 skolēni. "Pašlaik čigāņu etniskās grupas un pārējās sabiedrības savstarpējās attiecības raksturojamas kā nepārraujams apburtais loks, kurā abas puses spēlē katru savu lomu. Šīs lomas tiek pārmantotas no paaudzes paaudzē" (Zobens 1995: 7). Čigāni Latvijā veido specifisku nacionālo minoritāti, kuras lingvistiskās integrētības pakāpe ir stipri augsta, bet sociālās – zema. Šīs tautas specifiskās problēmas raksturojas arī citu Eiropas valstu čigāņiem, un tikai pēdējā laikā tās sāk risināt Eiropas Savienības līmenī.

Vācieši bija pirmā autohtonā minoritāte, kas ieradās Latvijas teritorijā, galvenokārt 12.-13. gadsimtā; vēsturiskās attīstības gaitā izveidojās īpaša vācbaltiešu grupa ar lielu ietekmi Latvijas politiskajā, ekonomiskajā un kultūras dzīvē.

18. gadsimtā Latvijas teritorijā dzīvoja apmēram 14 000 jeb 6,5% vāciešu (Dunsdorfs 1972). 1935. gadā Latvijā bija 62 144 jeb 3,5% vāciešu. 1939. gadā repatriējās vairāk nekā 60 000 vāciešu (Feldmanis 1994). Pašlaik Latvijā ir 2 100 jeb 0,1% vāciešu, kas lielākoties jau integrējušies Latvijas sabiedrībā.

Lībieši ir vienīgā unikālā autohtonā Latvijas minoritāte. Somugru ciltis – lībiešu priekšteči – apmetušies Latvijas teritorijā 3.-4. g. t. p.m.ē., pirms baltu cilšu ierašanās. Pašlaik Latvijā ir ap 200 lībiešu; lībiešu valodu prot ap 30 cilvēku, visi bilingvāli (Boiko 1994). Lībiešu valodas un kultūras aizsardzību Latvijas Republikā garantē speciāli likuma panti⁵⁸.

⁵⁸ "15. pants. Latvijas Republikā ir garantēta latviešu valodas, arī izlokšņu un latgaliešu rakstu valodas lietošana visās kultūras jomās.

Valsts garantē arī lībiešu valodas un kultūras saglabāšanu un attīstīšanu" (Latvijas Republikas Valodu likums, 1992).

Latvijas minoritātes saskaņā ar Eiropā pieņemto klasifikāciju tād raksturojamas pēc vairākiem principiem:

1. Unikālitate.

- 1) unikāla minoritāte – lībieši,
- 2) neunikālas minoritātes – krievi, ukraiņi, baltkrievi, poļi, lietuvieši, ebreji, vācieši, čigāni.

2. Tradicionālums valsts teritorijā⁵⁹:

- 1) tradicionālas minoritātes -- lībieši, vācieši, krievi, ebreji, baltkrievi, poļi u.c.,
 - a) autohtona minoritāte – lībieši,
 - b) alohtonas minoritātes – vācieši, krievi, ebreji, baltkrievi, poļi u.c.
- 2) netradicionālas jeb imigrantu minoritātes – krievi, ukraiņi (arī tatāri (3350 cilv.), armēņi (2353 cilv.) u.c.).

3. Kontakti ar etnosu aiz valsts robežām:

- 1) kontaktā – krievi, baltkrievi, lietuvieši, igauņi,
- 2) nav kontaktā – ukraiņi, čigāni, ebreji, vācieši, poļi.

4. Ģeogrāfiskais izvietojums noteiktos valsts reģionos:

- 1) kompaktas – nav (pastāv nenozīmīga kontakta minoritāšu koncentrācija robežu tuvumā),
- 2) izklidētas – praktiski visas Latvijas minoritātes.

5. Minoritāšu valodu lingvistiskais raksturojums:

- 1) indoeiropiešu valodas,
 - a) baltu valodu grupa – lietuvieši,
 - b) slāvu valodu grupa – krievi, baltkrievi, ukraiņi, poļi,
 - c) ģermāņu valodu grupa – vācieši, ebreji (jidišs),
 - d) indiešu valodu grupa – čigāni;
- 2) somugru valodas – igauņi, lībieši.

Lingvistiskās minoritātes Latvijā

Indivīda etniskā identifikācija ir sarežģīts jēdziens, jo nozīme ir gan formāliem kritērijiem (joprojām eksistējošais tautības ieraksts dokumentos u.tml.), gan arī cilvēka pašidentifikācijai. Arī lingvistiskā identifikācija, t.i., cilvēka saistība ar noteiktu valodas kolektīvu, lielā mērā atkarīga no subjektīvā faktora. Tautskaitēs un socioloģiskās aptaujās parasti tiek uzdots jautājums par indivīda dzimto valodu. Pieredze rāda, ka termina *dzimtā*

⁵⁹ Zinātniskajā literatūrā ieteikts par tradicionālu uzskatīt minoritāti, kas attiecīgajā teritorijā lielā skaitā dzīvo vismaz 100 gadus vai 3–4 paaudzes. Starptautiskos likumos tradicionālitates kritēriji nav noteikti.

valoda izpratne ir atšķirīga – tā var būt gan indivīda pirmā valoda, gan vislabāk apgūtā, gan visbiežāk lietotā valoda. Turklāt visai bieži ir gadījumi, kad cilvēki identificējas ar etniskās dzimtenes vai vecāku valodas kolektīvu, šo valodu nemaz neprazdami vai prazdami vāji. Tautskaišu un socioloģisko aptauju sniegtie dati liecina par korelāciju starp tautību un dzimto valodu, kas ir nozīmīgs elements valodas situācijas raksturojumā.

Pēdējā tautskaitē Latvijas Republikas teritorijā notikusi 1989. gadā. Šie dati nozīmīgi lingvistiskās asimilācijas dinamikas analīzei.

**Latvijas iedzīvotāju dzimtā valoda
(pēc 1989. gada tautskaites datiem)**

Tautība	Savas tautības	Latviešu	Krievu
Latvieši	97,4	97,4	2,6
Krievi	98,8	1,1	98,8
Baltkrievi	32,2	2,5	64,8
Ukraiņi	49,5	0,9	49,4
Poļi	27,3	14,7	54,2
Lietuvieši	63,9	23,8	11,9
Ebreji	22,5	2,0	74,9
Čigāni	84,7	10,2	5,1

Avots: Eglīte 1994.

**Latvijas minoritāšu dzimtā valoda
(pēc 1995. gada sociolingvistiskā pētījuma datiem)**

Tautība	Savas tautības	Krievu	Latviešu	Cita
Krievi	98,7	98,7	1,1	0,2
Baltkrievi	29,7	68,2	1,7	0,4
Ukraiņi	43,9	56,1	0,0	0,0
Poļi	29,2	60,2	6,8	3,8
Lietuvieši	80,0	12,3	7,7	0,0
Ebreji	17,6	80,4	2,0	0,0
Citi	47,7	46,0	6,3	0,0

Avots: Druviete (ed.) 1995.

Dati liecina par atšķirību starp dokumentāro tautību un dzimto valodu – par indivīdu lingvistisko asimilāciju. Valodas kolektīva līmenī tas nozīmē nesakrītību starp nacionālo minoritāti un lingvistisko minoritāti.

Skatoties no tagadējām valodu hierarhiskajām pozīcijām, minoritātes, kuru etniskā un lingvistiskā identifikācija nesakrīt, nav asimilējušās pamatnācijas valodas kolektīvā, bet citas minoritātes – krievu – valodas kolektīvā. Spilgts rādītājs ir arī ģimenē lietotā valoda. Krievu valodu ģimenē

lieto 90,2% ebreju, 87,4% baltkrievu, 85% ukraiņu, 71,1% vāciešu, 67,6% poļu nepilsoņu. Savukārt 72% baltkrievu, 67,6% ukraiņu, 62,3% ebreju pilsoņu ģimenē sarunājas krievu valodā (Vēbers 1997). Turklāt arī pamatnācijas starpā raksturīgs zināms rusificētu indivīdu procents. Pēc Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldes datiem, 1997. gadā 34 100 latviešu ģimenē sarunājās krievu valodā. Tātad Latvijas Republikā izveidojusies Eiropā un arī citviet pasaulē bieži sastopamā situācija, kad nacionālo un lingvistisko minoritāšu jēdziens nav idents. Unikāla šī situācija ir tai ziņā, ka krievu minoritāte, kura nacionālā un lingvistiskā ziņā ir sakritīga, asimilējot citu minoritāšu pārstāvjus, ir kļuvusi par pamatu savdabīgai lingvistiskai minoritātei – **rusofoniem**.

Pēdējos gadu desmitos ne tikai Latvijā, bet arī citās bijušās PSRS teritorijās lingvistiskās asimilācijas dēļ ir izveidojusies īpatnēja multinacionāla un multikulturāla iedzīvotāju grupa. M.Djačkovs raksta: “Šo rusofonu konglomerātu nevar definēt kā nacionālo vai etnisko minoritāti Rietumu izpratnē, bet drīzāk kā minoritāšu grupu. Pirmkārt, tā etniski nav viendabīga, otrkārt, tā nav vietējo iedzīvotāju neatņemama daļa pretēji daudzajām etniskajām minoritātēm Rietumu valstīs; un visbeidzot, tie bija daļēji deetnizēti un daudzi no viņiem deva priekšroku identifikācijai ar “padomju cilvēku” (Diachkov 1994: 193).

Termins *rusofoni* jeb *krievvalodīgie iedzīvotāji* no sociolingvistiskā viedokļa ir korekts, ja šādi apzīmējam *lingvistisko minoritāti* – valodas kolektīvu, kas saziņā lieto galvenokārt krievu valodu un valodas ziņā identificējas ar krievu nacionālo minoritāti, bet dažādā pakāpē saglabājuši etnisko kultūru un etniskās piederības apziņu. Ja minoritāšu pārstāvji kaut vai tikai ģimenē lieto citu valodu, uz viņiem termins *rusofoni* nav attiecināms.

Problēmas rodas tad, ja ar šo terminu mēģinām apzīmēt iedzīvotāju grupu pēc citām – politiskām, sociālām vai kultūras – pazīmēm. Latvijas unikālā etnodemogrāfiskā situācija un tās rašanās vēsturiskie apstākļi neļauj rast tiešas atbildes starp rusofonu statusu Latvijā un nacionālajām un lingvistiskajām minoritātēm citās pasaules valstīs. Kaut arī ir grūti atrast visiem pieņemamu apzīmējumu šim krievu valodas kolektīvam, no praktiskā viedokļa tā ir lingvistiskā minoritāte, kam jāgarantē minoritātes valodas tiesības, bet šī grupa nevar būt politisko tiesību subjekts. Politisko tiesību subjekts ir nacionālās minoritātes – krievi, ukraiņi, baltkrievi u.c. Līdz ar to jautājums par rusofonu tiesībām reducējams uz jautājumu par krievu valodas tiesībām resp. krievu valodas sociolingvistisko funkciju apjomu.

Valodu konkurence Latvijā

Kā norādīts, vairāku valodu eksistence vienā teritorijā visa valodas kolektīva robežās ir pārejas parādība. Laika gaitā subordinētās valodas vai nu zūd, vai to lietojums stabilizējas tikai atsevišķās sociolingvistiskās funkcijās. Pieņemot aksiomātisko patiesību, ka kontaktvalodas vienmēr ir konfliktā, jāatzīst, ka starp valodām vienmēr ir valdījusi un valdīs konkurence arī Latvijā. Atkarībā no sabiedrības attīstības pakāpes šī konkurence var iegūt dažādas izpausmes formas, kā arī atšķirīga ir sabiedrības vēlme un iespēja valodu konkurences procesus apzināti regulēt.

Saskaņā ar Latvijas iedzīvotāju etnodemogrāfisko sastāvu augstāk nekā ģimenes līmenī Latvijā funkcionē valsts valoda – latviešu valoda – un minoritāšu valodas – krievu, baltkrievu, ukraiņu, poļu, lietuviešu, igauņu, čigānu, vācu valoda, jidišs un nosacīti arī lībiešu valoda. Latvijā ir izplatītas arī svešvalodas, kas nav pastāvīgo iedzīvotāju grupu valodas; nozīmīgākās svešvalodas ir angļu, franču un Skandināvijas valstu valodas.⁶⁰ Lingvistisko vidi Latvijā mazākā mērā ietekmē arī mācību iestādēs apgūtās senās un klasiskās valodas, kā sanskrits, latīņu un sengrieķu valoda, arī ivrits. Ņemot vērā vēl apmēram astoņdesmit valodas, ko lieto atsevišķi indivīdi vai ģimenes, kā arī diplomātiskās vai tirdzniecības pārstāvniecības, ārvalstu uzņēmumi vai kopuzņēmumi u.tml., Latvijas valodu tirgū pārstāvētas apmēram 100 valodas.

Lielākā šo valodu daļa tiek lietota tikai sporādiski vai ierobežotās sociolingvistiskās funkcijās. Nozīmīgākās sociolingvistiskās funkcijas Latvijā pilda latviešu valoda, krievu valoda un dažas svešvalodas (galvenokārt angļu valoda). Šo valodu lomu Latvijas valodas situācijā nosaka vairāki savstarpēji saistīti faktori – valodu prasme iedzīvotāju vidū, valodu faktiskās sociolingvistiskās funkcijas, lingvistiskās attieksmes un valodu oficiālais statuss.

⁶⁰ Nozīmīgs ir terminu *minoritātes valoda* un *svešvaloda* traktējums. Ar terminu *svešvaloda* pieņemta apzīmēt valodu, kas nevienai no valsts pastāvīgo iedzīvotāju grupām nav dzimtā valoda, ar terminu *minoritātes valoda* – valsts pastāvīgo iedzīvotāju valodu kolektīvu valodas. Tomēr praksē daudzos gadījumos šie jēdzieni pārsedzas, ja runa ir par neunikālo minoritāšu valodām. Piemēram, Latvijā minoritātes valoda nenoliedzami ir lībiešu valoda, svešvaloda – angļu valoda, bet uz krievu, vācu, poļu un citu alohtono minoritāšu valodām var attiecināt abus terminus.

Nosacīti iespējama arī dihotomija *valsts valoda* – *svešvalodas*, ja nepieciešams juridiski pretstatīt valodas. Tad svešvalodu kategorijā ietilpināmas visas valodas, kam attiecīgajā teritorijā nav valsts valodas statusa.

Valodu prasme Latvijā

Saskaņā ar perspektīvajam nostādnēm Eiropas Savienībā, tuvākajā nākotnē par normu jāklūst vismaz divu vai trīs valodu prasmei, tātad multilingvismam indivīda līmenī. Latvijā lielai iedzīvotāju daļai multilingvisms ir raksturīgs jau tagad.

1995. un 1996. gada sociolingvistiskajos pētījumos tika noskaidrota individuālā bilingvisma un multilingvisma izplatība latviešu un Latvijas minoritāšu vidū. Citu valodu prasmes pakāpe netika diferencēta⁶¹. Pamatojoties uz interviju materiālu, iespējams secināt, ka Latvijas sabiedrībā vairums cilvēku paši sevi atzīst par bilingviem vai multilingviem, ja jūtas spējīgi citā valodā panākt saprašanos sadzīvē (izņēmums ir svešvalodu prasme; šai gadījumā par noteicošo tiek atzīta spēja saprast rakstītu tekstu saturu).

Šāda tipa t.s. sadzīves multilingvisms Latvijā ir raksturīgs visu tautību pārstāvjiem. Sastatot datus par konkrētu valodu prasmi dažādu tautību vidū, atklājās visai liela atbilstība.

Latvijas iedzīvotāju valodu prasme⁶²

	L	K	B	U	P	Lt	E
L.	*	59,8	41,2	32,3	38,4	34,3	43,0
B	0,9	2,0	*	6,7	8,0	3,8	4,8
U	1,9	2,5	3,5	*	5,6	2,1	7,8
P	5,0	1,3	6,0	4,6	*	10,1	0,0
Lt	1,6	0,9	0,9	1,8	0,0	*	0,0
A	18,6	21,3	6,8	19,9	11,8	9,8	32,4
V	15,1	11,4	7,5	10,3	11,6	10,4	13,3

Avots: Druviete (ed.) 1995.

Tā kā daudzi Latvijas minoritāšu pārstāvji par savu dzimto valodu uzskata krievu valodu, krievu valodas prasme šajā tabulā nav iekļauta. Saskaņā ar 1995.-1996. gada pētījumu datiem, tikai divu svešvalodu – angļu un vācu valodas – prasme Latvijā ir sociolingvistiski nozīmīga. Angļu valodu pēc respondentu pašvērtējuma vidēji prot 17,2%, bet vācu – 9,9% Latvijas

⁶¹ Par latviešu valodas prasmes līmeni cittautiešu vidū samērā objektīvi var spriest pēc valsts valodas prasmes atestācijas rezultātiem. Mūsaprāt, neatbilst patiesībai mīts par valodas atestāciju kā formālu pasākumu. Nopirktu vai viltotu valsts valodas prasmes apliecību ir ne vairāk kā 15% no visām gandrīz 400 000 izdotajām valsts valodas prasmes apliecībām.

⁶² L – latvieši, latviešu valoda; K – krievi; B – baltkrievi, baltkrievu valoda; U – ukraiņi, ukraiņu valoda; P – poļi, poļu valoda; Lt – lietuvieši, lietuviešu valoda; E – ebreji; A – angļu valoda; V – vācu valoda.

iedzīvotāju. Citu svešvalodu – franču, zviedru, norvēģu, poļu – pratēju procents nav lielāks par 1%.

Latvijas iedzīvotāju individuālo multilingvismu (izņemot krievu valodas prasmi un svešvalodu, īpaši angļu valodas, prasmi) nosaka galvenokārt vēsturiski faktori. Raksturīgi, ka citas minoritāšu valodas un arī vācu valodu prot galvenokārt vecākās paaudzes pārstāvji; augsts citu minoritāšu valodu prasmes procents ir poļu, lietuviešu un baltkrievu vecākās paaudzes vidū (šeit iespējama nesakritība starp pasē ierakstīto un faktisko tautību). Angļu valodu visās grupās vairāk min jaunā paaudze. Krievu un latviešu valodas prasmes ziņā krasu atšķirību starp tautībām un vecumgrupām nav.

Latviešu valodas prasme minoritāšu starpā

Tautība	1989	1995
Krievi	22,3	55,8
Baltkrievi	18,0	40,3
Ukraiņi	9,8	35,3
Poļi	37,8	37,4
Lietuvieši	64,0	62,2
Ebreji	29,0	42,7

Avoti: Mežs 1994, Druvieta (ed.) 1995.

Lai izvērtētu valodu hierarhijas maiņas procesus Latvijas sabiedrībā, visnozīmīgākais rādītājs ir latviešu valodas pratēju skaita pieaugums Latvijas minoritāšu starpā.

Latviešu valodas prasmes līmeni bilingvālo un multilingvālo minoritāšu pārstāvju vidū zināmā mērā raksturo valsts valodas atestācijas rezultāti. No apmēram 350 000 cilvēku, kas līdz šim nokārtojuši valsts valodas prasmes pārbaudi, apmēram puse saņēmusi apliecību par valodas prasmes vidējo (otro) pakāpi, 1/4 – par augstāko (trešo) un 1/4 par zemāko (pirmo) pakāpi. Tā kā nepieciešamā valsts valodas prasmes pakāpe ir atkarīga no personas ieņemamā amata, reālais valodas prasmes līmenis var būt atšķirīgs no apliecībā norādītā. Tomēr pat tad, ja tiek atzīts, ka ne visos gadījumos atestācija bijusi objektīva, atestācijas rezultātos atspoguļotās proporcijas valodas prasmes līmenī atbilst reālajam valodas prasmes līmenim sabiedrībā.

1995. gada sociolingvistiskajā pētījumā tika iekļauti gan jautājumi par valodas prasmes atestāciju, gan par valodas prasmes līmeņa pašnovērtējumu. 42% vīriešu un 62,9% sieviešu bija nokārtojuši valodas prasmes atestācijas pārbaudi. 14% vīriešu un 10,9% sieviešu pārbaudi nepieciešamajā pakāpē nebija spējuši nokārtot. Valodas prasmes pašnovērtējumā atsevišķi tika izdalīta spēja saprast latviešu sarunvalodu, spēja runāt, spēja lasīt, spēja rakstīt. Saskaņā ar pašu respondentu uzskatu, labi sarunvalodu saprot 40,8%

vīriešu un 50,8% sieviešu, labi runā 25,9% vīriešu un 32,8% sieviešu, brīvi lasa 44,4% vīriešu un 54,6% sieviešu, rakstīt labi spēj 25,7% vīriešu un 29,9% sieviešu.

Latviešu valodas prasmes līmenis starp respondentiem ir ļoti atšķirīgs. Tas nekorelē ne ar kādiem noteiktiem socioloģiskiem mainfaktoriem – aptuveni vienāds prasmes līmenis bija gan vīriešiem, gan sievietēm, gan visās vecumgrupās, gan visu tautību pārstāvjiem. Sastatot lingvistisko testu rezultātus ar respondentu pašvērtējumu, redzams, ka visās grupās pastāv tendence savu valodas prasmi vērtēt augstāk, nekā tas ir patiesībā. No vienas puses, tas var būt stimuls drošākai latviešu valodas lietošanai gan sadzīvē, gan oficiālajā komunikācijā, bet, no otras puses, tas norāda uz samierināšanos ar virspusēju latviešu valodas prasmi.

V.Volkovs 1995. gada pavasarī, pētot Latvijas krievu vēlmi integrēties Latvijas sabiedrībā, 310 skolēniem un studentiem, kuru dzimtā valoda bija krievu valoda (80% krievu, 27% LR pilsoņu), uzdeva jautājumu “Vai jūs plānojat pilnībā (perfekti) iemācīties latviešu valodu?”. Pozitīvu atbildi uz šo jautājumu sniedza norādītais procents respondentu:

1. LR pilsoņi: skolēni – 81%, studenti – 76%.
2. Pastāvīgie iedzīvotāji: skolēni – 80%, studenti – 70%.
3. Ar ienākumu līmeni Ls 30,- mēnesī: skolēni – 87%, studenti – 72%;
Ar ienākumu līmeni Ls 80,- mēnesī: skolēni – 73%, studenti – 60%.
4. Skolnieki – 43%, studenti – 51%;
Skolnieces – 90%, studentes – 84%.⁶³

Minētie dati norāda uz iespējamu demogrāfisku dezintegrāciju, kas izpaužas attieksmē pret latviešu valodu. Vēlme apgūt latviešu valodu pēc iespējas labāk vairāk raksturīga sievietēm un meitenēm. Īpaši nelabvēlīga valodas situācijas attīstībai ir diferenciācija pēc ekonomiskās labklājības. Kā zināms, privātā uzņēmējdarbība pašlaik Latvijā ir viena no galvenajām nišām personām, kas neprot valsts valodu, turklāt materiālā labklājība šajā sfērā nodarbinātajiem pārsniedz vidējos rādītājus valstī. Pētījums apliecina, ka perfekta latviešu valodas prasme, kas pārsniedz ikdienas komunikācijai vajadzīgo līmeni Latvijā pagaidām nav ekonomiski nepieciešama.

Valodu sociolingvistiskās funkcijas

Valodu sociolingvistisko funkciju raksturojumā nozīmīgs parasti ir tikai *status quo*, norobežojoties no pagātnes un nākotnes dimensijas. Tomēr, tā kā

⁶³ Volkov V. The Problems of Russian Minority Integration in Latvia. The First Conference on Baltic Studies in Europe. Riga, 16-18 June, 1995. Abstracts (Political).

Latvijā notiek valodu hierarhijas maiņa, valodu lietojuma dinamikas izvērtēšanai kā komparatīvs materiāls izmantoti 1987. gada pētījuma dati.⁶⁴

1. Valsts varas un pārvaldes augstākās institūcijas. Līdz 1989. gadam valsts varas un pārvaldes augstākajās institūcijās (LPSR Augstākā padome, Ministru padome, ministrijas, valsts komitejas u. tml.) dominēja krievu valoda. Jau 1989. gadā, bet it īpaši kopš Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanas augstākajās valsts varas un pārvaldes institūcijās notika nenoliedzami strauja pāreja uz valsts valodu gan sarakstē ar citām institūcijām, gan iekšējā lietvedībā; latviešu valoda reāli kļuva par sēžu un citu darba sanāksmju valodu. Izvērtējot situāciju 1995.-1996. gadā, var secināt, ka latviešu valodai šajā sociolingvistiskajā sfērā ir praktiski absolūta monopolfunkcija. To kā īpašu sasniegumu aptaujās atzīmē arī respondenti, īpaši latvieši.

2. Bruņotie spēki, federālā policija. 1989. gada Valodu likumā valodu lietošana Bruņotajos spēkos (toreiz vēl – PSRS Bruņotajos spēkos) reglamentēta netika; bija īpaši noteikts, ka uz šo jomu Valodu likums neattiecas. Līdz pat neatkarības apgūšanai šai sfērā krievu valodai bija absolūta monopolfunkcija. 1992. gada grozījumos un papildinājumos Bruņotie spēki nav pieminēti. Dokumentu analīze liecina, ka 1995.-1996. gadā Latvijas armijas zemākajos posmos valsts valodai bija tikai dublējošā funkcija, jo samērā liels skaits karavīru (valsts pilsoņi!) latviešu valodu vai nu neprata, vai prata nepietiekamā līmenī.

Policija resp. iekšlietu iestādes kadru sastāva dēļ vēl joprojām ir viena no jomām, kurā valsts valodas pilnībā vēl nav ieviesta, kaut arī pašlaik policijā var strādāt tikai darbinieki, kas nokārtojuši valsts valodas atestāciju. Lietvedībā valsts valoda tomēr tiek lietota. 1996. gada aptaujā 28% respondentu uzskatīja, ka policijā pārsvarā tiek lietota krievu valoda, 29% respondentu uzskatīja, ka pārsvarā tiek lietota latviešu valoda. Jāatzīmē, ka vērojama nesakritība starp reālo valodu lietojumu policijā un iedzīvotāju, īpaši latviešu, priekšstatu par to. Piemēram, Liepājā, kur izdevies panākt gandrīz simtprocentīgu latviešu valodas lietojumu policistu vidū, iedzīvotāji pēc inerces turpināja uzskatīt, ka šajā jomā runā galvenokārt krieviski.

3. Pašvaldību iestādes. Pašvaldībās resp. izpildkomitejās, īpaši rajonu pilsētās un lauku rajonos, latviešu valoda bija saglabājusi vismaz dublējošo

⁶⁴ Sākot ar 1987. gadu, LZA Valodas un literatūras institūta valodnieku grupa veica pētījumu, kura mērķis bija reālo funkcionālās divvalodības un daudzvalodības procesu izpēte dažādās komunikatīvajās sfērās (izdalītas 7 sfēras: rūpniecība, lauksaimniecība, transports un sakari, iedzīvotāju apkalpošana, kultūra, zinātne, izglītība). Anketēšana aptvēra 1696 respondentus Rīgā, Valmierā, Talsos un Rēzeknē. Pētījuma rezultāti atspoguļoti V. Drīzules un V. Gerentovičas nepublicētajā rakstā "Valodu sociāli funkcionālā stratifikācija komunikatīvajās sfērās" (manuskripts LU Latviešu valodas institūta).

funkciju arī padomju varas gados. Pēc 1989. gada Valodu likuma pieņemšanas valsts valoda tika nostiprināta lietvedībā, pašvaldību un pašvaldību iestāžu darbinieku valodas prasmes kontrolei tika pievērsta īpaša uzmanība. 1995. - 1996. gada pētījumā pierādījās, ka respondentu vērtējumā pašvaldības ir tā valodas lietojuma joma, kurā latviešu valodas pozīcijas ir visstabilākās (58% respondentu uzskatīja, ka pašvaldībās tiek lietota tikai latviešu valoda, 27% – ka latviešu valoda tiek lietota pārsvarā). Rajonu un pilsētu pašvaldībās valsts valodai vairumā gadījumu ir absolūta monopolfunkcija; situācija ir sliktāka pašvaldību pakļautībā esošajās iestādēs, kas saistītas ar iedzīvotāju apkalpošanu.

4. Transports un sakari. 1987. gada aptaujā tika konstatēts, ka šajā sfērā latviešu valodu lieto 29% informantu, krievu valodu – 45%, abas valodas – 21% informantu. Sēžu un darba sanāksmju valoda pārsvarā bija krievu valoda; saziņā ar klientiem, pasažieriem utt. tika lietotas abas valodas. Bilingvisma sociāli aktīvais raksturs un īpaši krievu valodas sabiedrisko funkciju attīstība motivējama ar pašu transporta un sakaru sfēras specifiku. Šo sfēru darbība orientējās ne tikai uz Latvijas iedzīvotāju, bet arī uz iebraucēju apkalpošanu. 1987. gadā citas valodas resp. svešvalodas savā darbā gan lietoja tikai 1% informantu.

Kopš 1989. gada valsts valodas lietojums sēdēs un citās darba sanāksmēs ir noteikts ar likumu; prasība saziņā ar klientiem latviešiem lietot valsts valodu arī izriet no Valodu likuma normām. Tomēr it īpaši sabiedriskajā transportā valsts valoda vēl nav ieviesusies vajadzīgajā mērā. 20% respondentu atzina, ka dzelzceļa un autobusu satiksmē (ieskaitot stacijas un autoostas) tiek lietota tikai valsts valoda, 27% – ka tā dominē, bet 29% respondentu uzskatīja, ka šajā sfērā joprojām pārsvarā tiek lietota krievu valoda.

5. Rūpniecība un lauksaimniecība. 1987. gada aptauja par valodu lietojumu rūpniecībā un lauksaimniecībā tika veikta pilnīgi atšķirīgos tautsaimniecības organizācijas apstākļos – aptaujas brīdī rūpniecībā bija nodarbināti 167 no 1000 iedzīvotājiem (Rīgā – 33% latviešu, 67% citu tautību iedzīvotāju), 65% strādnieku strādāja uzņēmumos, kuros bija vairāk nekā 1000 strādājošo. Darba sanāksmju valoda pārsvarā bija krievu valoda, savstarpējā komunikācijā latviešu valodu lietoja 22% informantu, krievu valodu – 64%, gan latviešu, gan krievu valodu – 9,8% informantu.

1987. gadā lauku iedzīvotāju savstarpējā komunikācija 67,6% gadījumu notika latviešu valodā, 18,3% – krievu valodā, 12% – gan latviešu, gan krievu valodā. 71,8% lietvedības tekstu bija latviešu valodā, 19% – latviešu un krievu valodā, 9,2% – tikai krievu valodā.

1995.-1996. gada pētījuma veikšanas laikā situācija tautsaimniecības nozaru struktūrā bija radikāli mainījies. Lielo uzņēmumu likvidācija, privatizācijas procesi, rūpniecībā nodarbināto īpatsvara krasā krišanās lielā mērā ietekmēja arī valodu lietojumu rūpniecības sfērā. Īpaši nozīmīgas bija Valodu likumā noteiktās normas par valsts valodas lietošanu uzņēmumu lietvedībā, sēdēs, sanāksmēs u. tml. Respondentu atbildēs iezīmējās liela atšķirība valodu lietojumā dažādas pakļautības uzņēmumos. Raksturojot valodu lietojumu valsts uzņēmumos, 25% respondentu atzina, ka tajos tiek lietota tikai latviešu valoda, 36% – pārsvarā latviešu, 18% – pārsvarā krievu. Privātajā uzņēmējdarbībā turpretim 48% gadījumu pārsvarā tiek lietota krievu valoda, 29,5% – pārsvarā latviešu, 10,5% – tikai latviešu. Aptauja apstiprina objektīvi konstatēto faktu, ka privātās uzņēmējdarbības sfēra pašlaik ir galvenā joma, kurā krievu valodas pozīcijas ir daudz stiprākas nekā latviešu valodas pozīcijas. Pakāpeniski privātajā uzņēmējdarbībā palielinās arī angļu valodas loma.

Viens no nozīmīgākajiem soļiem Valodu likuma realizēšanā ir gandrīz pilnīga pāreja uz lietvedību un darba sanāksmju organizēšanu valsts valodā.

Lietvedības valoda respondenta darbvietā

Atbilde	Kopā	Rīga	Daugavpils
Latviešu	89,3	90,4	76,8
Krievu	0,4	0,5	0,7
Abas	9,6	8,2	22,5
Cita	0,7	0,8	0,0

Darba sanāksmju valoda respondenta darbvietā

Atbilde	Kopā	Rīga	Daugavpils
Latviešu	81,9	86,3	50,7
Krievu	2,7	1,8	9,6
Abas	14,9	11,2	39,7
Cita	0,5	0,7	0

Avots: Druvieta (red.) 1995, 1996.

6. Veselības aizsardzība. Līdz 1989. gadam veselības aizsardzības iestāžu lietvedībā dominēja krievu valoda; medicīniskais personāls, kas bija cittaunieši, ar pacientiem latviešiem pārsvarā sarunājās krievu valodā. Šis fakts kā kliedzošs latviešu lingvistisko cilvēktiesību parkāpums tika minēts lielākajā daļā vēstūļu, kas 1988. gadā izteica atbalstu latviešu valodas valsts valodas statusam. Pēc Valodu likuma pieņemšanas medicīnas iestāžu lietvedībā sākās pāreja uz latviešu valodu; par medicīniskā personāla

kvalifikācijas rādītāju kļuva valsts valodas prasme. Saskaņā ar spēka esošo likumdošanu, ikvienam praktizējošam ārstam un vidējam, kā arī jaunākajam medicīnas personālam nepieciešama valsts valodas prasmes atestācijas apliecība. Pastāvot brīvam ārsta izvēles principam, pašlaik pacienta latvieša tiesības sazināties ar ārstu savā dzimtajā valodā vairumā gadījumu tiek ievērotas. Tomēr 16% respondentu atzīst, ka medicīnas iestādēs joprojām dominē krievu valoda; 45% – ka latviešu. Intervijās tika minēti vairāki fakti, ka darbinieki, īpaši vidējais medicīniskais personāls, valsts valodu lietot nevēlas.

7. Tirdzniecība un sadzīves pakalpojumi. 1987. gadā tika konstatēts, ka šajās jomās 40% gadījumu tiek lietota krievu valoda, 39% – latviešu, 21% – abas valodas. Pēc 1989. gada šais sfērās notika jūtamas pārmaiņas, kas ietekmēja valodu lietojumu. Tika likvidēta monopolsituācija, pieauga konkurence, kas lika domāt par klientu piesaistīšanu. Arī Valodu likuma normas noteica nepieciešamību runāt klienta izvēlētajā valodā. Šo iemeslu dēļ strauji pieauga latviešu valodas lietojums tirdzniecības un sadzīves pakalpojumu sfērā. 1996. gada aptaujā vairums respondentu atzīmēja nenoliedzamo progresu valsts valodas izplatībā šajās jomās. Anketēšanā par valodu lietojumu tika iegūti šādi dati:

Tirdzniecībā – latviešu 20%, pārsvarā latviešu 48%, pārsvarā krievu 31%; pasta pakalpojumos – latviešu 38%, pārsvarā latviešu 38,5%, pārsvarā krievu 12%; sadzīves pakalpojumos – latviešu 19%, pārsvarā latviešu 37%, pārsvarā krievu 26%.

8. Zinātne un augstākā izglītība. 1987. gadā zinātnes sfērā, izņemot sabiedriskās zinātnes, dominēja galvenokārt krievu valoda (īpaša ietekme uz valodu funkcionēšanu bija prasībai par disertāciju iesniegšanu krievu valodā pat vēsturē, kultūrā, filoloģijā u.tml.). Tika atzīts, ka latviešu valoda ir pārstājusi pildīt visaptverošas valodas funkciju tādās zinātnes nozarēs kā elektronika, skaitļošanas tehnika u. tml., lietvedība lielākajā daļā zinātnes iestāžu kārtota krievu valodā, krievu valoda bija ne tikai Savienības, bet arī Latvijas mēroga konferenču un semināru valoda. Pēc 1989. gada tika atjaunots latviešu valodas lietojums zinātnes organizācijā un lietvedībā. Tomēr pēc neatkarības atgūšanas pastiprinājās sakari ar citu valstu zinātniekiem, daudzas nozares iegāja pasaules apritē un krievu valodu strauji aizstāja Rietumeiropas valodas, īpaši angļu valoda. Šī parādība nav raksturīga tikai Latvijai. Pat visās lielās Eiropas Savienības valodas pēc II Pasaules kara zinātnē zaudējušas pozīcijas angļu valodas priekšā. Daļēji tas tiek skaidrots ar ASV izcilo lomu pasaules zinātnē. Aprēķināts, ka pašlaik angļu valodā tiek publicēts 70% - 80% aktuālās zinātniskās informācijas, vācu valodā – 4%, franču valodā – 3% (Ammon 1991). Arī humanitārās zinātnēs angļu valodas

pārsvars jau ir jūtams, kaut joprojām vēl savas pozīcijas saglabā vācu un franču valoda.

Valodas lietošana zinātnē ir viens no motīviem valodas mācīšanai un lietošanai augstākās izglītības sfērā. Tomēr to ietekmē arī ekonomiski motīvi: nepieciešamība veikt darījumus attiecīgās valodas vidē atkal stiprina vēlmi apgūt to un arī speciālo terminoloģiju. Pašlaik latviešu valodas funkcijas tehniskajās un dabaszinātnēs ir jūtami ierobežotas.

Valodu likumā (1992) ir noteikts, ka valsts finansētajās augstākajās mācību iestādēs, sākot ar otro mācību gadu, mācību pamatvaloda ir latviešu valoda. Plūsmu likvidēšanā Latvijas augstskolās ir sasniegts zināms progress. Tomēr vēl 1995./96. mācību gadā 12, 1% studentu valsts augstskolās mācījās krievu valodā, privātajās augstskolās – 66,1%. Šai jomā Valodu likums vēl netiek konsekventi realizēts.

9. Sabiedrības informācijas līdzekļi. Sabiedrības saziņas sfēra jāskata funkcionālā aspektā, kas ietver valodas lietojumu presē, radio, televīzijā, video, arī datorsaziņā.

Arī līdz 1989. gadam Latvijā bija apmēram vienāda pieeja informācijai gan latviešu, gan krievu valodā. Arī 1995.-1996. gadā situācija nav mainījusies. Jūtami gan pieaudzis sabiedrības informācijas līdzekļu – preses izdevumu, radio un TV kanālu – skaits un to dažādība. Pašlaik situāciju sabiedrības informācijas jomā var vērtēt kā labu. 1994. gadā 70% no Latvijā izdotajiem žurnāliem un 68% no laikrakstiem bija latviešu valodā.

Valodu lietojums sabiedrības informācijas līdzekļos lielā mērā ietekmē valodas vidi. Īpaši tas sakāms par televīziju. Aptaujā pierādījās, ka liels skaits latviešu skatās televīzijas pārraides krievu valodā. Līdz ar to krievu valodas vieta latviešu kultūras dzīvē vēl joprojām ir ievērojama.

Vai respondents skatās TV pārraides krievu valodā?

Atbilde	Kopā	15-24	25-34	35-49	50+
Nē	7,4	1,8	10,2	8,3	11,9
Dažreiz	51,7	43,1	45,9	62,3	58,4
Bieži	40,9	55,1	43,9	29,4	29,6

Avots: Druvieta (red.) 1996.

10. Izglītība. Uz šo sfēru tiek attiecināts valodu lietojums pamata izglītībā un vidējā izglītībā. Saskaņā ar Latvijas Republikas minoritāšu politiku tiek veicināta minoritāšu skolu tīkla izveidošanās, kas ļautu likvidēt padomju gados iesakņojušos praksi iegūt izglītību tikai latviešu vai krievu valodā.

1997./98. mācību gadā valstī ir 719 latviešu, 149 divplūsmu, 199 krievu, 7 citu minoritāšu valsts un pašvaldību finansētas skolas. Latvijā darbojas

vairākas minoritāšu skolas, piemēram, 6 poļu skolas: Daugavpilī, Krāslavā, Jēkabpilī, Rēzeknē, divas Rīgā. Pārsvarā šajās skolās ir tikai jaunākās klases. Jāpiemin, ka īpašu minoritāšu skolu eksistenci atbalsta 68,4% latviešu un 75,7% cittautiešu. Pēdējo 7 gadu laikā bērnu skaits, kas mācības uzsāk latviešu valodā, ir pieaudzis par 15,4%.⁶⁵

10. Kultūra, reliģiskā dzīve. Pieeja kultūrai (grāmatas, teātri, kino utt.) un iespēja veikt reliģiskos rituālus dzimtajā valodā raksturo demokrātijas pakāpi valstī. Latvijas likumdošanā likts pamats šādu tiesību nodrošināšanai. Kultūras sfērā vērojama zināma paritāte starp valstī visvairāk lietotajām valodām – latviešu un krievu.

Kopš Valodu likuma pieņemšanas ir jūtami mainījusies valodu lietojums kino, televīzijas un videokultūras jomā. Saskaņā ar Valodu likuma 13. pantu, valsts radio un valsts televīzijas pārraidēm, izņemot cittautiešiem adresētos tiešos raidījumus, jābūt dublētām, nodrošinātām ar diktora tekstu vai subtitriem valsts valodā. Šis noteikums attiecas arī uz komercnolūkos demonstrētajam kinofilmām. 1995. gadā pieņemtajā Radio un TV likumā noteikts, ka šī norma attiecināma arī uz privātajām raidorganizācijām un ka raidījumu īpatsvars svešvalodās nedrīkst pārsniegt 30%.

Latvijas Republikā noteikts brīvs valodu lietojums reliģiskajos rituālos un kulta praksē.

12. Sadzīve, neformālie kontakti. Valodu lietojums šai valstiski nereglamentējamā sfērā liecina par valodu faktisko hierarhiju valstī. Padomju periodā vairāku iemeslu dēļ neformālajos kontaktos starp latviešiem un cittautiešiem dominēja krievu valoda. Situācija jūtami nav mainījusies arī pašlaik, kaut kopš 1988. gada sabiedrības informācijas līdzekļos un citā veidā īpaši tiek uzsvērtā nepieciešamība ikdienā runāt latviski, tādējādi stimulējot arī cittautiešus apgūt valsts valodu. Paši respondenti gan atzīst, ka cittautieši latviešu valodu tomēr cenšas apgūt.

Vai citautieši jūsu pilsētā cenšas apgūt latviešu valodu?

Atbilde	Kopā	Rīga	Daugavpils	Rēzekne	Valmiera	Talsi	Liepāja
Jā	41,7	38,2	50,6	40,8	64,3	50,0	42,0
Nē	17,4	19,7	14,4	18,4	14,3	10,0	9,1
Nezinu	40,9	42,1	35,0	40,8	21,4	40,0	48,9

Avots: Druviete (red.) 1996.

⁶⁵ Pāreja uz izglītību valsts valodā. Programma pakāpeniskai pārejai uz vidējās izglītības iegūšanu valsts valodā un valsts valodā apgūstamo priekšmetu īpatsvara palielināšanai līdz 2005. gadam. Projekts. LR Izglītības un zinātnes ministrija, 1997.

1996. gada pētījumā vēlreiz tika konstatēts, ka latvieši nepiešķir īpašu nozīmi aktīvai latviešu valodas lietošanai ne sadzīves situācijās, ne arī oficiālajā komunikācijā. Respondentiem tika uzdots jautājums "Vai jūs ar cittautiešiem, kas prot latviešu valodu, runājat latviski?". Tika izdalīti divi situāciju tipi: sadzīvē (uz ielas, transportā, epizodiskos ikdienas kontaktos) un oficiālajā komunikācijā (iestādēs, organizācijās).

Respondenti, kas necentās lietot latviešu valodu, savu rīcību motivēja ar pieklājību, vēlmi neaizmirst krievu valodu, pieradumu, vienaldzību u.tml. Jāatgādina, ka visi iestāžu un uzņēmumu darbinieki, kam ir saskare ar iedzīvotājiem, ir pakļauti valsts valodas prasmes atestācijai, tātad latviešu valoda tiem jāprot. Līdz ar to latviešu valodas nelietošana oficiālā komunikācijā nekādi nav attaisnojama.

Latviešu valodas lietošana sadzīvē

Atbilde	Kopā	Rīga	Daugavpils
Vienmēr	49,8	51,8	37,7
Dažreiz	48,6	47,3	59,1
Nekad	1,7	0,9	3,2

Latviešu valodas lietošana iestādēs

Atbilde	Kopā	Rīga	Daugavpils
Vienmēr	55,5	56,2	47,1
Dažreiz	42,1	42,0	51,0
Nekad	12,4	1,8	2,9

Avots: Druviete (red.) 1996.

Latviešu pasivitāte komunikācijas valodas izvēlē lielā mērā ir pamatā relatīvi mierīgai valodu hierarhijas maiņai. 1995.-1996. gada pētījumos respondentiem tika uzdots jautājums "Vai esat novērojis sadzīves konfliktus valodas dēļ?". Minoritāšu pārstāvji deva šādas atbildes: nē – 21,3%, dažreiz – 56,7%, bieži – 17,4%, latvieši: nē – 29%, dažreiz – 60,6%, bieži – 10,4%.

13. Ģimene. No sociolingvistiskā viedokļa nozīmīgs ir valodu lietojums jauktajās ģimenēs, jo tas lielā mērā atspoguļo valodu hierarhiju un tās maiņas tendences valstī. No valodu lietojuma jauktajās ģimenēs lielā mērā atkarīga arī bērnu mācībvalodas un vēlāk arī bērna tautības izvēle. Ievērojot augsto

jaukto laulību īpatsvaru Latvijā⁶⁶, ģimene veido nozīmīgu valodas funkcionēšanas sfēru.

Analizējot ģimenes valodu jauktajās ģimenēs, tika konstatēts, ka pastāv valodas lietojuma atkarība no dzīvesbiedru tautības. Piemēram, latvieša un krievietes jauktajās ģimenēs latviešu valoda bija ģimenes valoda 31,4% gadījumu, latvieša un baltkrievietes – 50%, latvieša un ukraiņietes – 33,3%, latvieša un polietes – 46,2%.

Valodas politika pirmām kārtām ir vērsta uz valodas sociolingvistisko funkciju regulēšanu, veicinot to funkciju paplašināšanos vai sašaurināšanos. Valstij nav tiesības ietekmēt valodu lietojumu 12.-13. sfērā; tiek uzskatīts, ka valstī tiek ievērotas lingvistiskās cilvēktiesības, ja valsts valodas runātāji savu valodu var brīvi lietot visās 13 sfērās, bet minoritāšu valodu runātāji – no 9. līdz 13. sfērai. Šādas attiecības starp valsts valodu un minoritāšu valodām noteiktas arī Valsts valodas likumā. Pašreizējā laika posmā joprojām vērojama nesakritība starp valsts valodas un minoritātes (krievu) valodas nominālajām un faktiskajām funkcijām, īpaši 4.-8. sfērā. Te izdalāmi divi lokālās valodas situācijas tipi: 1) rajoni un pilsētas, kur dominē latvieši, 2) rajoni un pilsētas ar lielu minoritāšu īpatsvaru. Visstabilākās latviešu valodas pozīcijas valstiski regulējamās sfērās ir augstākajās valsts varas un pārvaldes institūcijās, pašvaldībās, sabiedrības informācijas, kultūras un izglītības sfērā. Problemātisks joprojām ir latviešu valodas lietojums policijā, sabiedriskā transporta un rūpnieciskās ražošanas sfērā (īpaši privātajā uzņēmējdarbībā). Liela ietekme uz turpmāko valodas situācijas attīstību būs valodu lietojumam valstiski nereglamentējamā jomā – sadzīvē un neformālajos kontaktos, jo tieši tajā vislabāk atspoguļojas valodu hierarhijas maiņas procesi.

Kopumā var secināt, ka latviešu valodas loma kopš 1988. gada ir palielinājusies visās sociolingvistiskajās funkcijās. To apliecina gan objektīva analīze, gan latviešu pašsajūta. Tomēr 43,8% respondentu latviešu atzīst, ka pārmaiņas ir nenozīmīgas un 19,7% – ka aizsākušās pārmaiņas ir apstājušās. Par lejuplīdes iespējamību latviešu valodas lietojumā vairākās jomās liecina arī 1998. gadā veiktais panelpētījums. Kaut tā rezultāti vēl pilnībā nav apkopotī, ir pamats uzskatīt, ka latviešu valodas iekarotās pozīcijas vēl nebūt nav neatgriezeniskas.

⁶⁶ Latvijā ir atšķirīgs jaukto laulību īpatsvars dažādu etnosu vidē. Latviešu starpā endogāmības procents ir ap 81-82%, krievu – 62-64%, baltkrievu – 11-13%, ukraiņu – 11-12%, lietuviešu – 13%, poļu – 9-12%.

Angļu valodas loma Latvijā

Gan Eiropas Savienības valstīs, gan Latvijā lingvistisko vidi lielā mērā iespaido **angļu valodas** klātbūtne. Tiek atzīts, ka angļu valoda var kļūt par nelielu nacionālu valstu valodu runātāju reālu lingvistiskās asimilācijas līdzekli jau tuvākajos gadu desmitos. Angļu valodas un kultūras ekspansijas problēmas beidzamos gados ir Eiropas sociolingvistu uzmanības centrā, un tās jārisina gan supranacionālā, gan valstu līmenī. Tā kā angļu valodas izplatības mehānisms ir aptuveni vienāds lielākajā daļā Eiropas nelielo valstu, tas ļauj prognozēt problēmas un to iespējamus risinājumus arī Latvijā.

Angļu valoda ir kļuvusi par dominējošo valodu pasaules zinātnē, starptautiskajā politikā un darījumu sfērā. Tās prasme dod pieeju jaunākajiem sasniegumiem zinātnē un tehnoloģijā, kā arī nodrošina starptautiskos sakarus ar praktiski visiem pasaules reģioniem. Angļu valodas apguvei radītas visbagātīgākās iespējas – gan skolotāju, gan materiālie resursi (mācību grāmatas, vārdnīcas, audio un videomateriāli, datorprogrammas).

T.Skutnaba-Kangasa un R.Filipsons rakstā ar zīmīgu nosaukumu “Angļu valoda – panaceja vai pandēmija” (Skutnabb-Kangas, Phillipson 1994) saskata vairākas paralēles angļu valodas izplatībā trešās pasaules valstīs un postkomunistiskajā Eiropā (galvenokārt akūto ekonomisko un sociālo problēmu dēļ), tomēr uzskata, ka nekritiska angļu valodas pieņemšana vismaz Baltijas valstīs notiks. Šīs valstis pārdzīvojušas piespiedu “bilingvisma” periodu un represijas pret valodu, tāpēc valodas izvēlei joprojām ir simboliska nozīme. Noliecama nozīme ir arī tam, ka angļu valodas zināšanu līmenis ir zems un pašreizējos ekonomiskos apstākļos ar Lielbritānijas Padomes (*The British Council*) pūlēm vien jūtams progress nav gaidāms.

Nodrošinot Latvijas sabiedrības integrācijas lingvistisko pamatu, jāreķinās ar nopietni domātiem rosinājumiem veidot valsts nāciju Latvijā ar angļu valodas starpniecību. Šādu ideju ne reizi vien pauduši starptautisku organizāciju un misiju pārstāvji, pagaidām neoficiālā līmenī. “Angļu valoda būs neitrāls saziņas līdzeklis, kurā latvieši, krievi, kā arī citas minoritāšu grupas varēs strādāt, lai dibinātu jaunu neatkarīgu Latviju” (McKay 1995: 17).⁶⁷

Angļu valodas politiskās neitralitātes uzsverums saistās ar centieniem palielināt tās lomu postkomunistiskajā Eiropā. Angļu valoda un tās apguve tiek saistīta ar tādiem jēdzieniem kā ceļš uz demokrātiju, tirgus ekonomiku un cilvēktiesībām. Kā norāda R.Filipsons, situācijā, kad Eiropas Savienības līmenī notiek asa lielvalstu cīņa par dominējošām pozīcijām, pūles veicināt

⁶⁷S. McKay. The language situation in Latvia. – *TESOL Matters*, Oct./Nov. 1995, p.17.

angļu valodas apguvi bijušās PSRS teritorijā nav četri altruistiskas.⁶⁸ Prinča Čārlza rosinātajā Lielbritānijas Padomes "English-2000" projekta ievadā skaidri pateikts, ka tā mērķis ir "stiprināt angļu valodas pozīcijas Apvienotās Karalistes mērķu labā; angļu valodas prasme padara cilvēkus atvērtus britu kultūrai, sociālajām vērtībām un biznesa mērķiem"⁶⁹. Nenoliedzami, ka angļu valodas vieta un loma Latvijā pieaugs; tā, visticamāk, kļūs par nozīmīgāko svešvalodu Latvijā, bet starp svešvalodu, *lingua franca* jeb reģiona saziņas valodu un, vēl jo vairāk, starp valsts jeb oficiālo valodu, ir liela atšķirība gan juridiskā statusa, gan sociolingvistisko funkciju, gan prestiža ziņā. Baltijas valstis nav pielīdzināmas postkoloniālām tribālām valstīm, kurās angļu valoda izraudzīta par oficiālo valodu galvenokārt lielā pietiekami neizkopto vietējo valodu skaita dēļ (pat līdz 200 valodām); šādā situācijā tradicionālā kolonizatoru valodas statusa saglabāšana ir vienīgais veids, kā pieklusināt cilšu savstarpējās pretrunas. Mūsu situācijā šāda prakse nav ne domājama, ne iespējama. Tomēr runas par angļu valodu kā neitrālu valsts iekšējās komunikācijas līdzekli nav politiski nevainīgas; aiz tām slēpjas faktiskā latviešu valodas valsts statusa neatzīšana, noliedzot iespēju Latvijas sabiedrībai integrēties uz latviešu valodas pamata.

Pašlaik galvenais faktors, kas kavē angļu valodas ekspansiju Latvijā, ir zemais šīs valodas prasmes līmenis sabiedrībā. Pēc 1995. gada sociolingvistiskā pētījuma datiem, to labāk vai sliktāk prot 17,2% Latvijas iedzīvotāju. Angļu valoda pašlaik reāli latviešu valodas hegemoniju apdraud tikai dažās sociolingvistiskās funkcijās: galvenokārt zinātnē, dažās kultūras jomās (mūzika, videofilmas u.tml.), atsevišķos gadījumos augstākās izglītības sfērā. Kaut arī šīs tendences ir raksturīgas lielākajai daļai Eiropas valstu un praktiski nav novēršamas, lingvistiskajā likumdošanā var iestrādāt zināmu aizsardzības mehānismu. Valsts valodas likumā tādi lielā mērā ir panti, kas nosaka, ka starptautisko līgumu un dokumentu tekstiem jābūt arī valsts valodā, kā arī panti par valodu izglītībā, zinātnē un kultūrā, nosaukumos un informācijā⁷⁰.

⁶⁸ R. Phillipson, T. Skutnabb-Kangas. English, panacea or pandemic. *Sociolinguistica*, 1994, 8, 73-87; arī R. Phillipson. A historical outline of British policy for the spread of English. – *Papers in European Language Policy*. Roskilde: Universitetscenter, 1995, 92-98.

⁶⁹ Cit. no R. Phillipson & T. Skutnabb-Kangas. English only worldwide, or language ecology. – *Papers in European Language Policy*. Roskilde: Universitetscenter, 1995, 53, p. 39.

⁷⁰ Īpaša nozīme no latviešu valodas aizsardzības viedokļa visapdraudētākajā zonā resp. zinātnē būtu likuma normai, ka starptautiskos pasākumos (kongresos, simpozijos, semināros u.c.) vienai no darba valodām ir jābūt valsts valodai un rīkotājam jānodrošina tulkošana valsts valodā (izņēmuma gadījumos, saskaņojot ar Valsts valodas centru, pasākuma rīkotājs no šīs prasības varētu tikt atbrīvots). Šīs normas pieņemšana nodrošinātu 1) valsts valodas prestižu, 2) informācijas pieejamību klausītājiem, kas pietiekamā līmenī neprot svešvalodas, 3) latviešu zinātniskās terminoloģijas attīstību un lietošanu.

Valodas politikas juridiskajā aspektā neatrisināmu problēmu saistībā ar angļu valodas sociolingvistisko funkciju paplašināšanos vēl nav. Pedagoģiskajā aspektā nenoliedzami svarīgi ir nodrošināt angļu valodas zināšanas pēc iespējas lielam skaitam iedzīvotāju, ievērojot vispārējo multilingvisma tendenci Eiropā. Turpretī lingvistiskajā aspektā jāreķinās, ka angļu valodai ir liela ietekme uz latviešu valodas leksiku. Kā norāda O.Bušs, šo procesu, kam analogu varam vērot ļoti daudzās pasaules valstīs, paātrināja dzelzs aizkara krišana, kas angļu valodas jau līdz tam samērā augsto teorētisko prestižu papildināja ar šīs valodas praktiskās lomas strauju kāpumu un ievērojami intensificēja saskari ar to. "Sociolingvistiskie un psiholoģiskie faktori tātad ir galvenie, tomēr ne vienīgie anglicismu iefiltrēšanās veicinātāji. Otrs vērā ņemams apstāklis ir tas, ka angliskas cilmes internacionālistiski dominē vairāku tādu nozaru terminoloģijā, kuras tieši šobrīd kļuvušas īpaši aktīvas. Pirmām kārtām te būtu jāmin trīs nozares: datorzinātne un dator tehnika, ekonomika un bizness, mūzikas industrija" (Bušs 1996: 15). Kaut arī vairumam terminu tiek izveidoti latviski ekvivalenti, praksē dominē angļu termini. Anglicismu īpatsvars īpaši liels ir sarunvalodā un slengā (Ernstson 1996), tātad jomās, kas nepakļaujas normalizācijai. Latviešu valodas valsts valodas statusu un vēl jo vairāk eksistenci angļu valoda pašreizējā laika posmā neapdraud. Angļu valodas ietekme vājina tieši krievu valodas pozīcijas. Pasaulē ir vairākas valstis, kur eksteritoriālas valodas ietekme nostiprina faktiskās minoritātes valodas pozīcijas (piemēram, pēc Spānijas iestāšanās Eiropas Savienībā jūtami pieauga katalāņu valodas prestižs un funkcijas). Latvijā vēl vienas valodas parādīšanās arēnā īpaši nozīmīga ir arī tādēļ, ka tā ir satricinājusi divus mītus: par krievu valodas īpašo kvalitāti un tās lomu pasaulē un par monolingvismu kā sabiedrības ideālu. Tāpēc, kaut angļu valodas ietekme dažkārt izpaužas valodas tīrības aizstāvjiem nepieņemamā veidā, kolektīvas lingvistiskās asimilācijas draudu pagaidām nav un multilingvālas vides pozitīvā ietekme var atsvērt esošo vai šķietamo valodas kvalitātes kritumu.

Reāli konkurējoši spēki Latvijas valodu tirgū ir tikai latviešu valoda un krievu valoda. Šo konkurenci lielā mērā ietekmē subjektīvais faktors – lingvistiskās attieksmes.

Lingvistiskās attieksmes

Lingvistiskās attieksmes (language attitudes) ir dažādu etnosu, sociālo grupu un indivīdu valodu uztveres īpatnības, attieksme pret dažādām valodām un valstisku vai sabiedrisku institūciju veiktajiem valodas situācijas regulēšanas pasākumiem. Valodu prasme un lietojums konkrētā sabiedrībā ir statistiski izvērtējami, tomēr sociālu grupu un indivīdu subjektīvais

priekšstats – lingvistiskās attieksmes – par valodu hierarhijas maiņu un citām lingvistiskajām norisēm var būt atšķirīgs. Tāpēc arī statistikas dati sabiedrībās, kur notiek aktīvi valodu konkurences procesi, paši par sevi nedod pilnīgu priekšstatu par norisēm sabiedrībā.

Attieksme pret savu valodu un citām valodām nav tikai sociāls instinkts vai nodeva tradīcijai, bet tā sakņojas tautu vēsturiskajā pieredzē. Valodas kolektīva lingvistiskās uzvedības izpratnei ir svarīgi valodu saistīt ar citiem sabiedrības sociālās un kultūras dzīves aspektiem.

Lai varētu pilnībā raksturot sociolingvistisko situāciju, ieteikt pasākumus tās optimizēšanai un prognozēt situācijas maiņu valsts īstenoto programmu ietekmē, nepieciešams ievērot ne tikai objektīvos valodas situācijas determinantus, bet arī subjektīvo faktoru – dažādu tautību, sociālo grupu un indivīdu uztveres īpatnības.

Etnolingvistisko problēmu uztvere indivīda līmenī ir samērā maz pētīta joma pat valstīs, kurās sociolingvistiski un psiholingvistiski pētījumi ir plaši izvērsti. Indivīda nacionālā apziņa sastāv no daudziem komponentiem. Tā ir atkarīga no etnosa mentalitātes, no tā skaitliskā sastāva, vēsturiskās pieredzes apziņas, konkrētās valodas vides, audzināšanas utt., tāpēc empīrisku individuālu novērojumu vispārināšana ir riskanta. Ja izvēlētie informanti nav pietiekami tipiski, rodas vienkāršotas un apšaubāmas hipotēzes. Tādēļ sociolingvistiskos pētījumos par galveno analīzes vienību parasti tiek izvēlētas t.s. mazās grupas noteiktā sociālā kontekstā.⁷¹

Etnosa un indivīda attieksmju problēma ir ļoti sarežģīta; tikpat grūti ir arī definēt tās specifiskās iezīmes, kas vienu etnosu šķir no cita. Termini *tautas gars*, *mentalitāte*, *nacionālais raksturs* u.tml. zinātniski nav viennozīmīgi, turklāt tajos ietvertā satura izpratnē ir ievērojamas individuālas novirzes un pat pretrunas. Iesakņojušies mīti par tautas raksturu bieži vien neatbilst mūsdienu realitātei. Arī valodas loma etnosa identitātē var būt atšķirīga. Problemātisks ir arī jautājums par valodas kopību kā etnisku pazīmi, it īpaši bijušās PSRS teritorijā lingvistiskās asimilācijas dēļ.⁷² Visai bieži par nozīmīgāku etnosa konsolidācijas faktoru tiek uzskatīta nevis valoda, bet citi

⁷¹ Padomju sociolingvistika, kuras teoriju gaismā tika apzināti plānota valodas situācija Baltijas valstīs, veidojot ideālas daudznacionālas sabiedrības eksistences shēmas, abstrahējās ne tikai no indivīda, bet arī no mazo sociālo grupu uztveres specifikas, operējot galvenokārt ar lielajām sociālajām grupām – nācijām un tautībām. Iespējams, ka šo samērā plaši popularizēto teoriju sekas ir vēl šobrīd sabiedrībā izteiktā tendence unificēt viena etnosa pārstāvju viedokļus un pārliecību.

⁷² Ievērojot Latvijas minoritāšu asimilācijas pakāpi, nevarētu noraidīt terminus *krievvalodīgie iedzīvotāji*, *rusofoni*, *krieviski runājošie*. Tas lietojams to iedzīvotāju apzīmēšanai, kas dažādā līmenī saglabājuši etnisko kultūru un etniskās piederības apziņu, bet lingvistiski pilnīgi asimilējušies.

materiālās un garīgās kultūras elementi, īpaši tādi, kam raksturīga tradicionālitate un noturība: paražas, rituāli, tautas māksla, nereti reliģija. E.Vēbera vadībā veiktajā socioloģiskajā pētījumā 1993. gadā tika konstatēts, ka tikai 57% krievu valodu uzskata par etniskās pašapziņas elementu; 39% krievu respondentu uzskatīja, ka Latvijas krievi ir vienaldzīgi pret savu etnisko piederību. Turpretim 95% krievu respondentu uzskatīja, ka latvieši lepojas ar piederību pie savas tautas (Vēbers 1995). Šie skaitļi liecina nevis par krievu nacionālo un lingvistisko nihilismu, bet gan par to, ka Latvijas krievi pēdējos piecdesmit gados nav izjutuši etnisko un lingvistisko deprivāciju, tādēļ var atļauties īpaši nenovērtēt etnisko piederību un valodu.

Būtiska parādība, kas jāņem vērā, analizējot sociolingvistiskas problēmas, ir etniskie stereotipi – kopš bērnības stabili nostiprinājušies priekšstati par dažādu tautību cilvēku raksturu, uzvedību, paradumiem. Šie priekšstati parasti ietver vērtējuma elementus, pie kam visām tautām raksturīga tieksme izcelt savas valodas, ticības, tradīciju utt. pārākumu pār tuvākajiem kaimiņiem. Latvijas sabiedrībā gan kopumā ir relatīvi augsts tolerances līmenis, valodas atšķirības nepadziļina reliģiskās atšķirības; nav pārāk krasa tradīciju disharmonija, tomēr arī Latvijā etniskajiem aizspriedumiem joprojām ir liela loma. Arī sabiedrībā valdošie stereotipi valodas jomā lielā mērā ietekmē indivīda attieksmi pret pašreizējo valodas situāciju un tās regulēšanas pasākumiem.

Latvijā pašreiz iespējams izdalīt divas lielas iedzīvotāju grupas, kam raksturīga vairāk vai mazāk līdzīga valodas situācijas uztvere – latvieši un minoritātes. Šāds dalījums nav absolutizējams, jo visai bieži attieksmi pret sabiedrības lingvistiskajām problēmām nosaka nevis cilvēka etniskā piederība, bet audzināšana, izglītības līmenis, personiski apstākļi.

Latvieši pieder pie etnosiem, kas nacionālajā identitātē valodu uzskata par vienu no noteicošajiem, bet tomēr ne par pašu galveno faktoru. 1996. gada sociolingvistiskajā pētījumā respondentiem tika lūgts sarindot nozīmīguma secībā faktoros, kas nosaka cilvēka piederību pie savas tautas. Vairums respondentu par noteicošo atzina indivīda mentalitāti, turpmākajās vietās ierindojojot dzimto valodu, dzimšanas vietu, audzināšanu u.c. faktoros. Valoda kā tautas eksistences nepieciešams nosacījums tiek pieņemta aksiomātiski. Var gan izteikt hipotēzi, ka šāds viedoklis sabiedriskajā domā nostabilizējies izglītības sistēmas, klasiskās literatūras un sabiedrības informācijas līdzekļu ietekmē, jo latviešu reālajā valodas uzvedībā pēdējos gados samanāmas arī lingvistiskā nihilisma tendences. Kopš valsts valodas statusa piešķiršanas latviešu valodai un Latvijas Republikas neatkarības atgūšanas ir radīti juridiski priekšnoteikumi latviešu valodas funkciju atjaunošanai visās sociolingvistiskajās sfērās, kā arī tās apguvei un lietošanai.

Uz jautājumu "Vai jūs uzskatāt, ka latviešu valoda pašlaik ir apdraudēta" apstiprinošu atbildi deva 65% respondentu. 92,1% no tiem šāda situācija uztrauc.

Vai jūs uzskatāt, ka latviešu valoda ir apdraudēta?

Vecums/izglītība	Jā	Nē	Nezinu
15-24	59,0	18,3	22,7
25-34	58,2	19,7	22,1
35-49	71,2	13,7	15,1
50+	73,9	15,5	10,6
Augstākā izgl.	70,3	16,6	13,1
Vidējā izgl.	64,4	16,9	18,7
Pamatizglītība	55,5	16,2	28,4

Avots: Druvieta (red.) 1996.

Tomēr latviešu vidē manāma tendence nepiešķirt īpašu nozīmi aktīvai latviešu valodas lietošanai sadzīves situācijās. Uz jautājumu "Vai jūs ar cittauniešiem, kas prot latviešu valodu, runājat latviski?", tikai 49,8% respondentu deva atbildi, ka to dara vienmēr sadzīves situācijās, 55,8% – iestādēs un organizācijās. Respondenti, kas bija izvēlējušies krievu valodas lietošanu, savu rīcību motivēja ar pieklājību, vēlmi neaizmirst krievu valodu, pieradumu, vienaldzību u.c. Zīmīgi šai sakarā ir U.Ozoliņa vērojumi:

"Latvijā personiski novērodams valodas likuma darbību un piedalīdamies valsts valodas prasmes atestācijas pārbaudījumos vai tiem līdzīgās norisēs, es īstenībā jutos pārsteigts, ka pret valodnieciskām prasībām nav nekāda atklāta naidīguma. Man gribētos izteikt hipotēzi, ka viss negaidītais stāvoklis varbūt radies, kombinējoties diviem faktoriem. Pirmais iemesls, kāpēc te nav masveida pretestības pret valsts valodas mācīšanos krieviski runājošo vidū, ir fakts, ka šai vidē ilgu laiku kultivēta politiska pasivitāte ././ Taču, palūkojoties no cita viedokļa, dīvainā kārtā šo pasivitāti pieļauj tieši fakts, ka vismaz Latvijā vietējās nacionālās valodas runātāji nevēlas būt dogmatiski un gluži labprāt runā krieviski ././ Satiekot kādu cilvēku, ar kuru es grasos runāt latviski, mani vietējie latviešu draugi spontāni sāk ar viņu runāt vai viņam atbildēt krieviski././ Daudzi cilvēki Baltijas valstīs skatās uz savu valodu kā absolūti nepieciešamu vērtību sev pašiem, kā vienu no vērtībām, par kuru viņi būtu gatavi mirt. Taču savā faktiskajā valodas lietojumā viņi ļoti labprāt izmanto citu valodu un visumā runā tajā bez kādām aizvainojuma vai naida jūtām" (Ozoliņš 1994: 39-40).

Latviešu pasivitāte komunikācijas valodas izvēlē, no vienas puses, liecina par lingvistisko un etnisko toleranci un mazina valodu konfliktu iespējas, bet, no otras puses, tas ir reāls drauds sabiedrības integrācijai uz latviešu valodas pamata. Pārāk liela loma valodu hierarhijas maiņā latviešu sabiedrībā tiek atvēlēta valsts institūciju darbībai, bet netiek novērtēta ikviena latvieša aktīvas rīcības nepieciešamība. Šī pārprastā tolerance arī ir viena latviešu minoritātes kompleksa iezīme, kas dažkārt var pārāugt aktīvā

pret darbībā Valodas likuma normām. Zīmīgs ir Liepājas valodas inspektora vērojums:

“Mēs [valodas inspektori] cenšamies cilvēku sarunas laikā pārliecināt, likt viņam pašam secināt, ka viņš valodu tiešām nezina, nevis komisija vai inspekcija būtu to tā novērtējusi. Tādā veidā varbūt paliek aizvainojums uz valsti, likumu, kas liek viņam apgūt latviešu valodu, bet ne uz mums. Bet neviens [cittautietis] nav mēģinājis mūs iesaistīt kādā politiskā strīdā. Drīzāk paši latvieši, pārbaudāmā kolēģi, sāk viņu aizstāvēt un mēģina izraisīt politiskas diskusijas, sak, Krievija Čečenijā beigs un tad nāks pie mums, tad jūs visi redzēsiet. Ir pat latvieši, kas tur pie mājās plāksnīti krievu valodā, jo nav pārliecināti, ka krievi nenāks atpakaļ.”

Latviešu izjustās jūtas nav unikālas. Tās pārdzīvo daudzu mazo tautu pārstāvji, kuru valodas pakļautas asimilācijai, kuru teritorijās apmetušies ieceļotāji un kuri visu laiku dzīvo šo faktoru radīto konfliktu apstākļos.⁷³ Tomēr jāapzinās, ka vēsturiskās netaisnības apziņa var būt arī destruktīvs faktors valsts turpmākajā iekšpolitikā un it īpaši valodas politikā. Tas veicina pasivitāti, jo latviešu vidē samērā plaši ir izplatīts uzskats, ka ārēji spēki (pasaules sabiedrība, starptautiskas organizācijas u.c.) sapratīs latviešu tautai un valodai nodarīto pārestību un likvidēs tās sekas. Negribīgi tiek pieņemta realitāte, ka vēsturiskā netaisnība nav starptautisko tiesību jēdziens. Nereti tiek pārspīlēta arī Latvijas valodas situācijas unikalitāte (pasaulē, kā zināms, ir vairāki tūkstoši apdraudētu valodu). Kā raksta E.Vēbers, “minoritātes apziņas un universāla apdraudētības sindroma kultivēšana nav pieņemama arī tādēļ, ka tā blakus visām citām ietekmēm pastiprina baiļu izjūtas un veido naida atmosfēru” (Vēbers 1995: 142).

Vēsture vai, precīzāk, tās subjektīvā uztvere, ir viena no lingvistisko attieksmju sastāvdaļām. 1996. gada pētījumā respondentiem tika uzdots jautājums, kā viņi personīgi izjutuši nelabvēlīgo attieksmi pret latviešu valodu padomju varas gados. Ieskatam noderīgi daži citāti no intervijām:

1987./88. gadā cekā pie galda sēž kolhozu priekšēdētāji, nozaru vadītāji, ap 10 cilvēku. Formāli tiek pajautāts, kādā valodā sanāksme notiks. Tas tāds pieklājības žests bija. Visi bija latvieši. Izņemot CK darbinieci, kas pārvaldīja abas valodas. Protams, sanāksme notika krieviski, par to nebija nekādu diskusiju, latvieši mocījās, stāstot par savu jautājumu nepareizā krievu valodā (Rīga, sieviete, 50+, korespondente).

Es reiz braucu uz laukiem ar autobusu un izkāpu kaut kādā starppieturā nopirkt kaut ko ēdamu. Es mazs biju, 6-7 gadi. Es aizeju pie kioska un prasu divus kūkus. Pārdevēja skatās un nesaprot. Apkārt rindā stāv cilvēki, un pilnīgi neviens latviski nerunā. Pārdevēja tā nosodoši uz mani skatījās. Es ar pirkstu parādīju, ko gribu, viņa man tikai vienu kūku iedeva. Psihotrauma uz visu mūžu. (Rīga, vīrietis, 15-24, žurnālists).

Visspilgtāk palicis atmiņā gadījums, kad divi latvieši savstarpēji sarunājās krieviski, svēti pārliecināti, ka sarunu biedrs ir krievs. Ir taču nenormāls arī fakts, ka nepazīstamu cilvēku 90% gadījumos uzrunāja krieviski (Rīga, sieviete, 25-34, ierēdne).

Nonāca līdz tam, ka latvietim vienkārši bija jārunā krieviski. Bieži gadījās, ka uz ielas, kaut ko pajautājot garāmgājējiem latviski, tie atbildēja “Nesaprotu, runājiet krieviski” vai pat

⁷³ Sal. velsiešu lingvistiskās attieksmes analīzi (Jones 1991: 3).

"Runājiet cilvēku valodā". Tāpat nereti varēja dzirdēt vārdu "latvietis" kā lamuvārdu (Rīga, sieviete, 25-34, ierēdne).

Jāatzīmē, ka vecumgrupā 15-24 vairāki respondenti izteicās, ka viņi ir pārāk jauni, lai varētu izteikt kādas atziņas par valodas situāciju Latvijā padomju gados. Iespējams, ka tas liecina par vēsturiskās netaisnības apziņas mazināšanos jaunākajā paaudzē.

Arī starp **Latvijas minoritātēm** nosacīti izdalāmas divas grupas: krievi un citu minoritāšu pārstāvji.

Daļa Latvijas nekrievu minoritāšu pārstāvju ir vismaz trīsvalodīgi: prot savas tautības valodu, krievu valodu un latviešu valodu. Vairums no viņiem ir lojāli pret Latvijas valsti un labvēlīgi noskaņoti pret latviešu valodas mācīšanos un lietošanu, īpaši čigāni, lietuvieši, igauņi, poļi. Tomēr nevar apgalvot, ka piederība nekrievu minoritātei automātiski nozīmē labvēlīgu attieksmi pret latviešu valodu. Daudziem minoritāšu pārstāvjiem raksturīgs izteikts nihilisms gan pret savas tautības valodu, gan pret latviešu valodu.⁷⁴ Šāda tendence gan pēdējo 6-8 gadu laikā ir mazinājusies, tomēr 1995. gada sociolingvistiskajā aptaujā šāds viedoklis vairākkārt tika konstatēts.⁷⁵

Gan Latvijas minoritāšu, gan arī latviešu starpā joprojām liela loma ir stereotipizētiem priekšstatiem par valodas lomu sabiedrības dzīvē un par valodas situācijas iespējamo attīstību nākotnē. Savulaik plaši tika propagandēts viedoklis par iespējamo tautu un valodu saplūšanu visdrīzākā nākotnē un par krievu valodu kā šīs saplūšanas mehānismu. Gan zinātniskos, gan populāros rakstos tika uzsvērta krievu valodas īpašā kvalitāte un nozīme, ideja par krievu valodu kā bagātāko, izkoptāko un nozīmīgāko valodu pretstatā citu tautu valodām tika nostiprināta gan izglītības sistēmā, gan sabiedrības informācijas līdzekļos. Vēl nesēnā pagātnē tika propagandēta nelielo tautu pāreja uz krievu valodu nozīmīgākajās sociolingvistiskajās funkcijās un pat ģimenē; pēc 1979. gada tautskaites kā īpašs PSRS nacionālās politikas sasniegums tika minēts fakts, ka miljoni citu tautību cilvēku par dzimto valodu atzinuši krievu valodu (Kreindler 1989). Krievu valoda nostiprinājās kā vienīgā "starpnacionālās saziņas valoda" PSRS mērogā un kā dažādu tautību iedzīvotāju faktiskās komunikācijas valoda atsevišķās

⁷⁴ Zīmīgi, ka politiskajās diskusijās pret Latvijas valstisko neatkarību un latviešu valodas statusu 1987.-1990. gadā uzstājās daudzi nekrievu minoritāšu pārstāvji, kas lingvistiski bija lielā mērā asimilējušies, bet formāli tiem nevarēja pārņemt "krievu šovinismu". Līdzīga parādība vērojama arī 1998. gadā kampaņā pret pakāpenisku pāreju uz latviešu valodu izglītības sistēmā.

⁷⁵ Tiek atzīts, ka valodas un kultūras ziņā asimilētie cilvēki šajos gados, kad nacionālās identitātes jautājumi tika uztverti saasināti, izjuta savdabīgu pārdzīvojamu kompleksu. Nacionālās pašapziņas rudimenti tiem gan bija saglabājušies, bet pilnvērtīga iesaistīšanās savas tautas dzīvē vairs nebija iespējama. Tādēļ tikai veicināta arī citu indivīdu un etnosu rusifikācija, lai pārvarētu šo savdabīgo mazvērtības kompleksu.

republikās, arī Latvijā. Kad arī Latvijā sākās nacionālās atmodas procesi un pilnībā mainījās valodas politikas pamatnostādnes, liela daļa Latvijas minoritāšu pārstāvju, īpaši krievi, pārdzīvoja smagu psiholoģisku šoku, kas bija saistīts ar patieso vēstures faktu izzināšanu, kā arī ar nostabilizētu priekšstatu un stereotipu pārvērtēšanu etnisko un lingvistisko attiecību jomā. Pēc novērojumiem 1995. gada sociolingvistiskajā pētījumā, pašlaik vairums intervēto cilvēku vārdos nenoliedz faktiskās valodu hierarhijas maiņas nepieciešamību Latvijā; attieksmē pret latviešu valodu psiholoģiskais lūzums ir noticis. Tomēr zemapziņā stereotipu pārvarēšana ir gandrīz neiespējama, un to varā joprojām ir liela daļa visu paaudžu cilvēku.

Pastāv atšķirības valodas faktora novērtēšanā divu lielāko Latvijas etnosu starpā. Starp vērtībām, kas nepieciešamas tautas atdzimšanai, atšķirībā no latviešiem krievi nemin nacionālās kultūras un valodas nostiprināšanu. Par svarīgāko tiek atzīta ekonomikas un sociālās sfēras nostiprināšana. Šāda pieeja ir raksturīga arī krieviem, kas dzīvo citās bijušās PSRS republikās un Krievijas Federācijas republikās. Salīdzinājumam var minēt datus, kas konstatēti Krievijas ZA 1994. gadā veiktajā pētījumā "Etnopolitiskā situācija un starptautiskās attiecības Krievijas Federācijas republikās" (Информационный бюллетень 1994).

Starp vērtībām, kas cilvēku tuvina ar viņa tautiešiem, valodu minējuši 76,9% pamatnācijas pārstāvju pilsētnieku Tatārijā, 82,1 – Ziemeļosetijā, 72,2% – Jakutijā, 77,8% Tuvā. Arī šajos reģionos dzīvojošajiem krieviem valodas loma etniskajā identifikācijā ir augsta – 72,3% Tatārijā, 73,2% Osetijā, 67,1% Jakutijā, 68,2% – Tuvā. Turpretim uz jautājumu, kas pašlaik visvairāk nepieciešams tautas atdzimšanai, sniegtās atbildes jūtami atšķiras. Valodu par nozīmīgu faktoru tautas atdzimšanā atzīst, piemēram, 43,3% tatāru, 18,2% krievu Tatārijā un 44,5% osetīnu, 14,2% krievu Ziemeļosetijā. Praktiski visā bijušās PSRS teritorijā ir izplatījusies titulnācijas nacionālās atdzimšanas ideoloģija. Kā atzīst Maskavas zinātnieki, krievi savukārt uz to neatbild ar krievu nacionālās ideoloģijas pastiprināšanu, bet drīzāk cenšas attiecības ar pamatnāciju novirzīt citā gultnē, nodalot tās no valodu un kultūru koeksistences problēmām. Arī Latvijā vērojama tieši tāda pati tendence.

80. gadu beigās un 90. gadu sākumā aktivitātes valodas likumdošanā bija vērojamas visā toreizējās PSRS teritorijā. Interesanti salīdzināt sociolingvistisko procesu attīstību šajās valstīs un republikās. 1994. gadā veiktajā pētījumā secināts, ka līdz šim valodu hierarhiskā sistēma ir bijusi inerta un lielas izmaiņas tajā nav notikušas. Tituletnosu jaunās paaudzes starpā joprojām vērojams savas valodas prasmes un lietošanas kritums, turpretim krievu valodas vieta ir tikpat noturīga kā agrāk. Tiek konstatēts, ka praktiskā ikdienas nepieciešamība ir svarīgāks faktors nekā jaunievedumi valodas likumdošanā. Plaša statistiskā materiāla analīze Maskavas zinātniekiem liek secināt, ka aktīvi administratīvi pasākumi, lai mainītu valodas uzvedības tendences, pašlaik drīzāk sarežģī starptautiskās attiecības nekā būtiski maina valodas procesu virzību (Информационный бюллетень 1994). Šo secinājumu gan nevar attiecināt uz Baltijas valstīm. Valstiskos veidojumos, kuru suverenitāte ir tikai formāla, saglabājusies orientācija uz Krieviju un tulkst psiholoģiskās motivācijas valodu hierarhijas maiņai. Valodas nomaīņa jāsaista ar politiskās un ekonomiskās suverenitātes nostiprināšanu, jo šīs sfēras ir primāras.

Attieksmei pret konkrētu valodu ir liela loma starptnisko attiecību veidošanā. No vienas puses, ir saprotama indivīda vēlēšanās apgūt valodu, kas būs noderīga plašākai starptautiskai saziņai, bet, no otras puses, valsts valodas apguve ir nepieciešama visiem valsts iedzīvotājiem. Tāpēc jāatceras, ka latviešu valoda krievvalodīgajam indivīdam nav vienīgā apgūstamā valoda un pašlaik pastāv zināma konkurence starp latviešu valodu un svešvalodu, īpaši angļu valodu.

1995. gada sociolingvistiskajā pētījumā bija iekļauts jautājums: "Vai jūs uzskatāt, ka visiem Latvijas iedzīvotājiem jāprot latviešu valoda?" Vairums minoritāšu respondentu deva pozitīvu atbildi.

Rezultāti rāda, ka attieksmē pret nepieciešamību prast valsts valodu nav būtiskas atšķirības dažādu tautību un vecumu respondentu starpā. Visjūtamākā ir starpība pilsoņu un nepilsoņu vidū: 20,4 % nepilsoņu pretstatā 9% pilsoņu uzskata valodas prasmi par nevajadzīgu. Atzīmējams augstais valsts valodas prasmes noliedzēju procents pilsoņu vidū – 9%.

Vai visiem Latvijas iedzīvotājiem jāprot latviešu valoda?

	Jā	Nē
Pilsoņi	91,0	9,0
Nepilsoņi	79,6	20,4
Vīrieši	87,5	12,5
Sievietes	91,1	8,9
Krievi	88,8	11,2
Baltkrievi	86,3	13,7
Ukraiņi	85,8	14,2
Poļi	93,8	6,2
Lietuvieši	95,4	4,6
Ebreji	92,0	8,0
Citi	93,7	6,3
15-24	87,9	12,1
25-34	91,0	9,0
35-49	9,6	8,4
50-64	88,0	12,0
65+	89,4	10,6

Avots: Druviete (ed.) 1995.

Attieksmi pret latviešu valodas zināšanu nepieciešamību īpaši neiespaido arī dzīves ilgums Latvijā.

Vai visiem Latvijas iedzīvotājiem jāprot latviešu valoda?

Latvijā dzīvots:	Ja	Nē
kopš dzimšanas	91,4	8,6
30-39 g.	84,7	15,3
20-29 g.	88,2	11,8
15-19 g.	89,0	11,0
5-14 g.	90,2	9,8
1-4 g.	89,4	10,6

Avots: Druviete (ed.) 1995.

Nepieciešamību apgūt latviešu valodu teorētiski noliedza vidēji 11% respondentu, bet 13,4% respondentu nevēlējās apgūt valodu paši. Latvijā paradoksālā situācija, kad cilvēki atzīst valsts valodas prasmes nepieciešamību, bet paši nevēlas to apgūt, ir tipiska.

Nevēlēšanās apgūt latviešu valodu

	Rīga	Daugavpils	Kopā Latvijā
Pilsoņi	3,3	7,5	4,8
Pilsonības pretendenti	4,4	15,9	5,1
Nevēlas LR pilsonību	29,1	50,0	30,3

Avots: Druviete (ed.) 1995.

Analizējot atsevišķu vecumgrupu un profesionālo grupu respondentus, kas nevēlas apgūt latviešu valodu, atklājās liela starpība vecuma un nodarbinātības ziņā. Visnegatīvākā attieksme pret latviešu valodas apguvi ir 15-24 gadus vecu respondentu un bezdarbnieku vidū.

Respondentiem tika vaicāts par motīviem, kuru dēļ tie nevēlas apgūt latviešu valodu. 17,5% respondentu plāno atstāt Latviju, 20% nejut nepieciešamību pēc latviešu valodas, 36% uzskata, ka ir pārāk veci valodas apguvei, 20% domā, ka viņiem trūkst talanta uz valodām, bet 20% valodu mācīties vienkārši nevēlas.

Interviju laikā tika izziņāta respondentu attieksme pret valsts valodas statusa piešķiršanu latviešu valodai. Raksturīgākās atbildes bija šādas:

Vajag divas valsts valodas. Latviešu valoda bija jāatbalsta 50. gados (Daugavpils, vīrietis, krievs, 50-64, pensionārs).

Krievu valodai jābūt otrai valsts valodai, jo 70 gadus tāpat nevar izmest. Pārāk daudz iedzīvotāju ir krievi. (Daugavpils, sieviete, krieviete, 35-49, māsainiece).

Latviešu valodai jābūt valsts valodai, lai tauta vispār varētu eksistēt. Pēckara gados notika vienas tautas uzurpācija par otru. (Daugavpils, sieviete, poliete, 35-49, juriste).

Normāli. Tā ir valsts privilēģija. Vietās, kur vairāk krievu, jābūt iespējai sazināties krievu valodā (Daugavpils, vīrietis, krievs, 35-49, strādā ražošanā).

Valstī jārunā valsts valodā. Latvijā jārunā latviski, Anglijā – angliski, Vācijā – vāciski (Daugavpils, vīrietis, ukraiņis, 50-64, kultūras darbinieks).

Tas noteikti ir pareizi. Tas vienkārši ir nepieklājīgi, ka kāds dzīvo kādā valstī un pat nepieliek pūles, lai saprastu un izprastu to tautu, ar kuru dzīvo. Tagad jābūt gudrākiem (Daugavpils, vīrietis, lietuvietis, 25-34, valsts iestādes darbinieks).

Man vienalga. Tas uz mani neattiecas, neatstāj nekādu iespaidu (Daugavpils, vīrietis, krievs, 15-24, bezdarbnieks).

Neviens no intervētajiem cittautiešiem atklāti neiebilda pret valsts valodas statusu latviešu valodai; vismaz šajā ziņā vērojams nozīmīgs sabiedriskās domas attīstības progress salīdzinājumā ar 1988.-1990. gadu. Tomēr manāma vēlme, lai valsts valodas statuss latviešu valodai būtu vairāk simbolisks nekā reāls. Ļoti izplatīti ir idealizēti priekšstati par valodu koeksistenci padomju periodā, it īpaši par tālaika divvalodības tipu. Divvalodības asimetrisko raksturu respondenti ne reizi nepieminēja. Daudzi respondenti par vēlamu uzskata divvalodīgas valsts modeli, neaizdomājoties par šāda modeļa absolūtu neiespējamību Latvijas apstākļos. Nereti divvalodība tiek saprasta kā krievu tiesības palikt vienvalodīgiem, resp., nemācīties un nelietot valsts valodu.

Lielākā daļa sociolingvistu, kas pievērsušies Padomju Savienības valodas politikas analīzei, atzīst, ka tās raksturīgākā iezīme ir pretruna starp valodu lingvistiskās kvalitātes veicināšanu un šo valodu sociolingvistisko funkciju sašaurināšanu (Kirkwood 1989; Kreindler 1989; Haarman 1986; Rannut 1994 et al.). No vienas puses, oficiālais postulāts par valodu absolūto vienlīdzību un nepieciešamību attīstīt un bagātināt visas valodas nodrošināja augstu latviešu valodas lingvistisko kvalitāti. No otras puses, tika radīti apstākļi, kas neļāva šo valodas potenciālu izmantot.

Pētījumā tika izziņāts arī Latvijas minoritāšu viedoklis par Padomju Savienības valodas politiku. Daudzi respondenti nelabprāt izteicās par šo tematu. Atbildēs parādījās tendence krievu valodas lomas pieaugumu atzīt par fatālu neizbēgamību vai arī par objektīvu nepieciešamību. Vairāki respondenti uzsvēra pašu latviešu it kā labprātīgo pāreju uz krievu valodu gan sadzīves, gan oficiālās situācijās. Liela daļa respondentu atzina, ka šis process viņiem šķitis tik dabisks, ka līdz šim par šādām lietām nav aizdomājušies.

Latvijas Republikas atjaunošana stimulēja nacionālās konsolidācijas procesus arī minoritāšu vidē (minoritāšu skolu atdzimšana, sabiedrības informācijas līdzekļu materiāli minoritāšu valodās, nacionālās kultūras biedrības utt.). Komplicēti pašapziņas attīstības procesi sāka risināties arī krievu vidē. Kā norāda V.Volkovs, "tas sāka izpausties arvien vairāk ne vien cilvēku psiholoģijā, etniskajā temperamentā, bet arī ideoloģiskajā

orientācijā./../ Pagājušo piecu gadu laikā krievu apziņa Latvijā savdabīgi evolucionē. Šis attīstības rezultāts ir šķiršanās no padomju laikā valdošās nihilistiskās attieksmes pret savu nacionālo piederību un pakāpeniska sevis kā krieva apzināšanās” (Volkovs 1995: 162). 1995. gada sociolingvistiskais pētījums arī apstiprina V.Volkova tēzi, ka kopš 1993. gada Latvijas krievu pašapziņā nav jaunu pieeju un ka valodas situācijas psiholoģiskā uztvere pamatos ir nemainīga kopš 1990. gada⁷⁶. Pastāvīgi tiek attīstīta doma, ka no krievu pašsajūtas Latvijā būs atkarīga valsts iekšpolitiskā stabilitāte, 1998. gada sākumā atkal ir saasinājusies diskusija par īpašu statusu krievu valodai un tiek sagrozīts valodas politikas princips un mērķu traktējums.

Latvijā psiholoģisko faktoru ietekme uz valodas politikas realizāciju ir stipri izteikta. Pēc attieksmes pret valodas situāciju un tās regulēšanas pasākumiem Latvijas iedzīvotāji iedalāmi divās pamatgrupās, kas nosacīti atbilst latviešiem un krieviem. Pārējo minoritāšu pārstāvji lielākā vai mazākā mērā valodas problēmu uztverē identificējas ar vienu no šīm pamatgrupām.

Ja valstī pastāv tik krasa etniska diferenciacija attieksmē pret kultūru un valodu kā nacionālas valsts eksistences idejisko pamatu, nacionāla konflikta iedīgļi pastāv. Tomēr tie ne vienmēr noved pie konfliktu manifestēšanās. Pastāv zināmi nosacījumi, kā prognozēt situācijas attīstību arī atkarībā no etnopsiholoģiskiem faktoriem un izvēlēties piemērotākos valodas politikas mehānismus valodu koeksistences nodrošināšanai.

Nozīmīgākā psiholoģiskā problēma divu lielāko Latvijas etnosu valodas situācijas uztverē saistās ar majoritātes un minoritātes jēdziena labilitāti. Latvijas krieviem vairāku iemeslu dēļ ir grūti attīstīt minoritātes apziņu, latvieši savukārt nejūtas kā majoritāte. Šāda situācija uzskatāma par pārejas posma iezīmi, tomēr tā nedrīkstētu ieilgt. Pašlaik abās pamatgrupās joprojām dzīvi ir emocionāli stereotipi, kas traucē reāli uztvert valodas situāciju un rada neatbilstību starp valodas oficiālo statusu un šīs valodas runātāju lingvistisko uzvedību.

Latviešu vidē par negatīvu iezīmi atzīstama pārlieta paļaušanās uz oficiālu institūciju darbību valodas politikā, bet nepietiekami tiek novērtēta pašu valodas runātāju aktivitāte komunikācijas valodas izvēlē gan sadzīvē, gan oficiālajā saziņā. Tajā pašā laikā visai izplatīts ir no mūsdienu zinātnes pozīcijām kļūdainais viedoklis, ka minoritātes apdraud nacionālas valsts

⁷⁶ Latvijas krievu sabiedrības attieksmi lielā mērā ietekmē sabiedrības informācijas līdzekļi. Pašreiz tie ne tikai atspoguļo, bet aktīvi veido sabiedrisko domu nacionālo attiecību un valodas politikas jautājumos. Sk. izvērsto analīzi V.Volkova rakstā "Krievu migrācija un pašapziņa Latvijā". – *Nacionālā politika Baltijas valstīs*. R.: Zinātne, 1995, 156.-172. lpp.; arī Volkovs V. *Krievvalodīgās jaunatnes vēstures apguve un politiskās nācības veidošanās problēma Latvijā*. – *Pilsoniskā apziņa*. R.: PSI, 1998, 136-149.

pastāvēšanu, tāpēc novērota arī nepamatota vēršanās pret minoritāšu valodu lietošanu vispār un citas pārspīlēti etnocentriskas ievirzes radītas pārmērības. Par paraugu daudzi latvieši joprojām atzīst 1918. gada Latvijas Republikas valodas politiku, kaut arī sabiedrības informētība par faktiskajiem sociolingvistiskajiem procesiem 20.-30. gados ir ļoti vāja. Sabiedriskajā domā pastāv retrospektīvs ideāls, kas neatbilst ne reālajai situācijai pagātnē, ne arī ir izmantojams pašreizējā situācijā. Nākotnē vērstas stratēģiskas valodas politikas realizēšanu zināmā mērā apgrūtina arī naiva ticība pēckara imigrantu masveida repatriācijai un starptautiskās sabiedrības aktīvam atbalstam vēsturiskās netaisnības seku likvidēšanai.

Krievu sabiedrībā vēl joprojām nav izprasts krievu un krievu valodas statuss Latvijā. Minoritātes statuss pagaidām netiek pieņemts ne terminoloģiski, ne faktiski. Plaši izplatīti ir kļūdaini priekšstati par valodu perspektīvām pasaules mērogā, par valodu izzušanas cēloņiem, kā arī voluntārs jēdzienu (kā *cilvēktiesības, divvalodība, integrācija* u.c.) traktējums. Nereti sastopama demagoģiski nihilistiska attieksme pret valodu ("vai nav vienalga, kurā valodā runā", "visi latvieši jau saprot krieviski" u. tml.). Novērojami arī lielvalstiska šovinisma recidīvi, krievu valodas kvalitātes pārspīlējums un latviešu valodas kvalitātes apšaubīšana. Individā līmenī vēlmi mācīties latviešu valodu visai bieži ietekmē ticība mītam par krievu nespēju apgūt valodas, par latviešu valodas grūtumu, kā arī Latvijas kā suverēnas valsts nākotnes apšaubīšana un cerība uz valstiskās iekārtas maiņu.

Visā Latvijas sabiedrībā vērojama nepilnīga izpratne par valsts valodas politikas mērķiem, par valodu statusu Latvijā un par to koeksistences iespējām. Sabiedrības informācijas līdzekļi pašlaik valodas problēmas aplūko nevis analītiskā, bet emocionalizētā skatījumā, attiecīgi noskaņojot arī savu lasītāju un klausītāju loku. Īpaši tas sakāms par krievu presi, kas aktīvi veido sabiedrisko domu Latvijas valodas politikai nelabvēlīgā virzienā. Ja šāda tendence turpināsies, var prognozēt etnisko attiecību saasināšanos Latvijas sabiedrībā, kas jūtami iespaidos valodas situācijas attīstību, tādēļ labvēlīgas psiholoģiskas nostādnes veidošanai uzmanība jāveltī valstiskā līmenī, nepieļaujot atsevišķu grupu vai politisku spēku manipulāciju ar sabiedrisko domu. Latvijas iedzīvotāju etnodemogrāfiskā sastāva un majoritātes/minoritātes komplicēto attiecību dēļ subjektīvajam faktoram valodas politikā var būt pat izšķiroša loma.

LATVIEŠU VALODAS STATUSA VALSTISKĀS NODROŠINĀŠANAS PAMATVIRZIENI

Valodas politikas pamatkonceptiju nosaka valsts uzbūves un attīstības modelis. 1918.-1940. gadā Latvijas Republika attīstījās atbilstoši nacionālvalsts modelim.⁷⁷ Atjaunotās Latvijas Republikas pamatā ir koncepcija par valsts juridisko pēctecību. Tāpat arī pašlaik Latvijas valodas politika tiek veidota, balstoties uz nacionālvalsts koncepciju.⁷⁸

Latvijas valodas politikas pamatnostādnes un konkrēto realizācijas izpausmju vērtējums ir atkarīgs no tā, vai šī nacionālvalsts koncepcija tiek atzīta arī attiecībā uz atjaunoto Latvijas Republiku.⁷⁹ Pretēji dažkārt paustajam viedoklim, nacionālvalsts koncepcija mūsdienu pasaulē joprojām ir aktuāla, un tiek atzīts, ka demokrātiskā ceļā ir iespējams realizēt ideju par nacionālvalsti arī tad, ja valstī ir neviendabīgs iedzīvotāju etniskais sastāvs.⁸⁰ Minoritāšu eksistence nav pretrunā ar nacionālvalsts ideju. Mūsdienu nacionālvalstij raksturīgas kvalitatīvi jaunas iezīmes: 1) daļu no savas suverenitātes šī valsts deleģē starptautiskajām institūcijām, iesaistoties supranacionālos ekonomiskos un defensīvos veidojumus, 2) valsts pamats ir nevis etniskā, bet politiskā nācija (vienas valsts pilsoņu kopums ar savu kopēju valstisko apziņu, kurus vieno valsts valoda, ekonomiskās un politiskās intereses, patriotiska attieksme pret valsti, 3) pamatu nacionālvalsts identitātei veido pamatnācija, bet ap to multikulturālas sabiedrības ietvaros grupējas citi valstī dzīvojošie etnosi (sal. Dribins 1995, Vēbers 1995, Kārklīņa 1996). Lai apzināti veidotu šāda tipa valsti, liela nozīme ir valsts etnopolitikai un valodas

⁷⁷ Kā norāda L. Dribins, to apstiprina šādi fakti:

- 1) valsti 1918. gadā proklamēja un tās valdību izveidoja latviešu etniskās kultūrnācijas politiskie spēki – demokrātiskās un pilsoniskās partijas,
- 2) valsts teritorija tika noteikta pēc etniskā principa, apvienojot latviešu apdzīvotos novadus,
- 3) par valsts valodu tika noteikta latviešu valoda.

⁷⁸ Latvijas Republikas iekšpolitikas koncepcija nacionālo attiecību aspektā joprojām nav oficiāli formulēta. Pagaidām visskaidrāk tas izteikts V. Birkava sastādītās valdības deklarācijā: "Mēs redzam Latviju kā nacionālu vienkopienas valsti ar kultūrautonomijas tiesībām tradicionālajām minoritātēm" (Diena, pielikums "Saeimā/Ministru kabinetā, 1993. g. 23. jūl.). Šis jautājums apiets arī 1996. gada februārī aizsāktajā diskusijā par nacionālajām attiecībām Latvijā. "Valsts prezidenta Gunta Ulmaņa atbildē uz 7. februārī "Dienā" publicēto aicinājumu" ir vienīgi netiešas norādes par valsts modeli: "Pirms kara tā /Latvija/ bija nacionāla valsts – homogēna sabiedrība ar nacionālām minoritātēm, tagad tā vairāk sniedzas uz nacionālu valsti ar multikulturālu sabiedrību".

⁷⁹ Sk. Vienota valsts nacionālās politikas koncepcija: Izstrādes nepieciešamība. Saturs.- *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*. A, 1998, Nr.1/2, 11.-19. lpp.

⁸⁰ Pārlicība par nacionālas valsts neatbilstību demokrātiskuma kritērijiem ir pamatā arī vairumam iebildumu pret konsekventu valsts valodas statusa realizāciju Latvijā.

politikai. Tomēr, kā norāda E.Vēbers, "līdzšinējā Latvijas valsts attīstība nav norisinājusies saskaņā ar racionāli formulētiem un valdības līmenī akceptētiem nacionālās politikas mērķiem un uzdevumiem. Līdz ar to dažādie pasākumi, ko Latvijas valsts veikusi pat tajās jomās, kas tieši iesaistītas nacionālo procesu veidošanā, nav bijusi vienoti" (Vēbers 1998: 11).

Valsts valodas statusa juridiskais un institucionālais nodrošinājums

Demokrātisku institūciju atjaunošana Latvijā izveidoja pamatu arī valsts valodas statusa institucionālā nodrošinājuma sistēmas radīšanai. Valodas politikas praktiskā īstenošanā ikvienā multinacionālā valstī ir iesaistīts arī sarežģīts administratīvu, zinātnisku un pedagoģisku organizāciju kopums. Valsts valodas statusa juridiskais un institucionālais nodrošinājums ir viens no svarīgākajiem valodas situācijas raksturotājiem, tāpēc vispusīgi jāizvērtē tā atbilstība valodas politikas mērķu sasniegšanai.

Valodu hierarhijas maiņa tāda tipa valstīs, pie kurām pieder arī Latvijas Republika, lielā mērā ir atkarīga no administratīvās sistēmas, kas koordinē pasākumus dažādos valodas politikas aspektos. Tās darbs ir atkarīgs no vairāku līmeņu juridiskā pamata: 1) valsts valodas statusa konstitucionālā nodrošinājuma, 2) Valodu likuma (Valsts valodas likuma) un tā izpildes institūcijām, 3) noteikumiem, nolikumiem, instrukcijām u.tml. normatīviem aktiem, kas reglamentē atsevišķus Valodu likuma pantus, 4) saskarīgie likumi (piem., Pilsonības likums, Izglītības likums), kuros skarts valodas lietojums noteiktās jomās.

Valsts valodas konstitucionālais un juridiskais statuss

Latvijas Republikas Pamatlikums – Latvijas Republikas Satversme – 1998. gada oktobrī papildināta ar pantu par valsts valodas statusu latviešu valodai. Līdz 1998. gada beigām vēl nebija pieņemts 1995. gada novembrī Saeimā iesniegtais "Valsts valodas likums". Pašlaik tātad spēkā joprojām ir 1992. gada Valodu likums.

1992. gada 31. martā tika pieņemts Latvijas Republikas "**Likums par grozījumiem un papildinājumiem Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Valodu likumā**". Šajos grozījumos un papildinājumos atspoguļojās pārmaiņas Latvijas valstiskajā statusā, un tika nostiprināta valodu juridiskā hierarhija.

1988. gada 11. jūlijā LPSR Augstākās Padomes prezidijs izveidoja "Darba grupu priekšlikumu izskatīšanai par Latvijas PSR Konstitūcijas un citu republikas likumdošanas aktu pilnveidošanas un Tautas deputātu padomju darba uzlabošanas jautājumos". Pēc šīs grupas

aicinājuma sākās sabiedrības kustība, atbalstot prasību piešķirt latviešu valodai valsts valodas statusu (Blinkena 1989; 1994). Atbalstam tika savākts 354 280 parakstu.⁸¹

1988. gada 6. oktobrī tika pieņemts LPSR Augstākās Padomes lēmums par latviešu valodas statusu.⁸² 1989. gada 5. maijā tika pieņemts LPSR Valodu likums. Likumā latviešu valoda pasludināta par valsts valodu; ir noteikta latviešu valodas un citu valodu lietošana valsts, tautas saimniecības un sabiedriskās darbības sfērās, pilsoņu valodas valodas izvēles tiesības un valodu aizsardzības pasākumi. Kaut arī pēc šābrīža mērauklas likumā pietiekami nav iezīmēta latviešu valodas prioritāte un krievu valoda faktiskā statusa ziņā pielīdzināta valsts valodai, tālaika politiskajā situācijā šis likums vērtējams kā nenoliedzams sasniegums, jo tas aizsāka ilgstošos valodu hierarhijas maiņas procesus. Pakāpeniskums latviešu valodas funkciju atjaunošanā bija nepieciešams, lai radītu materiālo bāzi latviešu valodas mācīšanai un lietošanai valsts varas un pārvaldes institūcijās, kā arī panāktu psiholoģisko lūzumu sabiedrībā.

Šajā laikposmā, kad Latvija vēl bija viena no PSRS republikām, tika likts stabils pamats pašreizējai valodas politikai (īpaša nozīme bija sabiedrības izglītošanai un darbībai valodas politikas lingvistiskajā un pedagoģiskajā aspektā – terminu un lietvedības rokasgrāmatu, latviešu valodas mācīblīdzekļu veidošana un izdošana).

Nozīmīgākās izmaiņas Valodas likumā 1992. gadā ir šādas:

- 1) preambulā vairs nav krievu valodas īpašās tiesības leģitimējošā izteikuma "Likumā ņemts vērā tas, ka krievu valoda pēc latviešu valodas ir visplašāk lietotā valoda LPSR un ir viena no starpnacionālās saziņas valodām";
- 2) 4. pantā, garantējot pilsoņa valodas izvēles tiesības, frāzes "jāprot un jālieto kā latviešu, tā arī krievu valoda" vietā teikts "jāsaprot un jālieto valsts valoda un citas valodas";
- 3) 5. pants "…kongresos, konferencēs, sēdēs, sanāksmēs un sapulcēs runātāja valodas izvēle ir brīva" papildināts: "Atklātajos pasākumos tā rīkotājiem jānodrošina tulkojums valsts valodā";
- 4) 1989. gada Likuma 6. pantā noteikts, ka sēžu un visu citu darba sanāksmju valoda ir valsts valoda. Šīs valodas nepratēji pēc vienošanās var lietot citu valodu, bet nepieciešamības gadījumā rīkotājs nodrošina tulkojumu valsts valodā. 1992. gadā dažādi traktējamā "nepieciešamības gadījumā" vietā noteikts, ka tulkojums jānodrošina, ja to pieprasa kaut tikai viens dalībnieks;
- 5) 8. pantā normas "Dokumentiem, kurus pilsoņiem izsniedz valsts varas un valsts pārvaldes orgāni.. pēc pilsoņu izvēles jābūt latviešu, krievu vai arī latviešu un krievu valodā" vietā noteikts "…dokumenti.. jābūt valsts valodā"; normas "organizācijām jāpieņem un jāizskata pilsoņu iesniegtie dokumenti latviešu vai krievu valodā; citās valodās iesniegtajiem dokumentiem jāpievieno notariāli apstiprināts tulkojums latviešu vai krievu valodā" vietā – "jāizskata dokumenti latviešu, angļu, vācu un krievu valodā; citās valodās iesniegtiem dokumentiem jāpievieno notariāli apliecināts tulkojums valsts valodā";

⁸¹ Sk. grām.: *Ceļš uz valsts valodu*. R.: Valsts valodas centrs, 1994. Tajā apkopoti daudzu valsts valodas statusa atbalstam rakstīto vēstulju faksimili.

⁸² "1. Atzīt latviešu valodu Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas teritorijā par valsts valodu.

Nodrošināt latviešu valodas vispusīgu attīstību un mācīšanu, garantēt tās lietošanu valsts orgānos, uzņēmumos, iestādēs un organizācijās, izglītības, zinātnes, tehnikas, kultūras, veselības aizsardzības, sadzīves pakalpojumu un citās sfērās un to lietvedībā.

Saskarsmē ar valsts orgāniem, iestādēm un organizācijām nodrošināt pilsoņiem pēc viņu izvēles par saziņas un dokumentu valodu latviešu vai krievu valodu. Federatīvajās attiecībās lietojama krievu valoda" (*LPSR Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, Nr. 41, 1988. g. 13. okt.).

- 6) 1989. gada Likuma 11. pantā noteikts, ka Latvijas Republikā ir garantētas tiesības iegūt vispārējo vidējo izglītību latviešu vai krievu valodā. 1992. gada Likumā valsts garantē tiesības iegūt izglītību valsts valodā; noteikts, ka valsts finansētajās augstākajās mācību iestādēs, sākot ar otro gadu, mācību pamatvaloda ir latviešu valoda;
- 7) no jauna iekļauts pants par tulkojuma nodrošināšanu valsts radio un valsts televīzijas pārraidēs;
- 8) vairs nav pieļauta paralēla krievu teksta lietošana uzrakstos un zīmogu tekstos;
- 9) 1992. gada likumā noteikts, ka Valodu likuma ieviešanu pārrauga īpaši radītas institūcijas – Valsts valodas centrs un Valsts valodas inspekcija;
- 10) administratīvā atbildība paredzēta tikai par kaitējumu, kas radies amatpersonu valsts valodas neprasmes dēļ (1989. g. – “latviešu vai krievu valodas nezināšanas dēļ”).

1995. gadā tika sagatavots un 1995. gada 21. novembrī nosūtīts uz Saeimu jauns *Valsts valodas likums*. Šis likums uzskatāms par secīgu posmu Latvijas Republikas valodas politikā. 1992. gada likums atbilda pārejas posma prasībām un pietiekamā mērā nenodrošināja valodu hierarhiju Latvijā un pamatnācijas lingvistisko cilvēktiesību aizsardzību. Tā kā kopš 1992. gada ir pieaudzis latviešu valodas prasmes līmenis cittautiešu vidū, kā arī noticis psiholoģiskais lūzums attieksmē pret latviešu valodu, jārada juridiskais pamats, lai valsts valodas statuss latviešu valodai tiktu īstenots visās sociolingvistiskajās sfērās.

1992. gada martā LR Ministru padomes Valsts ministra aparātā tika izveidots **Valsts valodas centrs**. Kopš 1993. gada Valsts valodas centrs ir LR Tieslietu ministrijas pakļautībā. Centru kopš tā dibināšanas vada Dr. philol. Dzintra Hirša, un tajā strādā 6 darbinieki. Valsts valodas centra sastāvā ietilpst **Galvenā valsts valodas atestācijas komisija** (pr-jā Dr. philol. I. Zaicena) un **Valsts valodas inspekcija** (vad. M. Birzgalis).

LR Valsts valodas centra galvenie uzdevumi ir šādi:

- I. Zinātniski praktiskās bāzes izveidošana latviešu valodas kā valsts valodas funkciju atjaunošanai.
 - valodas situācijas izpēte
 - valodas politikas koncepcijas izstrādāšana
 - valodas konsultāciju dienesta tīkla izveidošana
 - Valodu likuma īstenošanas normatīvo dokumentu izstrāde
 - informatīvu un metodisku materiālu izdošana.
- II. Valsts valodas apguves nodrošināšana.
 - valodas mācību centru apzināšana un licencēšana
 - mācību programmu, grāmatu un palīg līdzekļu sagatavošana un izdošana
 - televīzijas raidījumu, radioraidījumu, audio- un videomateriālu sagatavošana
 - valsts valodas prasmes līmeņu novērtēšanas metodikas izstrādāšana atbilstoši Eiropas Padomes programmai
 - skolotāju sagatavošana darbam ar pieaugušajiem un viņu kvalifikācijas celšana.
- III. Sabiedrības integrācijas procesa apzināšana, pieredzes apkopošana un popularizēšana.
 - konferenču un izstāžu organizēšana
 - valodas situācijas un valodas politikas raksturošana valsts un starptautiskos pasākumos (Hirša 1994, 1997, 1998).

LR Valsts valodas centrā darbojas divas pastāvīgas sabiedriskas komisijas – **Latviešu valodas komisija (ekspertu grupa)** un **Vietvārdu komisija**, kā arī Valsts valodas konsultāciju dienests.

Bez nolikumiem, kas nosaka valodu likuma izpildes institūciju darbību (*Valsts valodas prasmes atestācijas nolikums* (1992.g. 25. maijā), *Latvijas Republikas Ministru padomes Vietvārdu komisijas nolikums* (1992.g. 4. jūn.), *Latvijas Republikas valsts valodas inspekcijas nolikums* (1992.g. 22. jūl.)), pieņemti arī vairāki citi normatīvi dokumenti, kas regulē valodas lietojumu noteiktās jomās, piemēram, LR Ministru padomes *Lēmums par dzelzceļa staciju, ostu, lidostu un fiziskās ģeogrāfijas objektu nosaukumu piešķiršanu un pārdēvēšanu* (1992.g. 2. jūl.). 1995. gada 6. decembrī apspriešanai Saeimā nosūtīts *Vietvārdu aizsardzības likums. Nolikums par valsts valodas lietošanu nosaukumos un informācijā* (1992.g. 4. nov.) izstrādāts, lai konkretizētu Latvijas Republikas Valodu likuma prasības attiecībā uz latviešu valodas kā valsts valodas lietošanu nosaukumos un informācijā.

Noteikumi par vārdu un uzvārdu rakstību un identifikāciju dokumentos (1996) nosaka vārdu un uzvārdu rakstību latviešu valodā. Valsts valodas centrs 1998. gadā ir izdevis *"Instrukciju par vārdu un uzvārdu lietošanu un rakstību latviešu literārajā valodā"*, kas sīkāk reglamentē iepriekšminētos noteikumus.

Tā kā valoda ir nozīmīga gandrīz visās dzīves jomās, valodas lietošana reglamentēta ne tikai LR Valodas likumā, bet arī daudzos citos Latvijas Republikas likumos un normatīvajos aktos. Lai īstenotu vienotu iekšpolitiku, saskaņīgo likumu normām jābūt saskaņotām. Ar valodu likumiem īpaši saistāmi pilsonības un izglītības likumi. Līdz 1998. gada beigām nebija pieņemts Valsts valodas likums, tādēļ šī likuma detalizēta analīze ir cita pētījuma uzdevums.

Latvijā pašlaik par nozīmīgajiem Valodu likuma realizācijas mehānisma posmiem var atzīt 1) valsts valodas atestācijas procesu, 2) valsts valodas inspekcijas darbību, 3) valodas prasmes pārbaudi Latvijas Republikas pilsonības iegūšanai, 4) valsts valodas apguves organizēšanu.

Valsts valodas prasmes atestācija bija viens no pirmajiem nozīmīgajiem soļiem atjaunotās Latvijas Republikas valodas politikā. Pirmais – obligātais – Valsts valodas prasmes atestācijas posms sākās 1992. gada maijā un ilga līdz 1992. gada decembrim. Atestācijai pakļaujamo amatu un profesiju sarakstus pa nozarēm veidoja atiecīgās ministrijas un pašvaldības. Katrā uzņēmumā atestējamo darbinieku sarakstu sastādīja darba devējs saskaņā ar ministriju apstiprinātajiem amatu un profesiju sarakstiem un apstiprināja uzņēmuma vadītājs ar savu pavēli. Valodas prasmes pārbaude notika bez maksas atbilstoši komisijas izstrādātām biļetēm. Galvenā valsts

valodas atestācijas komisija koordinēja šo komisiju darbu un vadīja atestāciju procesu kopumā. Šajā posmā Valsts valodas prasmes atestāciju nokārtoja 134 000 cilvēku.

85 lieliem uzņēmumiem, uzņēmēj sabiedrībām un iestādēm tika piešķirts atestācijas termiņa pagarinājums līdz 1993. gada 1. jūlijam, 23 uzņēmumiem, kas tikai 1991. gada beigās vai 1992. gadā nonāca Latvijas Republikas jurisdikcijā, atestācijas termiņš tika pagarināts līdz 1993. gada 15. decembrim.⁸³ Šajā laikā atestāciju nokārtoja vēl 64 000 cilvēku.

Otrais – brīvprātīgais – Valsts valodas atestācijas posms sākās 1993. gada aprīlī⁸⁴. Rajonu vai pilsētu pašvaldībās tika izveidotas 40 valsts valodas prasmes atestācijas komisijas, kurās valsts valodas prasmes atestāciju var kārtot jebkurš Latvijas iedzīvotājs, kam tas nepieciešams amata ieņemšanai. Patāvīgajās atestācijas komisijās atestācija tiek kārtota par pašvaldību noteikto maksu. Šajā posmā vairs netiek lietotas eksāmenu biļetes, bet valodas prasmes līmenis atbilstoši starptautiskajiem standartiem tiek noteikts brīvā sarunā. Līdz 1995. gada 20. jūnijam atestāciju šajās komisijās nokārtoja 87 500 cilvēku.

Kopš 1994. gada valsts valodas prasmes pārbaude ir apvienota ar krievu mācībvalodas skolu valsts valodas eksāmenu.⁸⁵ 1994. un 1995. gadā šādi valsts valodas atestāciju nokārtoja ap 20 000 cilvēku. Kopumā līdz 1998. gada beigām valsts valodas prasmes atestāciju Latvijā ir nokārtojuši apmēram 350 000 cilvēku.

Neoliedzamais progress latviešu valodas sociolingvistisko funkciju atjaunošanā lielā mērā bijis iespējams, pateicoties valsts valodas prasmes atestācijai. Pārejas periodā, kad tikai pozitīvi stimuli vien nevarēja nodrošināt valodas mācīšanos un lietošanu, valsts valodas prasmes pielīdzināšana profesionālās kvalifikācijas kritērijiem atzīstama par nepieciešamu un ļoti nozīmīgu faktoru valsts valodas apguves veicināšanā. Atzīmējams, ka 1996. gada aptaujā arī latvieši valsts valodas prasmes atestāciju kopumā atzina par svarīgāko pasākumu latviešu valodas faktiskā statusa atjaunošanā.

Valodas likumu kontroles institūcijas ir nepieciešamas ikvienā valstī, bet Latvijā valodu hierarhijas maiņas periodā Valsts valodas inspekcijas loma ir īpaši liela. **Valsts valodas inspekcija** uzrauga Valodu likuma praktisko

⁸³ "Uzņēmumi, uzņēmēj sabiedrības un iestādes, kuriem piešķirts valsts valodas prasmes atestācijas termiņa pagarinājums. Apstiprināti ar LR Ministru padomes 1993. gada 14. aprīļa lēmumu Nr. 190."

⁸⁴ "Nolikums par pastāvīgajām valsts valodas atestācijas komisijām. Apstiprināts ar LR Ministru padomes 1993. gada 14. aprīļa lēmumu Nr. 190".

⁸⁵ "Par augstāko, vidējo speciālo, arodizglītības mācību iestāžu un vidusskolu beidzēju valsts valodas eksāmena apvienošanu ar valsts valodas prasmes atestāciju 1993./94. mācību gadā." – Izglītība un Kultūra, 1994, 31. martā.

realizāciju, pildot arī padomdevēja funkcijas. Tomēr vairāki valstiskā līmenī neatrisināti jautājumi kavē vēl efektīvāku valodas inspekcijas darbu. Tā kā Valsts valodas inspekcija var darboties tikai LR Administratīvo pārkāpumu kodeksa ietvaros, tai nav iespējams uzlikt sodu, piemēram, par demonstratīvu atteikšanos runāt valsts valodā. Arī neprecīzi formulējumi Valodu likumā un citos normatīvajos aktos pieļauj atšķirīga traktējuma iespēju, un līdz ar to valodas inspektora lēmums nereti tiek pārsūdzēts tiesā. Valodas inspektoru aktivitāti neveicina arī nenokārtotie finansiālie jautājumi, jo visa inspektoru uzliktā soda nauda nonāk valsts budžetā un inspektoru nelielās algas nav atkarīgas no viņu darba intensitātes. Nopietna problēma ir draudi valodas inspektoriem viņu profesionālo pienākumu pildīšanas laikā un vairākkārtēji uzbrukumi gan pašiem inspektoriem, gan viņu ģimenes locekļiem. Neviena ierosinātā krimināllieta līdz šim nav novesta līdz galam. Tā kā lingvistiskā lojalitāte cieši saistāma ar lojalitāti pret Latvijas valsti, tiesībsargāšanas iestādēm šādu lietu izmeklēšanai jāvelta vislielākā uzmanība, kā arī jāveic pasākumi šādu uzbrukumu profilaksei.

Ekspertintervijās atklājās, ka vislielākais šķērslis valodas inspektoru darbā ir attiecīgu likumu trūkums. Ieskatam sarunas fragments:

"Lāča pakalpojums krieviski runājošo īpašnieku firmām ir likums par ārvalstu firmām, kas te iegulda savu kapitālu, t.i., ka tās var izmantot tulka palīdzību. Šāds pseidotulkus sameklē krieviski runājošie īpašnieki un ar inspektoriem runā it kā ārzemju pārstāvi, bet tas viss ir fiktīvi – viņi ir mūsu pašu vietējie cittaunieši.

Sūdzības nāk, ja cilvēks, kuram it kā ir gan zināšanas, gan apliecība par attiecīgo valodas prasmes pakāpi, nelieto valsts valodu. Parasti šādi ar pensionāru latvieti izrēķinās, ņirgājas pārdevējas vai veikalu vadītājas, apzināti nerunājot ar šo cilvēku latviski. Tādus gadījumus mēs nevaram ne kontrolēt, ne sodīt, jo parasti tas notiek bez lieciniekiem. Inspektora vai citu cilvēku klātbūtnē tiek runāts latviski. Sodīt var par nezināšanu, bet kā lai pierāda, ka viņš nav runājis latviski? Varētu jau izlikties par pircēju, ierakstīt magnetofonā vai kā citādi, bet man nav pārliecības, ka es tiesas procesā uzvarētu. Ja pirms diviem gadiem cittaunieši bija nobijušies un apzināti, tīši neizvairījās no valodas lietošanas, tad tagad tie ir kļuvuši nekaunīgāki vai drošāki un notiek tāda savdabīga latviešu paspīdzināšana" (Liepājas valodas inspektore).

Pašreizējā valodas situācijā valstij jānodrošina konsekventa Valodu likuma izpildes kontrole. Valsts valodas statusa deklarēšana, Valodu likuma un citu normatīvu dokumentu pieņemšana vien pārmaiņas valodu hierarhijā un sabiedrības psiholoģijā neradīs, bet valodas inspekcijas darbība konsekventi atgādina, ka likums jau kļūst par realitāti. Tā kā valodas atestācija un inspekcija atšķirībā no vispārīgā likuma jau skar konkrētu cilvēku ekonomiskās un politiskās intereses un visjūtamākajā veidā atklāj pārmaiņas Latvijas valstiskajā statusā, rodas aktīva pretdarbība. Valstij ir jāizstrādā mehānisms, kā nodrošināt amatpersonu aizsardzību vienā no svarīgākajām valstiskās identitātes atjaunošanas jomām, kā arī jānodrošina darba atbildībai un bīstamībai proporcionāla samaksa. Valsts valodas

inspekcijai savukārt vairāk jāskaidro un jāpopularizē savas darbības būtība, lai tā tiktu uztverta ne tikai kā represīva, bet arī kā konsultatīva institūcija.

Latviešu valodas apguves nodrošināšana

Valodas politikas pedagoģiskais aspekts saistās ar valodas mācīšanu divām iedzīvotāju pamatgrupām: 1) valsts valodas kā dzimtās valodas mācīšana skolās ar latviešu mācībvalodu, 2) valsts valodas mācīšana minoritāšu skolās un pieaugušajiem.

Tiesības apgūt valsts valodu tiek uzskatītas par svarīgāko pie minoritātēm piederīga indivīda lingvistisko tiesību sastāvdaļu.⁸⁶ Tāpēc valsts pienākums ir nodrošināt valsts valodas apguvi, pirmām kārtām ar izglītības sistēmas palīdzību. Latvijas Republikas politiskās vēstures dēļ valsts valodas apguve jānodrošina arī lielam skaitam pieaugušo iedzīvotāju, kas latviešu valodu skolu sistēmas ietvaros nav mācījušies nemaz vai arī vāji un nesistemātiski.

Valsts valodas kā dzimtās valodas mācīšana

Kopš valsts valodas konstitucionālā statusa noteikšanas 1988. gadā skolēnu īpatsvars, kam mācību pamatvaloda ir latviešu valoda, pieaudzis no 51% līdz 59% 1995. gadā. 69,5% pirmklasnieku 1997./98. mācību gadā uzsāka mācības latviešu valodā. Tā kā pēdējos gados jau 62%-64% bērnu dzimuši latviešu mātēm, var prognozēt, ka pēc dažiem gadiem jau vismaz ¾ pirmklasnieku mācīsies latviešu valodā. Kā norāda I.Mežs, šī prognoze vēl neņem vērā cittautiešu tiesības iegūt izglītību arī valsts valodā, tāpēc latviešu skolu skaitam būs jāpieaug vēl straujāk (Mežs 1995).

Tiesības uz izglītību valsts valodā ir noteiktas arī Valodu likumā (1992), bet Latvijā pagaidām visiem latviešu bērniem nav nodrošinātas izglītības ieguves iespējas dzimtajā valodā. Latviešu skolēnu skaits ir apmēram par 10 000 lielāks nekā skolēnu skaits, kas mācās latviešu valodā, piemēram, Daugavpilī tikai 2/5 no latviešu bērniem mācās latviešu valodā. 15 Latvijas pagastos joprojām nav latviešu skolu vai latviešu klašu. Tā kā mācības krievu valodā ir viens no galvenajiem latviešu jaunās paaudzes lingvistiskās asimilācijas cēloņiem, skolu tīkla pārkārtošana un latviešu mācībvalodas nodrošināšana ir viens no galvenajiem izglītības vadības institūciju uzdevumiem valodas politikā.

⁸⁶ " Vienas no pamata lingvistiskajām tiesībām personai, kas pieder pie minoritātēm, ir – vai tām vajadzētu būt – ir tiesības sasniegt augstu divvalodības līmeni ar izglītības sistēmas palīdzību. Kļūt vismaz divvalodīgam minoritātes pārstāvim ir nepieciešams, lai īstenotu citas pamata cilvēktiesības" (Skutnabb-Kangas 1995: 36).

Svarīgs jautājums ir latviešu valodas mācīšanas kvalitātes nodrošināšana. 1996. gada sociolingvistiskajā pētījumā respondentiem tika uzdots jautājums "Kā jūs vērtējat latviešu valodas mācīšanu latviešu skolās?". 70% respondentu to vērtēja kā neapmierinošu. Kā galvenie iemesli šādam vērtējumam bija minēta skolu nespēja nodrošināt absolventiem elementāras pareizrakstības un stilistikas zināšanas, pārāk sarežģītas mācībgrāmatas, neproporcionāli liels gramatikas īpatsvars, garlaicīgs un novecojis priekšmeta mācīšanas stils. Šajā jomā, tāpat kā visā valodas politikas lingvistiskajā aspektā, risināmu problēmu ir ļoti daudz.

Valsts valodas mācīšana Latvijas minoritāšu skolās

Valsts valodas apguve līmenī, kas tuvs dzimtās valodas līmenim, iespējama galvenokārt agrīnajā un skolas vecumā. Valstij ir ne tikai tiesības, bet pienākums nodrošināt minoritāšu integrāciju ar skolu sistēmas palīdzību. Kaut latviešu valoda cittautiešu skolās kā fakultatīvs priekšmets pastāvēja arī padomju laikā, nopietni latviešu valodas ieviešanai skolu sistēmā sāka pievērsties tikai kopš 1989. gada.

1989. gada Valodu likumā tika noteikts, ka mācību iestādēs ar citu mācībvalodu latviešu valoda tiek mācīta neatkarīgi no šo izglītības iestāžu resorpakļautības un ka vidējo, vidējo speciālo un augstāko mācību iestāžu beidzējiem jākarāto eksāmens valsts valodā (13. pants). 1992. gada Valodu likuma papildinājumos noteikts, ka augstākajās mācību iestādēs, sākot ar otro mācību gadu, mācību pamatvaloda ir latviešu valoda. Saskaņā ar Eiropā visizplatītāko modeli, minoritāšu skolās no sākuma majoritātes valodu māca tikai kā priekšmetu, vēlāk tā jau ir dažu priekšmetu mācīšanas līdzeklis.

Tā kā esošā izglītības sistēma neveicina integrāciju, arī Latvijā paredzēta līdzīga modeļa ieviešana 1996./97. mācību gadā stāšanās spēkā Izglītības likuma 5. panta grozījumi, kas nosaka, ka minoritāšu skolās vairāki priekšmeti būs jāmaca valsts valodā.⁸⁷ Šo grozījumu mērķis ir radīt

⁸⁷ "Mazākumtautību vispārīglītojošās skolās, kurās mācībvaloda nav latviešu valoda, 1.-9. klasē vismaz divos, bet 10.-12. klasē vismaz trijos humanitārajos vai eksaktajos mācību priekšmetos mācībām galvenokārt jānotiek valsts valodā" (Grozījumi LR Izglītības likumā, 1996.g. 10. aug.). LR Izglītības un zinātnes ministrijas rīkojumā "Par Izglītības likumā izdarīto grozījumu izpildes kārtību" noteikts: "Izvēloties 1996./97. mācību gadā latviešu valodā apgūstamos mācību priekšmetus, jāievēro

- 1) skolas administrācijas un skolotāju reālās iespējas nodrošināt kvalitatīvu mācību priekšmeta satura apguvi latviešu valodā;
- 2) skolā ir tiesības turpināt mācību priekšmeta apguvi valsts valodā, ja kāds no mācību priekšmetiem jau tiek mācīts latviski;
- 3) uzsākot mācību priekšmeta apguvi latviešu valodā, šis process jāturpina, līdz mācību priekšmets vairs netiek iekļauts mācību plānā;

priekšnoteikumus šai pakāpeniskajai pārejai, lai cittautu mācībvalodas pamatskolu beidzēji varētu apgūt zināšanas vidusskolā ar latviešu mācībvalodu, vidējo mācību iestāžu absolventi spētu iestāties augstskolā vai konkurēt darba tirgū, un viņu iespējas neierobežotu nepietiekama valodu prasme. Tas atvieglos krievu skolu beidzēju iekļaušanos Latvijas sabiedrībā. Arī *Latviešu valodas apguves valsts programmā* paredzēti kursi to mācību priekšmetu skolotājiem, kuri savu priekšmetu cittautu mācībvalodas skolas mācīs valsts valodā. Daudzas skolas jau tagad, apsteidzot Izglītības likuma 5. panta grozījumos noteiktās prasības, vairākus mācību priekšmetus māca valsts valodā.⁸⁸ Līdz ar to, ka latviešu valoda kļūst par mācību līdzekli, aktuāls uzdevums ir pārskatīt latviešu valodas kā mācību priekšmeta saturu minoritāšu skolās.

Tomēr, kā atzīmē T.Skutnaba-Kangasa, pastāv tipiski gadījumi, kad minoritātēm šāds stāvoklis liekas nepieņemams: "Ir zīmīgi, ka vairums šāda tipa minoritāšu, piemēram, zviedri Somijā, būru un angļu valodas runātāji Dienvidāfrikā, krievvalodīgie Igaunijā, Latvijā, Lietuvā ir kādreiz dominējošās grupas un /vai atrodas pārejas fāzē, kad tās ir spiestas pieņemt faktu, ka tās vairs nav spējīgas uzspiest savu gribu skaitliskam vairākumam, bet kur tās vēl ir spējīgas organizēt savu bērnu mācīšanu ar savas valodas palīdzību" (Skutnaba-Kangas 1995:16). Arī Latvijā iecerētā norma par pakāpenisku pāreju uz valsts finansēto vidējo izglītību tikai valsts valodā ir izraisījusi iebildumus.

Latviešu valodas mācīšana. Valsts valodas likums nosaka, ka Latvijas Republikā ir garantētas tiesības izglītību iegūt valsts valodā. Citu mācībvalodu skolās jānodrošina valsts valodas apguve atbilstoši skolu izglītības valsts standartam latviešu valodā, kas skolu absolventiem dotu iespējas mācīties augstskolā, kā arī ieņemt jebkuru amatu Latvijas Republikā.⁸⁹

1995. gada sociolingvistiskajā pētījumā tika noskaidrota vecāku attieksme pret latviešu valodas mācīšanu viņu bērniem. Ap 90% respondentu

-
- 4) ieteicams šādus mācību priekšmetus apgūt valsts valodā: fiziskā audzināšana, mājturība vai amatu mācība, vizuālā māksla, vizuālā māksla un rokdarbi, mūzika;
 - 5) nav ieteicams apgūt valsts valodā šādus mācību priekšmetus: matemātika, fizika, ķīmija;
 - 6) vidusskolā valsts valodā apgūstamos mācību priekšmetus izvēlas skola, ievērojot 1. un 3. punkta nosacījumus "(LR IZM, Nr. 1-14-2, 18.01.1996)".

⁸⁸ Paskaidrojuma raksts par Izglītības likumā izdarīto grozījumu izpildes kārtību. LR IZM, Nr. 1-14-7, 19.02.1996.

⁸⁹ Saskaņā ar LR konstitucionālā likuma "Cilvēka un pilsoņa tiesības un pienākumi" 40. pantu "Personām un to apvienībām ir tiesības dibināt dažādu līmeņu mācību iestādes ar jebkuru mācībvalodu. Izglītības iegūšana šajās skolās ir valsts pārraudzībā" (Rīgā 1991.g. 10. dec.).

izteica vēlēšanos, lai viņu bērni apgūtu latviešu valodu. Tomēr par salīdzinoši augstu atzīstams arī negatīvi noskaņoto vai svārstīgo vecāku procents (intervijās par galveno iemeslu šādam viedoklim tika minēta vēlme emigrēt, bet bija arī principiāli negatīva attieksme).

Latviešu valodas mācīšanas kvalitāti divas trešdaļas respondentu vērtēja kā neapmierinošu. Šāds fakts nepārsteidz, tomēr jāatzīst, ka nav darīts viss, lai nodrošinātu laikmetīgu pieeju latviešu valodas mācīšanai. Kā galvenie trūkumi latviešu valodas mācīšanā tika minēti: zemas prasības (41,8% respondentu), sliktas mācībgrāmatas (17,7%), slikti skolotāji (17,5%), pārāk augstas prasības (2,5%).

Lai mainītu situāciju, ir izveidota Latviešu valodas kā otrās valodas skolotāju asociācija. Asociācija ar Sorosa fonda-Latvija un Latvijas Cilvēktiesību un etnisko studiju centra finansiālo atbalstu rīko kursus pedagogiem latviešu valodas mācīšanai minoritāšu skolās. Rīgā trūkst ap 40 latviešu valodas skolotāju; ir jāveic gan skolotāju pārkvalificēšana, gan jānodrošina jaunu speciālistu sagatavošana augstskolās.

Valsts valodas mācīšana pieaugušajiem

1989. gada Valodu likuma 4. pants noteica, ka visiem darbiniekiem, kuru pienākumos ietilpst saskare ar pilsoņiem, ir jāprot un jālieto kā latviešu, tā arī krievu valoda tādā apjomā, kas nepieciešamas viņu profesionālo pienākumu veikšanai. Tā kā latviešu valodu atbilstošā līmenī tai laikā prata tikai aptveni ceturtdaļa cittautiešu, šis pants stājās spēkā trīs gadu laikā no Valodu likuma publicēšanas dienas, t. i., 1992. gada maijā.⁹⁰

Pēc Valodu likuma pieņemšanas sākās valsts organizēta intensīva latviešu valodas mācīšana. Darbavietās darba laikā tika organizēti latviešu valodas bezmaksas kursi. Latviešu valodas apguves materiāli tika publicēti gandrīz visos valsts un rajonu laikrakstos, īpaši kursi tika nodrošināti ar radio un televīzijas palīdzību. Tika publicēti arī liels skaits mācībgrāmatu, mācību palīglīdzekļu un vārdnīcu.⁹¹ 1989. gadā no valsts budžeta latviešu valodas mācīšanai pieaugušajiem tika izlietoti 12 miljoni rubļu.

Tā kā Valodu likuma praktisko ieviešanu un uzraudzību neveica speciālas institūcijas, līdz pat 1992. gadam netika noteikts ne profesionālo pienākumu veikšanai nepieciešamais latviešu valodas zināšanu apjoms, ne

⁹⁰ Latvijas PSR Augstākās padomes Lēmums par Latvijas PSR Valodu likuma spēkā stāšanās kārtību. Rīgā 1989. gada 5. maijā.

⁹¹ Arī padomju gados, kad latviešu valodas apguve īpaši netika veicināta, tika izdotas latviešu valodas mācībgrāmatas skolām un pašmācībai, kā arī dažādas vārdnīcas. Līdz 1985. gadam izdotas latviešu valodas mācībgrāmatas ar kopējo tirāžu 500 000 eks., sarunvalodas vārdnīcas un divvalodu vārdnīcas – arī 500 000 eksemplāru.

valodas prasmes pārbaudes kārtība. Gan psiholoģisku cēloņu dēļ, gan aiz pārliecības, ka Valodu likums netiks izpildīts, daudzi cilvēki īpaši necentās apgūt latviešu valodu. Pēc LZA Ekonomikas institūta izlasveida aptaujas datiem, Rīgā 1992. gadā latviešu valodas kursus bija beiguši 6% vīriešu un 10% sievietes, attiecīgi 7% un 12% aptaujas laikā mācījās, bet 32% un 29% izteica vēlēšanas kursu apmeklēt. Ap 8% respondentu bija sākuši mācīties kursus, bet tos pametuši (Eglīte 1994). Kursu apmeklētība lielā mērā svārstījās atkarībā no politiskās situācijas gan Latvijā, gan arī Krievijā. Kopumā šajā valsts valodas apguves posmā netika sasniegti gaidītie rezultāti.

Pēc sadalījuma pa vecumgrupām un profesionālajām grupām visvairāk respondentu, kas nevēlas apgūt valodu, bija starp pensionāriem un starp 15-24 gadus veciem skolēniem un studentiem. Starp motīviem, kuru dēļ respondenti nemācīsies latviešu valodu, dominē divas atbildes: "nejūt latviešu valodas nepieciešamību" un "vienkārši nevēlas".

Lielais skaits respondentu, kas uzskata, ka latviešu valodas zināšanas konkrēti viņam nav nepieciešamas, apliecina, no vienas puses, krievu valodas reālo funkcionēšanu visās sfērās un, no otras puses, relatīvi mierīgo valodu hierarhijas maiņu Latvijā resp. latviešu lingvistisko toleranci. Latviešu valodu kopumā tomēr vēlas mācīties 87% iedzīvotāju, kuri to vēl neprot vai prot vāji. Nav ievērojami samazinājies to iedzīvotāju skaits, kas izjūt gan komunikatīvas, gan morālas grūtības valodas neprasmes dēļ. Pēc LZA Ekonomikas institūta izlasveida aptaujas datiem 1992. gadā 20% vīriešu un 29% sieviešu atzina, ka bieži izjūt neērtības valodas neprasmes dēļ. 1995. gada aptaujā tādu bija 13%. Datu analīzē gan jāņem vērā, ka grūtības latviešu valodas neprasmes dēļ krievvalodīgā vidē nav izjūtamā un ka, gluži otrādi, cilvēks ar labu latviešu valodas zināšanu līmeni var apzināties savu zināšanu nepilnību.

Visbiežāk respondenti valodas neprasmes dēļ izjūt grūtības valsts un pašvaldību iestādēs, vismazāk – saskarsmē ar kaimiņiem.

Pieaugušo apmācībā svarīgi izmantot daudzveidīgas valodas apguves formas, lai ikviens varētu atrast vispiemērotāko. 1995. gada sociolingvistiskajā pētījumā tika iekļauts jautājums, kā runātājs apguvis vai vēlētos apgūt latviešu valodu. Tikai apmēram piektā daļa respondentu vēlējās latviešu valodu apgūt kursus. Augstais to respondentu procents, kas valodu apguvis vai vēlas apgūt pašmācības ceļā, apstrīd izplatīto viedokli, ka lingvistiskās vides dēļ tas Latvijā grūti izdarāms. Liels skaits respondentu vēlas apgūt valodu ar privātskolotāja palīdzību. Salīdzinoši maz cilvēku valodu apgūst ar radio un TV starpniecību, kas varētu likt pārskatīt pieņēmumu par šīs mācību formas efektivitāti.

1994. gada jūlijā ANO Attīstības programmai Latvijā tika iesniegts Latvijas Ministru prezidenta lūgums atbalstīt latviešu valodas mācīšanas valsts programmas izveidi un īstenošanu. 1995. gadā Latvijā darbojās Latvijas un ārvalstu speciālistu ekspertu grupa, kas izstrādāja detalizētu programmu latviešu valodas mācīšanai cittautiešiem. Grupa sadarbojās ar valsts struktūrām, kā Naturalizācijas pārvaldi, Izglītības un zinātnes ministriju, Valsts valodas centru, Latvijas Universitātes, Daugavpils Pedagoģiskās universitātes, Liepājas Pedagoģiskās augstskolas u.c. augstskolu speciālistiem, kā arī ar nevalstiskajām organizācijām. 1996. gada 20. februārī Ministru prezidents izdeva rīkojumu "Par Latviešu valodas apguves valsts programmu" (Nr. 42, 20.02.1996), kas paredzēja darba grupas izveidošanu programmas uzsākšanai un programmas perspektīvā plāna projektu visās darbības jomās. 1996. gada 6. decembrī tika parakstīta vienošanās ar Apvienoto Nāciju attīstības padomi par programmas izveidi.

Programma aptver divas iedzīvotāju grupas: 1) pieaugušos, kas vēlas integrēties Latvijā, 2) skolēnus. Programmas projekts paredz 10 gadu laikā sagatavot skolotājus un mācību materiālus, lai 180 000 skolēniem un 180 000 pieaugušajiem iemācītu valsts valodu. Tiks sagatavoti skolotāji, kas spēs mācīt latviešu valodu kā otro valodu. Programmas izmaksas pirmajos 2 gados ir 3, 2 miljoni dolāru no donorvalstu (Dānijas, Nīderlandes, Norvēģijas, Somijas u.c.), Eiropas Savienības un ANAP līdzekļiem. Turpmākajos gados programmā paredzēts iesaistīt arī Latvijas budžeta līdzekļus.⁹²

Secinājumi

Ņemot vērā pašreizējās desmitgades pārejas posma statusu Latvijā, lingvistiskajai likumdošanai jāatbilst valodas situācijas dinamikai. 1992. gadā veiktie grozījumi un papildinājumi 1989. gada 5. maija LPSR Valodu likumā, kā arī 1995. gadā sagatavotais Valsts valodas likums vērtējami kā secīgas pakāpes valodas politikā. Papildinājumi un grozījumi esošajos valodas likumos un normatīvajos aktos, kā arī jauna Valsts valodas likuma pieņemšana jāatzīst par normālu un vēlamu procesu. Arī turpmākajos gados lingvistiskā likumdošana regulāri jāpārskata atbilstoši sabiedrības vajadzībām un sociolingvistiskās situācijas pārmaiņām.

Latvijas Republikas Valsts valodas likums ir koordinēts ar citiem LR likumiem, kas skar valodu lietojuma sfēru (Izglītības likums, Pilsonības likums, Likums par elektroniskajiem sabiedrības saziņas līdzekļiem u.c.). Pagaidām nav panākts pilnīgs Valsts valodas likuma juridiskais

⁹² Sk.: Janeliša-Priedīte A. (1998). Latviešu valodas apguves valsts programmas nozīme sabiedrības integrācijā. – *Pilsoniskā apziņa*. R.: Mācību apgāds, 164.-175.lpp.

nodrošinājums, jo nav izdarīti nepieciešamie papildinājumi LR Likumā "Par papildinājumiem Latvijas administratīvo pārkāpumu kodeksā valsts valodas jautājumos".

Latvijas Republikā nepieciešams vienots valodas politikas koordinācijas centrs, kas aptvertu gan juridisko, gan lingvistisko, gan pedagoģisko valodas politikas aspektu. Šīs funkcijas jāveic LR Tieslietu ministrijas Valsts valodas centram. Paralēlu nekoordinētu struktūru darbība jebkurā valodas politikas aspektā jāatzīst par nevēlamu.

Latvijas Republikā pašlaik eksistē pašas nepieciešamākās valodas politikas realizēšanas institūcijas un ir pieņemti pamata likumi. Tomēr šo institūciju darbībai nav pietiekams organizatoriskais un finansiālais nodrošinājums. Valsts valodas centra komisiju sagatavoto likumprojektu pieņemšana nepamatoti ieilgst.

Vēlētajām institūcijām, kas nodarbojas ar valodas politikas lingvistisko aspektu, ir nepieciešams vienādot administratīvo pakļautību. Pašlaik Terminoloģijas komisija darbojas Latviešu valodas institūtā, Vietvārdu komisija – Ministru kabineta, Latviešu valodas komisija – Valsts valodas centra pakļautībā. Šo komisiju lēmumiem jābūt ar likuma spēku, un jāparedz administratīvā atbildība par to neievērošanu.

Vēsturisku un etnodemogrāfisku apstākļu dēļ nav iespējams vilkt tiešas paralēles Baltijas valstu un citu reģionu starpā. Valodas situācijas un tās valstiskās regulēšanas tipoloģija ir visai nosacīta. Etnodemogrāfiskā un politiskā situācija, etnosu mentalitāte, vēsturiskā pieredze dažādās pasaules valstīs ir atšķirīga; atšķirīgs ir valodu konstitucionālais statuss un likumdošana valodu jomā. Valodas politikas pasākumi, kas dod labus rezultātus vienā valstī, var izrādīties pilnīgi nederīgi vai pat kaitīgi citā valstī. Tāpēc citu valstu pieredze valodas politikā izmantojama kritiski un analītiski, it īpaši unikālajā Baltijas valstu situācijā.

Dažkārt Latvijas un pārējo Baltijas valstu valodas situācija tiek pielīdzināta Spānijas (Katalonijas, Basku zemes) un Kanādas (Kvebekas) valodas situācijai. Tik tiešām, redzamas vairākas paralēles: 1) valodu zaudētās sociolingvistiskās funkcijas tiek atjaunotas pēc ilga inkorporācijas perioda centralizētā valstī vai pēc ilgstoša citas valodas dominēšanas perioda, 2) notikušas nozīmīgas iedzīvotāju etniskā sastāva pārmaiņas un asimetriska bilingvisma izveidošanās, 3) valoda tiek skatīta kā nacionālās autonomijas un nācijas atdzimšanas simbols, 4) valodu statuss ir noteikts konstitucionāli, ir pieņemti valodu likumi un radītas speciālas institūcijas to izpildes organizēšanai. Kopīga ir arī iezīme, ka rusofonu tiesības Latvijā un anglofonu tiesības Kvebekā aktīvi aizstāv lielās kaimiņvalstis (Krievija un ASV). Tomēr analoģu valodas politiku padara neiespējamu kardināli atšķirīgās iezīmes:

1) atšķirīgais valstiskais un valodu statuss. Latvija ir neatkarīga valsts, latviešu valoda ir vienīgā valsts valoda Latvijā. Kanādā franču valoda ir viena no divām oficiālajām valodām valsts mērogā, bet "reģionāla vairākuma" oficiālā valoda tikai Kvebekā. Basku un katalāņu valodai oficiāls statuss ir tikai attiecīgajās Spānijas provincēs, bet ne federālā mērogā, tāpēc valodas politikas oficiālais mērķis ir bilingvisms; 2) dažāds ir valstu ekonomiskais stāvoklis. Spānijas reģionālo valodu aizsardzībai un franču valodas aizsardzībai Kvebekā tiek atvēlēti lieli līdzekļi, kādus Baltijas valstu valodas politikas realizēšanā ieguldīt pašlaik ir neiespējami. Latvijai noderīga ir Kvebekas pieredze valodu likumu praktiskajā īstenošanā un to izpildes kontrolē; Franču valodas harta bija viens no paraugiem Latvijas valodu likumam. Tomēr jāapzinās arī lielās atšķirības starp Latviju un Kvebeku gan valstiskajā statusā, gan iedzīvotāju etnodemogrāfiskajā statusā, gan konkurējošo valodu prestižā. Franču valoda ir viena no t.s.pasaules valodām, Kvebekas franču valodas padome saņem atbalstu no Starptautiskās franču valodas padomes. Liela starpība ir Latvijas un Kanādas ekonomiskās attīstības līmenī. Valodas atjaunošana ir dārgs pasākums – franču valodas nostiprināšanai ik gadus tiek atvēlēti ap 10% no provinces budžeta, tomēr Kvebekas piemērs rāda, ka lieli finansiāli ieguldījumi valodas likumu īstenošanā ir nepieciešami.

Jāatzīst, ka vairākos no nedaudzajiem rakstiem, kas pēdējos gados veltīti Baltijas valstu valodas politikai, valodas situācija Latvijā, Lietuvā un Igaunijā traktēta samērā virspusīgi (skat. piem., Smith et al. 1994; Kirby 1995; Pupovac 1994). Tas norāda, ka vēl joprojām teorētiski nav atrisināts jautājums par valodas aizsardzības pasākumu atkarību no valsts un valodas formālā juridiskā statusa. Majoritātes un minoritātes jēdzienu nekorekts traktējums attiecībā uz Baltijas valstu valodas politiku liecina, ka joprojām dzīvotspējīgs ir ideālistiskais viedoklis par valodu faktiskās hierarhijas tiešu atkarību no valodu oficiālā statusa valstī.

Latvijas sabiedrības lingvistiskās integrācijas problēmas jārisina vairākos līmeņos atbilstoši starptautiskajām minoritāšu kolektīvo tiesību un indivīda lingvistisko tiesību normām. Vairāku valodu prasme kļūst par ikviena cilvēka nepieciešamību, tomēr pastāvēs starpība starp indivīdiem, kas pieder pie valsts valodas un minoritātes valodu runātāju kolektīva. Minoritātes pārstāvim vienmēr būs jāprot $n + 1$ valoda, un šī 1 būs valsts valoda. Tas nav pretrunā ne ar kādām lingvistisko cilvēktiesību normām.⁹³

Kopumā jāatzīst, ka Latvijas Republikā pašlaik eksistē pašas nepieciešamākās valodas politikas realizēšanas institūcijas un ir pieņemti

⁹³ T.Skutnabb-Kangas. Language, Racism and Linguistic Human Rights. *Invited Paper for Seminar "The Internationalisation of Language"*. Sydney, 26-28 April 1995.

pamata likumi. Tomēr šo institūciju darbībai un likumu īstenošanai vēl trūkst vajadzīgā organizatoriskā un finansiālā nodrošinājuma.

Latviešu valodas pozīcijas Latvijā nosaka vairāki savstarpēji mijiedarbīgi apstākļi. Pozīciju nostiprināšanos veicina galvenokārt šādi **pozitīvi** faktori:

1. Latvijas Republikas neatkarības atjaunošana un valsts valodas statusa piešķiršana latviešu valodai.
2. Valodas likuma pieņemšana un tā izpildes kontroles institūciju nodibināšana.
3. Labvēlīgi etnodemogrāfisko pārmaiņu virzieni:
 - 1) latviešu īpatsvara palielināšanās jaundzimušo vidū,
 - 2) migrācijas virziens maiņa,
 - 3) skolēnu skaita pieaugums latviešu mācībvalodas skolās.
4. Psiholoģisko pamatnostādņu maiņa minoritāšu pārstāvju vidē.

Kā faktoros, kuru ietekme ir **negatīva**, varētu minēt:

 1. Konkurentvalodu augstākā tirgus vērtība un starptautisko valodu statuss.
 2. Valsts institūciju un sabiedrības nespēja nodrošināt latviešu valodas lietošanu uzņēmējdarbības sfērā.
 3. Sabiedrības lingvistiskās integrācijas problēmu reducēšana uz latviešu valodas apguvi minoritāšu vidū.
 4. Valodas politikas juridiskā aspekta nenovērtēšana.
 5. Paralēlu nekoordinētu struktūru darbība valodas politikas jomā.
 6. Krievu valodas dominēšana sabiedrības informācijas un izklaides sfērā (īpaši TV).
 7. Krievijas un dažu starptautisko organizāciju kampaņas par šķietamo krievvalodīgo iedzīvotāju diskrimināciju Latvijā.
 8. Latviešu minoritātes komplekss.

Tomēr, kaut arī vairākās sociolingvistiskajās funkcijās valsts valodai vēl nav panākta nepieciešamā monopolfunkcija, var secināt, ka latviešu valodas pozīcijas pašreizējā laika posmā ir stabilas. Pašreizējā stāvokļa saglabāšanā un progresa nodrošināšanā īpaša nozīme ir adekvātai lingvistiskajai likumdošanai.

Vienīgais reālais pamatprincips valodu koeksistencei Latvijā - neatkarīgi no valdošās partijas vai grupējuma - ir valsts valodas un minoritāšu valodu funkciju nošķiršana. Valsts valoda ir latviešu valoda, tādēļ tikai latviešu valodas kolektīva loceklis pilnā mērā var realizēt indivīda tiesības lietot valodu visās sociolingvistiskajās sfērās. Tomēr valsts valodas - latviešu valodas - tiesību realizācijas iespējas joprojām ir nevis juridiski, bet faktiski ierobežotas. Valodas tiesības ne latviešu valodas kolektīvam kopumā, ne arī atsevišķam latviešu valodas runātājam pilnībā nevar tikt garantētas, kamēr latviešu valodu vismaz sazināšanās līmeni nepratīs lielākā daļa valsts

pastāvīgo iedzīvotāju. Lai valsts varētu normāli funkcionēt, valsts valoda jāprot visiem sociāli un ekonomiski aktīvajiem iedzīvotājiem un tā ir lietojama saskarē ar valsts institūcijām. Savukārt valstij jāgarantē minoritāšu valodu saglabāšanās un iespējas lietot valodu ne tikai ģimenē un neformālajos kontaktos, bet arī izglītības un kultūras sfērā. *Ja valsts valodas runātājs var lietot savu valodu visās sociolingvistiskajās sfērās un minoritātes valodas runātājam pieejama literatūra, masu informācijas līdzekļi, kultūras pasākumi, pamatzglītība dzimtajā valodā, nemaz nerunājot par valodas brīvu izvēli ģimenē un neformālajos kontaktos – valodas tiesības un līdz ar to arī šīs valodas runātāju lingvistiskās cilvēktiesības ir ievērotas.* Šīs normas īstenošanai stabils pamats likts Latvijas Republikas likumdošanā.

VALODAS SITUĀCIJAS DINAMIKA LATVIJĀ EIROPAS INTEGRĀCIJAS PROCESU IETEKMĒ

Jau pašlaik ir iespējams prognozēt, kā varētu veidoties valodas situācija Latvijā pēc iestāšanās Eiropas Savienībā, kā arī to, kādas būs Latvijas valodas politikas veidotāju iespējas regulēt šo procesu.

Valodas situāciju Latvijā var ietekmēt vairāki Eiropas Savienības līguma nosacījumi.

Jau Romas līgumā par Eiropas Ekonomiskās kopienas izveidošanu (spēkā kopš 1958. g. 1. janvāra) izvirzīts mērķis panākt "četrus ražošanas faktorus" brīvu kustību starp EEK dalībvalstīm. Ideālā gadījumā būtu jāpanāk 1) brīva darbaspēka kustība, 2) brīva konkurence pakalpojumu jomā, 3) brīva kapitāla kustība, 4) brīva saražoto preču kustība. Vismaz trīs no šiem faktoriem cieši saistīti ar valodas politiku.

Eiropas Savienības koncepcija ietver brīvas ekonomiskas aktivitātes iespēju Eiropas Savienības robežās. Tā kā valoda ir ekonomiskās aktivitātes līdzeklis, Eiropas Savienības likumi transnacionālās ekonomiskās darbības noteikusi brīvas valodas izvēles principu. Tā kā valodas izvēli ekonomiskajā sfērā parasti reglamentē dalībvalstu likumi valodas jomā, nereti pastāv pretrunas starp Eiropas Savienības un nacionālajiem likumiem.

1. Latvijas likumdošanā ietverta norma par valsts valodas lietošanu preču etiķetēs un lietošanas instrukcijās⁹⁴. Tiek uzskatīts, ka prasība, lai uz precēm būtu informācija importētājvalsts valodā, rada papildus izdevumus ražotājiem un tādējādi ierobežo ražošanu. No otras puses, Eiropas Savienības līmenī tiek atzīta arī nepieciešamība pircējam sniegt saprotamu informāciju par precī. Tādēļ Eiropas Savienība atzinusi nepieciešamību sabalansēt brīvo tirdzniecību un pircēja aizsardzību. Pieņemta īpaša direktīva, kas dalībvalstīm uzliek par pienākumu etiķetes veidot pircējam saprotamā valodā (ne tieši attiecīgās valsts valodā). Tiek atzīts, ka atsevišķu valstu likumos ietvertās prasības, lai valsts valoda būtu lietota visos gadījumos visu preču etiķetēs, ir pārspīlētas (de Witte 1991). Tomēr, piemēram, Francijas valodu likums nosaka, ka franču valoda jālieto visās komerciālās aktivitātēs Francijas teritorijā pat tad, ja viens vai visi partneri ir ārzemnieki.⁹⁵

Specifiska Latvijas problēma ir arī valodas lietojums uzņēmumu un organizāciju nosaukumos. Valodu likumā (1992) un Valsts valodas likumā

⁹⁴ Nolikums par valsts valodas lietošanu nosaukumos un informācijā. Apstiprināts ar LR MP 1992. gada 4. novembra lēmumu Nr. 462. 6.1. pants "Latvijas Republikā atļauts pārdot importētās preces, ja juridiskā persona, kura šīs preces realizē patērētājiem, nodrošina preču marķējumā, lietošanas instrukcijā vai tehniskajā pasē sniegtās informācijas tulkojumu valsts valodā".

⁹⁵ Loi sur l'emploi de la langue française. Loi No 75-1349 du 31 decembre 1975.

noteikts, ka iestāžu, uzņēmumu (uzņēmējsabiedrību) u.tml. nosaukumi veidojami un dodami latviešu valodā. Tas attiecas arī uz kopuzņēmumiem, ja tie pakļauti Latvijas jurisdikcijai.⁹⁶ Šīs normas nepieciešamība lingvistiskās vides veidošanai Latvijā ir saprotama, bet Eiropas Savienības eksperti pret to var iebilst.

2. Viens no svarīgākajiem Eiropas Savienības līguma punktiem ir tās dalībvalstu pilsoņu tiesības brīvi izvēlēties dzīvesvietu un brīvi pārvietoties Eiropas Savienības ietvaros. Eiropas Savienības pilsonis – persona, kura baida visas ES pilsoņa privilēģijas un kurai jāizpilda visi ar ES pilsonību saistītie pienākumi – ir jebkuras Eiropas Savienības dalībvalsts pilsonis (Līgums par Eiropas Savienību, 1992). Šis punkts visvairāk var ietekmēt valodas politiku. Pārvietošanās brīvība nozīmē, ka ekonomiski aktīva persona, kas ieradusies citā Eiropas Savienības valstī, tiesībās ir vienlīdzīga ar šīs valsts pilsoņiem. Likums aizliedz arī netiešu šo personu diskrimināciju, stājoties darbā.⁹⁷ Pārvietošanās brīvība un tiesības strādāt brīvajās profesijās nedod Eiropas Savienības pilsoņiem tiesības pieprasīt savas valodas lietojumu darba attiecībās. Ir noteikts, ka šis nosacījums nav piemērojams attiecībā uz valodas zināšanām, kas nepieciešamas attiecīgajā amatā.⁹⁸

Grūtības rodas šī panta piemērošanā. Atbilstoši pašreizējai valodas likumdošanai Latvijā noteiktos amatos un profesijās tiek prasīta valodas prasme.⁹⁹ Nolikums galvenokārt attiecas uz personām, kas ieņem valsts amatus vai strādā apkalpojošajā sfērā. Pašlaik prasības viesstrādnieku lingvistiskajai kvalifikācijai ir atšķirīgas dažādās ES valstīs. Valstīs, kas piekopj imigrācijas politiku, piemēram, Skandināvijā, tās ir daudz augstākas nekā valstīs ar viesstrādnieku politiku kā Vācijā.

⁹⁶ No 1991. gada līdz 1992. gadam pieņemtajos likumos par uzņēmējdarbību un par uzņēmumu reģistru tika noteikts, ka "ārvalstu un jaukta kapitāla sabiedrību nosaukumi, ja ārvalstu kapitāls pārsniedz 40% no pamatkapitāla, var būt arī citā valodā". Kopuzņēmumi lielākoties izvēlējās nosaukumus angļu vai kādā citā valodā; nereti ārvalstu kapitāla daļa tika speciāli palielināta, lai varētu pieņemt nelatvisku nosaukumu. Pēc Valsts valodas centra priekšlikuma tika noteikts, ka šie 40% neattiecas uz akciju sabiedrībām; ir iesniegts priekšlikums anulēt šo normu arī attiecībā uz uzņēmējsabiedrībām (SIA). Tomēr likumam nav atpakaļejoša spēka, un nosaukumi, kas reģistrācijas brīdī atbilstuši likuma prasībām, nav jāmaina. Ja nosaukums jau reģistrācijas brīdī bijis pretrunā ar 1989. gada Valodu likuma 17. pantu, tie bija jānomaina līdz 1993. g. 1. aprīlim, bet šis process turpinās vēl tagad.

⁹⁷ Regulation 1612/68, 15.10.68. Official Journal 1968, L 257.

⁹⁸ "This provision shall not apply to conditions relating to linguistic knowledge required by reason of the nature of the post to be filled" (Regulation 1612/68, 15.10.68, Art. 3.).

⁹⁹ Valsts valodas prasmes atestācijas nolikums. Apstiprināts ar Latvijas Republikas Ministru Padomes 1992. gada 25. maija lēmumu Nr. 189. Tā 1. daļā noteikts: "Speciālistiem, kas uzaicināti pastāvīgā darbā no citām valstīm un Latvijas Republikas valsts valodu neprot, darba devējs nodrošina iespēju apgūt valsts valodu".

Kā zināms, ekomomiskajā migrācijā visvairāk iesaistās mazkvalificēts darbaspēks, kas strādā darbus, kur valsts valodas prasme formāli nav nepieciešama. Latvijā tieši šai ziņā sagaidāms visvairāk problēmu. Tuvāko gadu laikā pēc iestāšanās Eiropas Savienībā, darbaspēka migrācijas virziens gan, visticamāk, būs no Latvijas uz Eiropas attīstītājām valstīm, bet, attīstoties Latvijas ekonomikai, nav neiespējams arī pretējs virziens, it īpaši, ja par ES dalībvalstīm kļūs dažas bijušās PSRS republikas.

4. Latvijā būs nepieciešami pārkārtojumi izglītības sfērā, īpaši svešvalodu mācīšanas koncepcijā. Arī iespējamā darbaspēka migrācija var ietekmēt skolu sistēmu. Eiropas Savienības 486. direktīva (1977)¹⁰⁰ nosaka vadlīnijas viesstrādnieku bērnu izglītībā. Bērniem ir tiesības saņemt izglītību tās valsts valodā, kurā viņu vecāki apmetušies uz dzīvi, kā arī saglabāt un lietot dzimto valodu. Šie nosacījumi gan attiecas tikai uz Eiropas Savienības valstu iedzīvotāju bērniem, bet ne uz migrantiem no citām valstīm, piemēram, uz turku viesstrādniekiem Vācijā.

5. Latvijas lingvistisko vidi lielā mērā var ietekmēt Eiropas Savienības dalībvalstu nostāja faktiskās komunikācijas valodas izvēlē un tās sociolingvistisko funkciju paplašināšanā dalībvalstu teritorijās. Kaut arī konkurētspējīgi spēki zināmā mērā ir arī vācu un franču valoda, kuru ietekmes pastiprināšanai attiecīgo valstu valdības izdod ievērojamus līdzekļus, glotofāģijas spējas pašlaik reāli piemīt tikai angļu valodai. Latvijas valodu likumos pašlaik ir iestrādāts zināms aizsardzības mehānisms pret angļu valodas ekspansiju, iespējams, ka daži likuma panti, kas ierobežo svešvalodu lietošanu, tiks atzīti par Eiropas Savienības koncepcijai nepieņemamiem.

Īpaši jāaplūko problēmu jomas, par kurām jau pašlaik risinās un acīmredzot arī turpmāk risināsies diskusijas gan Latvijas, gan starptautiskā mērogā.

Valodu lietojums izglītības sistēmā

Īpaši svarīgs ir jautājums par valodu izglītības sfērā, jo tiesības iegūt izglītību dzimtajā valodā ir daudznacionālas valsts demokrātisma kritērijs. Jānošķir iespējas iegūt dažāda līmeņa izglītību. 1992. gada Valodu likuma 10. pantā teikts: "Latvijas Republikā ir garantētas tiesības iegūt izglītību valsts valodā. Tiesības iegūt izglītību dzimtajā valodā ir arī valstī dzīvojošo citu tautību iedzīvotājiem". Pašreizējā izglītības koncepcija Latvijā paredz iespēju iegūt pamatzglītību dzimtajā valodā – blakus latviešu skolām

¹⁰⁰ Council Directive of 25 July 1977 on the Education of the Children of Migrant Workers (77/486/EEC).

darbojas krievu, igauņu, ukraiņu, ebreju, poļu, baltkrievu, lietuviešu skolas, ir izvēsta svētdienas skolu sistēma, kam tuvākā nākotnē būtu jānodrošina arī iespēja pilnvērtīgi apgūt latviešu valodu. Visās Latvijas Republikas mācību iestādēs ar citu mācībvalodu latviešu valoda jābūvē neatkarīgi no šo iestāžu resorpkļautības, un to beidzējiem jākārtos eksāmens valodā. Salīdzinājumam var minēt, ka, piemēram, Vācijā valsts finansētās skolās mācības notiek tikai vācu valodā, jo valdības politika ir vēsta uz ārzemnieku integrāciju, arī ASV valdība nesniedz nekādu finansiālu atbalstu izglītībai minoritāšu valodās. Iespējas iegūt pamatizglītību minoritāšu valodās atzinīgi novērtējuši daudzi ārvalstu eksperti, un šī prakse acīmredzot tiks saglabāta. Saskaņā ar 1992. gada Valodu likuma 11. pantu valsts finansētajās augstākajās mācību iestādēs, sākot ar otro mācību gadu, mācību pamatvaloda ir latviešu valoda. Šī norma nereti tiek minēta kā konkrēts lingvistisko cilvēktiesību pārkāpums, kas it kā liedzot citu tautību iedzīvotājiem iegūt augstāko izglītību. Tomēr jāapzinās, ka augstskolas gatavo Latvijas inteliģenci, kam pilnīga valsts valodas prasme ir obligāta turpmākajos amata pienākumos; valsts valodas dominance augstākās izglītības sfērā vērojama praktiski visās attīstītās valstīs. No šī viedokļa pretrunā ar Valodu likumu ir privātās vai ārvalstu finansētās augstskolas ar mācībām citās valodās, arī Rīgas Ekonomikas augstskola ar mācībām angļu valodā, un būtu jādomā par likuma normu, kas, piemēram, Krievijas finansētās augstskolās ar krievu mācību valodu, nodrošinātu to absolventu latviešu valodas prasmi un līdz ar to arī integrāciju Latvijas sabiedrībā, nevis savdabīgu eksteritorialitāti.

Valsts valodas likumā paredzēta pakāpeniska pāreja uz mācībām latviešu valodā valsts un pašvaldību finansētajās vispārīgās vidējās izglītības mācību iestādēs. Šāda norma ieteikta, pamatojoties uz ilgtermiņa valodas politikas stratēģiju. Izglītības sistēmai ir noteicošā loma valodas politikas īstenošanā. Latvijas Republikas valodas politikas mērķis ir nodrošināt visu Latvijas pamatiedzīvotāju valodu koeksistenci un funkciju sadalījumu starp valsts valodu un minoritāšu valodām. Arī valsts pastāvēšanai obligātā visu Latvijas iedzīvotāju integrācija var notikt tikai uz valsts valodas pamata – arī Latvijas etnolingvistiskajā situācijā, ja valodas politika būs zinātniski pamatota un saistīta ar citiem valsts iekšpolitikas pamatvirzieniem. Lingvistiskā integrācija praksē nozīmē to, ka ikviens Latvijas iedzīvotājs, kura dzimtā valoda ir cita, ir pilnībā apguvis valsts valodu un spēj aktīvi iesaistīties visās valsts norisēs. Pašlaik šo procesu kavē nepietiekama valsts valodas prasme minoritāšu pārstāvju starpā, un esošā izglītības sistēma šādu stāvokli atražo no jauna. Šis burvju loks ir jāpārtrauc, ieviešot pakāpenisku pāreju uz vidējo izglītību valsts valodā. Tas vidusskolu absolventiem nodrošinās stabilu valsts valodas

prasmī, kas grūti iegūstama tad, ja latviešu valoda tiek mācīta tikai kā priekšmets.

Augstākās izglītības jomā paredzēts, ka valsts un pašvaldību finansētajās mācību iestādēs mācību pamatvaloda ir latviešu valoda. Tas neizslēdz atsevišķas lekcijas vai pat mācību kursus citās valodās; ar Ministru kabineta lēmumu privātajās un ārvalstu finansētajās mācību iestādēs var būt arī cita mācībuvaloda. Ja augstāko izglītību varēs iegūt arī krievu valodā, nav skaidrs, kur strādās šīs plūsmas beidzēji. Latvijas darba tirgū būs nepieciešami speciālisti ar labām latviešu valodas un speciālās terminoloģijas zināšanām. Augstskolas sagatavo Latvijas inteliģenci, un inteliģence bez labām valsts valodas zināšanām nav iedomājama.

Ļoti svarīgi uzsvērt, ka šī pāreja uz vidējo izglītību valsts valodā notiek pakāpeniski. Līdz 9. klasei mācību pamatvaloda būs minoritātes valoda, bet daži priekšmeti jau no šī gada tiek mācīti latviski, latviešu valodas mācīšana ir pastiprināta. Skolēni un vecāki zina, ka latviešu valoda jāapgūst tādā līmenī, lai varētu mācīties vidusskolā. Vidusskolā krievu valoda un literatūra tiks mācīti kā priekšmeti, augstskolās tiks turpināta šo priekšmetu skolotāju sagatavošana. Gan pēc 10, gan pēc 20 gadiem Latvijā krievu valoda joprojām tiks lietota minoritātes valodas sociolingvistiskās funkcijās, pastāvēs stabili sakari ar Krieviju, tāpēc nav korekti runāt par krievu minoritātes lingvistisko diskrimināciju un sistemātiskiem lingvistisko cilvēktiesību pārkāpumiem Latvijā. Dz. Hirša pamatoti norāda: "Ja jaunietis līdz 16 gadu vecumam mācās savā nacionālajā skolā un, 2 vai 3 gadus mācoties dažus priekšmetus latviešu valodā, obligāti asimilējas, tad jājautā, cik vērts ir viņa vēlme saglabāt savu nacionālo identitāti? Kā var asimilēties sabiedrībā, kurā pamatnācijas ir tikai nedaudz vairāk par pusi, kā var asimilēties valstī, kur 15 pagastos nav nekāda līmeņa latviešu skolu? Un ar kādām tiesībām šī norma tiek saistīta ar jēdzienu "piespiedu asimilācija", pret ko patiesi iestājas visi mums zināmie starptautiskie dokumenti? Tad jau mēs varam aizrunāties pat līdz tam, ka lasīšana latviešu valodā un dzīvošana Latvijā arī ir piespiedu asimilācija" (Hirša 1998).

Individuāls bilingvisms un multilingvisms ir pozitīva un visādā ziņā veicināma parādība. Kā raksta T. Skutnaba-Kangasa un R. Filipsons, "individuāls monolingvisms gandrīz neizbēgami nozīmē monokulturālismu un vienpusību, kā arī vāji attīstītu spēju saskatīt faktus no otras personas vai grupas viedokļa. Vairākumā gadījumu tas nozīmē, ka indivīds "no iekšpuses" pazīst tikai vienu kultūru un tādejādi nespēj tās salīdzināt" (Skutnaba-Kangas, Phillipson 1989: 56). Monolingvāla ideoloģija tomēr pastāv lielā daļā bijušo imperiālistisko valstu, piem., Lielbritānijā, Francijā, Vācijā, Krievijā. Bilingvisms daudzās valstīs, it īpaši ASV, vēl joprojām tiek uztverts kā nabadzības un

neizglītības pazīme. Vēršanās pret monolingvu "lingvistisko aprobežotību" (*linguistic stupidity*) tāpēc visaktuālākā ir tieši attīstītās valstīs. Diskusijas par agrīnās divvalodības ietekmi uz indivīda garīgo attīstību ir beigušās par labu otras valodas apguvei, līdzko stabilizējusies pirmās valodas sistēma (apmēram 4-5 gadu vecumā). Tādēļ arī Latvijā varētu pārskatīt 80. gadu beigās politisku, bet nevis psiholingvistisku motīvu dēļ pieņemtos lēmumus par otras valodas apguves sākumu skolās. Arī Latvijas sociolingvistiskajā situācijā ideāls ir multilingvāls indivīds monolingvālā valstī.

1996. gadā Latvijā aizsākusies **bilingvālās izglītības** valstiskās koncepcijas izstrāde.¹⁰¹ "Bilingvālā izglītība" tradicionāli ir t.s jumta termins vairāku valodu lietojumam mācību procesā. Termins nav viennozīmīgs – to lieto, apzīmējot gan divu valodu lietojumu mācību līdzekļa funkcijā, gan otras valodas kā priekšmeta mācīšanu, gan arī gadījumus, kad bērni skolā mācās valodā, ko viņi ģimenē nelieto (Baker 1996). Šo traktējumu ietvaros vēl pastāv vismaz simts dažādu variantu. Tātad pirmām kārtām būtu nepieciešams formulēt, ko īsti sapratīsim ar šo terminu tieši Latvijas izglītības sistēmā.

Acīmredzot tā būs sistēma, kurā līdztekus minoritātes valodai valsts valoda tiek izmantota kā mācību līdzeklis (bet ne tikai kā mācību priekšmets).¹⁰² Šāda termina izpratne atbilst jaunākajām nostādnēm (Dutcher, Tucker 1995; Oudin 1997). Liekot terminu "bilingvālā izglītība" koncepcijas virsrakstā, jāapzinās, ka tādējādi tiek oficiāli noraidīta iespēja latviešu valodu mācīt **tikai** kā priekšmetu. Teorētiski bilingvālās izglītības jēdziens nebūtu attiecināms tikai uz Latvijas minoritāšu skolām. Tikpat labi kādu no bilingvālās izglītības modeļiem var izmantot latviešu skolās (latviešu-angļu (vācu, franču utt.) valodas paralēls lietojums mācību līdzekļa funkcijā) kļūs aizvien populārāks. Tikai šādā gadījumā pilnīgi atšķirīgs būs bilingvālās izglītības sociolingvistiskais fons.

Bilingvālās izglītības modeļu, programmu un metožu izstrāde ir pedagoģijas un metodikas speciālistu uzdevums. Tomēr nebūt nav paradoksāli, ka pētījumiem bilingvālās izglītības jomā visvairāk pievērsušies

¹⁰¹ Pašlaik apspriešanas stadijā atrodas vairāki dokumenti latviešu valodas kā otras valodas mācīšanas jomā, piem., IZM "Programma pakāpeniskai pārejai uz vidējās izglītības iegūšanu valsts valodā un valsts valodā apgūstamo priekšmetu īpatsvara palielināšanai līdz 2005. gadam", LU pedagoģijas un psiholoģijas institūta projekts "Latvijas bilingvālā izglītība vispārīgizglītojošā skolā", Latviešu valodas apguves valsts programmas iestrādes (sk. Janelsiņa-Priedīte 1998, arī Grigule 1997 u.c.).

¹⁰² Sal. piem., ASV Izglītības biroja definīciju: "Bilingvālā izglītība ir divu valodu, no kurām viena ir angļu valoda, lietojums mācību līdzekļa funkcijā organizētas programmas ietvaros, kas aptver visu mācību saturu vai tā daļu un ietver vēstures un kultūras apguvi saistībā ar dzimto valodu.

tieši sociolingvisti. Kā norāda K.B.Paulstone, bilingvālās izglītības programmu efektivitāte būs atkarīga tieši no to atbilstības vēsturiskajai, politiskajai un ekonomiskajai situācijai valstī (Paulston 1992). K.Beikers min piecus galvenos elementus, kas nosaka bilingvālās izglītības mērķus, modeļus un rezultātus: 1) sabiedrības modelis, politiskie mērķi, ideoloģija, 2) kopienas (resp. minoritātes) bikulturālisms, attieksme pret valodas situāciju, 3) skolas tips, 4) klases sastāvs, 5) mācību process (metodika, mācību līdzekļi, skolotāja un skolēna radošā aktivitāte). Tātad sekmes otrās valodas apguvē vismaz par 80% nosaka politiski, ekonomiski un psiholoģiski faktori, un nav pamata uzskatīt, ka Latvija būs izņēmums.

Latvijas komplicētā iekšpolitiskā un ārpolitiskā situācija tieši ietekmē visus valodas politikas aspektus; to labi raksturo ilgstošās diskusijas par valodas un izglītības likumprojektiem. Saistībā ar vispārējās izglītības koncepciju visplašāk tiek apspriestas trīs pamatnostādnes: 1) minoritāšu sākumskolā un pamatskolā noteikts priekšmetu daudzums jāmača valsts valodā, 2) valsts finansētajās vidusskolās pēc zināma laika mācībām jānotiek tikai valsts valodā, 3) augstākās izglītības iestāžu mācībvaloda Latvijas Republikā pamatā ir latviešu valoda. Katru no šīm nostādnēm var analizēt gan no starptautisko minoritāšu tiesību normu, gan no Latvijas sabiedrības integrācijas perspektīvas, gan no indivīda - izglītības ieguvēja - viedokļa.

Diskutējot par problemātiskajiem jautājumiem, bieži tiek pieminēti starptautiski standarti, kas plašākai Latvijas sabiedrībai nav zināmi. Tāpēc īsi ieskatīsimies, kas starptautiskas nozīmes dokumentos teikts par valodu izglītībā.

Galvenais dokuments, kas nosaka Eiropas Padomes dalībvalstu etnopolitiku un lielā mērā arī valodas politiku, ir "Eiropas bāzes konvencija par nacionālo minoritāšu aizsardzību" (*Framework Convention for the Protection of National Minorities*) (1994). Šo dokumentu ir parakstījusi arī Latvija, bet tas vēl nav ratificēts. Konvencijā pretēji dažkārt dzirdētajiem apgalvojumiem **nav** ietverta prasība par minoritātes valodu kā mācībvalodu visos izglītības līmeņos. Galvenā prasība ir nevienu pēc etniskā kritērija nediskriminēt izglītības iegūšanā, bet šī izglītība var būt arī valsts valodā. Izglītība un valoda skarta 14. pantā:

1. Puses apņemas atzīt, ka ikvienai pie nacionālās minoritātes piederīgai personai ir tiesības mācīties šīs minoritātes valodu.
2. Reģionos, kur minoritātēm piederīgas personas dzīvo tradicionāli vai ievērojamā skaitā, ja ir pietiekams pieprasījums, Pusēm jācenšas nodrošināt, ciktāl iespējams un to izglītības sistēmas ietvaros, lai šādām minoritātēm piederīgām personām būtu atbilstošas iespējas mācīties minoritātes valodu vai tikt mācītiem ar šīs valodas starpniecību.
3. Šī panta 2. paragrāfs jāsteno bez aizspriedumiem pret oficiālās valodas mācīšanu vai pret mācīšanos ar šīs valodas starpniecību.

Minētā panta Komentāros ir īpaši uzsvērts: "Tik tiešām, oficiālās valodas prasme ir sociālās saliedētības un integrācijas faktors".

Komentāros arī īpaši uzsvērts, ka saistības pret minoritāšu valodām nekādā ziņā neietekmē valsts oficiālās valodas statusu.

12. panta 3. paragrāfs nosaka: "Puses apņemas veicināt vienlīdzīgu pieeju visu līmeņu izglītībai personām, kas piederīgas pie minoritātēm". Tas nozīmē tikai to, ka izglītības iestādēs nav pieļaujama diskriminācija pēc etniskās pazīmes. Mācības var notikt arī valsts valodā. Konvencijā nav noteikts valsts pienākums finansiāli atbalstīt privātās minoritāšu skolas. Valstij turpretim ir tiesības noteikt, ka visās minoritāšu skolās mācāma valsts valoda, bet minoritāte nevar noteikt, ka valsts skolās mācāma minoritātes valoda.

Dažu Latvijas krievu organizāciju pārstāvji it kā nevēršas pret latviešu valodas mācīšanos, bet tikai pret pašu bilingvālās izglītības ideju, uzskatot to par kaitīgu bērna garīgajai attīstībai un par psihisku un somatisku slimību cēloni. Šāda nostādne pasaulē atzīta par kļūdainu jau gadus trīsdesmit, un jāpiekrīt, ka "pacientiem, t.i., indivīdiem, kas ir vienvalodīguma aprobežotības upuri, ir nepieciešama rūpīga kopšana, gluži kā AIDS pacientiem" (Skutnaba-Kangasa 1994: 48). Tomēr šai gadījumā nav runa par otrās valodas apguves bioloģiskajiem vai kognitīvajiem aspektiem. Nevienā no Latvijas bilingvālās izglītības koncepcijas variantiem nav paredzēta pilnīga pāreja uz mācībām valsts valodā pat pamatskolas vecākajās klasēs, gluži otrādi, dzimtās valodas un kultūras apguvei pievērsta pastiprināta uzmanība. Par mācībvalodu vidusskolā vēl risinās diskusijas. Šāda apzināta faktu sagrozīšana rāda, ka tai pamatā ir politiski motīvi. Principā noraidot valsts valodas lietošanu mācību līdzekļa funkcijā, tiek izteikts atbalsts t.s. segregācijas izglītības modelim.

K.Paulstone, 1982. gadā analizējot situāciju Zviedrijas minoritāšu izglītībā, nonāca pie secinājuma, ka pirmajā brīdī šķietami humānā un it kā progresīvā prakse veidot īpašas klases imigrantu bērniem, kurās tie mācītos tikai savā valodā un zviedru valoda būtu tikai mācību priekšmets, slēpj pavisam citus mērķus. Lingvistisko cilvēktiesību aizsegā tiek kavēta imigrantu sociālā mobilitāte. Nepietiekamo oficiālās valodas zināšanu dēļ šādu skolu beidzēji nevar ne iegūt tālāku izglītību, ne konkurēt darba tirgū. Līdz ar to tas ir slēpts segregācijas mehānisms (Paulston 1982). Ja šāda taktika ir pašas minoritātes izvēle, tiek uzskatīts, ka tās mērķis ir monolingvisms un monokulturālisms, kas nav savienojams ar demokrātiskas, integrētas sabiedrības veidošanu. Apgalvojumi, ka pietiekamu valsts valodas prasmes līmeni varēs sasniegt, mācot latviešu valodu kā priekšmetu, Latvijas sociolingvistiskajā situācijā neiztur kritiku. Krievu valodas runātāju

lingvistiskā pašpietiekamība nenodrošina ne latviskas vides dominēšanu, ne ekonomisku nepieciešamību pēc latviešu valodas. K.Beikers atzīmē, ka, mācoties valodu tikai kā priekšmetu, ļoti reti tiek sasniegta funkcionāla divvalodība. Skolēnu vairums paliek virspusējā valodas apguves līmenī. Izņēmumu no šī likuma ir ļoti maz, piemēram, angļu valodas apguve Skandināvijā, kur to stimulē anglofonās kultūras ekspansija un augstais valodas prestižs un tās ekonomiskās perspektīvas. Latvijas apstākļos latviešu valoda mācīblīdzekļa funkcijā ir praktiski vienīgais veids, kā krievu minoritātes lingvistiskās pašpietiekamības apstākļos panākt konkurētspējīgu valsts valodas zināšanu līmeni. Un, kā norāda G.Tingbjerns, “apgūt otro valodu pirmās valodas līmenī – tas ir vienīgais pieļaujamais mērķis, pat ja tas ir ļoti augsts un grūti sasniedzams, Izvirzīt zemāku mērķi nozīmē apzināti samierināties ar to, ka ieceļotājiem otrajā paaudzē pavērsies mazākas iespējas turpināt izglītību un konkurēt darba tirgū nekā majoritātes pārstāvjiem” (Tingbjörn 1994: 78).

Sabiedrības un kopienas ietekmei ir milzu nozīme, tomēr mācību centrā ir skolēns, personība. Valodu taču mācās (vai nevēlas mācīties) konkrēts cilvēks, bet ne vienkārši cita valodas kolektīva pārstāvis. Ne velti izglītības psiholoģijā tik liela vieta tiek ierādīta otrās valodas apguves mehānismu un likumsakarību izpētei tieši indivīda līmenī. Secinājumi, izanalizējot vairākus gadu desmitus ilgo otrās valodas apguves un bilingvisma teorētiskās izpētes rezultātus, runā par labu vairāku valodu izmantošanai tieši mācību procesā (sk. piem. Brown 1988; Scholfield 1995). Tomēr arī otrās valodas apguves jomā valda mīti un stereotipi, ko nepieciešams pārvarēt. Ir dažas pamatpatiesības, kas jāievēro, lai īstenotos bilingvisma pozitīvie efekti (McLaughlin 1992; Dutcher 1995).

1. Bērns dzimto valodu pamatos ir apguvis tikai 12 gadu vecumā.

Kaut arī līdz skolas vecuma bērns ir apguvis 8000-12000 vārdus, viņam ir pareiza izruna, viņš orientējas gramatikas un semantikas pamatprasībās, intensīvākais valodas apguves periods ir tieši no 6 līdz 12 gadu vecumam. Vārdu krājums trīskāršojas, bērni valodu sāk lietot metaforiski, runāt par abstraktām lietām. Pats svarīgākais, ka šai posmā bērns valodu sāk izmantot atrauti no konteksta (savas tiešās pieredzes un apkārtējām reālijām). Dzimtās valodas nozīme sākumskolā tāpat ir aksiomātiska. Tas tomēr nebūt nenozīmē, ka jau pirmajos mācību gados paralēli mācību procesā nevar tikt izmantota cita valoda. Tāpat mācību pamatvaloda var būt arī cita, bet noteikti jāorganizē īpašas stundas vai citi pasākumi dzimtās valodas apguvei. Tādēļ šķiet, ka nav tik kategoriski principā jāvērsas pret cittaautiešu vēlmi sūtīt bērnus latviešu mācībvalodas skolās (tikai jādomā par pedagoģisku sagatavotību skolotājiem un vecākiem un par “kompensācijas” stundām dzimtās valodas attīstībai minoritāšu bērniem)¹⁰³.

¹⁰³ Literatūrā ir norādes, ka t.s. submersijas bilingvālās izglītības modeļa ietekme uz bērna lingvistisko kompetenci abās valodās, kā arī uz intelektuālo attīstību lielā mērā ir atkarīga no attiecīgās ģimenes sociālā un materiālā stāvokļa. Tas tieši saistāms ar B.Bernsteina teoriju par izvērsta lingvistiskā koda nozīmi ģimenes sociālā statusa saglabāšanā un reproducēšanā.

Var piebilst, ka patiesībai neatbilst pieņēmums, ka otras valodas apguve atkarīga no šīs valodas vidē pavadītā laika daudzuma. Bērns daudz labāk apgūš otro valodu, ja izkoptāka un bagātāka būs viņa dzimtā valoda un viņš būs pavadījis pietiekamu laiku pirmās valodas vidē. Šādu šķietamu pretrunu skaidro ar t.s. savstarpējās atkarības hipotēzi. Tiek uzskatīts, ka pastāv kopīga pamatiemaņu bāze (saistīta ar lingvistisko universāliju konceptu), kas rada iespēju vienā valodā apgūtās akadēmiskās iemaņas pārnest uz otru valodu.

2. Kaut arī bērns spēj runāt otrajā valodā, viņš to pilnībā nav apguvis.

Dažkārt tiek uzskatīts, ka cilvēks apguvis otru valodu, ja viņam ir stabilizējušās sociālās komunikācijas iemaņas šajā valodā. Tomēr komunikācija ir saistīta ar kontekstu, tā var ietvert arī neverbālus elementus un atbilst indivīda vecumam un intelektuālās attīstības līmenim. Pēdējā laikā vispār tiek apšaubīta tēze, ka bērni valodu apgūst vieglāk nekā pieaugušie. T.s. "kritiskā perioda hipotēzes" vietā stājas pieņēmums, ka šķietamo vieglumu otrās valodas apgūvē bērnam veicina nevis bioloģiski, bet sociāli faktori. Bērni iemācās to, kas atbilst viņu vecumam, turklāt viņiem nav aizspriedumu ne pret otru valodu, ne pret tās runātājiem. Bet valodu varam uzskatīt par apgūtu tikai tad, ja pievienojas arī zināmas abstrakta lietojuma iemaņas. Sociālās komunikācijas iemaņu apguvei nepieciešami 2 gadi; valodas dekontekstualizēta resp. akadēmiska lietojuma iemaņu attīstībai – 5 līdz 7 gadi.

3. Jo bērns vecāks, jo labāk tas apgūst otru valodu.

Šī nostādne lielā mērā saistīta ar hipotēzi par dzimtās valodas lomu otras valodas apgūvē. Ja, piemēram, zināms, ka otras valodas apguvei skolā paredzēti četri mācību gadi, ir mērķtiecīgāk to sākt, teiksim, piektajā, bet ne otrajā klasē. Izpētums ir izrunas iemaņas. Pastāv hipotēze, ka neironu ķēde, kas kontrolē savienojumu starp smadzenēm un runas orgāniem, nobriest agri, tāpēc lielākas iespējas izvairīties no pirmās valodas akcenta ir bērniem, kas otru valodu sākuši apgūt agri.

Valodas mācīšanās nozīmīgs ir gan tehnoloģiskais, gan ideoloģiskais komponents. Ideoloģiskajam – t.i., motivācijai, ir izšķirīga nozīme valstīs, kurās notiek valodu hierarhijas maiņa, un it īpaši Latvijā, kur valodu tirgū aizvien konsekvētāk iespēžas angļu valoda. Trešās vai ceturtais valodas apzinātai apguvei nepieciešama stingra motivācija. Visā Eiropā pastiprinās tendence apgūt nevis kādu citu valstī runāto valodu, bet gan angļu valodu; tā pakāpeniski kļūst par *lingua franca* tādās multinacionālās valstīs kā Šveice un Beļģija. Jāņem vērā, ka "valoda tiek uzskatīta par simbolu *per se* daudzās multilingvālās valstīs. Vienkārša otras valodas mācīšanas pastiprināšana vai tās izmantošana par mācībvalodu šādās konfliktsituācijās šķiet lieka laika un naudas izšķiešana. To apliecina obligātā krievu valodas mācīšana agrākajās Austrumu bloka valstīs, kā arī centieni mācīt flāmu valodu Beļģijas valoņu daļā" (Nelde 1991). Tāpēc arī Latvijā latviešu valodas mācīšana cittautiešiem, kaut saskaņā ar progresīvāko metodiku, būs rezultatīva tikai tad, ja vienlaikus tiks veikti arī citi pasākumi latviešu valodas konkurentsipējas nostiprināšanai – valsts valodas statusa juridiska reglamentācija, valodas inspekcijas darbības aktivizēšana, valodas konsultāciju dienesta darba

Bērniem no labvēlīgām resp. uz personību orientētām ģimenēm, kas veicina bērna lingvistisko un sociālo aktivitāti, mācības citā valodā neatstās negatīvu iespaidu ne uz emocionālo, ne uz intelektuālo attīstību.

paplašināšana, valodas zinātniska izpēte, kopšana un standartizācija, zinātniskas un populārzinātniskas lingvistiskās literatūras izdošana. Kā norāda K.Paulstone, "vislielākā ietekme uz bilingvālās izglītības rezultātiem ir faktam, vai tā tiek īstenota valodas noturības vai valodas nomaiņas situācijā" (Paulston 1994: 107). Ja Latvijā konsekventāk netiks īstenoti arī juridiski un lingvistiski pasākumi valsts valodas noturības garantēšanai, latviešu valodas mācīšana minoritātēm būs ilgstošs un dārgs process bez jūtamiem rezultātiem.

Valodu oficiālais statuss Latvijā

Kaut arī lielākā daļa Eiropas valstu ir veidotas pēc nacionālvalsts principa, jārēķinās ar iespējamu dubultstandartu valsts modeļa vērtējumā. Tāpēc īpaša nozīme turpmākajos gados būs objektīvai un bagātīgai informācijai par sociolingvistiskajiem procesiem Latvijā, lai veiksmīgi aizsākušos sabiedrības integrāciju nekavētu starptautisku organizāciju un ekspertu neadekvāti vērtējumi, kas radušies situācijas neizpratnes un nepārzināšanas dēļ.

Prasības, kādas starptautiskos dokumentos izvirzītas minoritāšu valstīm, Latvija ir izpildījusi un pat pārsniegusi. Tomēr tēze par cilvēktiesību, arī lingvistisko cilvēktiesību, pārkāpumiem Baltijas valstīs un it īpaši Latvijā jau vairākus gadus ieņem stabilu vietu gan oficiālu starptautisku pasākumu darba kārtībā, gan masu informācijas līdzekļos. ANO, EDSO, Eiropas Padomes, "Helsinki Watch", Helsinku Pilsoņu asamblejai un citām starptautiskām institūcijām ir izteiktas sūdzības par "krievvalodīgo iedzīvotāju" (ne "citu tautību iedzīvotāju") tiesību neievērošanu. "Ironiski, ka no Austrumeiropas valstīm tiek prasīti augstāki minoritāšu aizsardzības standarti nekā daudzās Eiropas Padomes dalībvalstīs. /.../ Patiesībā krievvalodīgā minoritāte, kas līdz komunisma sabrukumam veidoja dominējošo grupu, bauda daudz vairāk lingvistisko tiesību nekā minoritātes daudzās Rietumeiropas valstīs, un nesalīdzināmi vairāk tiesību nekā jebkura imigrantu minoritāte" (Phillipson, Skutnabb-Kangas 1995).

Ja runājam par krievvalodīgo tiesībām, tiek izdalīta īpaša iedzīvotāju grupa pēc lingvistiskās pazīmes, kas jau pats par sevi ir pretrunā ar pamata cilvēktiesību koncepciju (runa taču nav par šīs grupas valodas tiesībām, bet par ekonomiskajām un politiskajām tiesībām). Kaut arī pastāv iepriekšminētās pretrunas valodas tiesību izpratnē, praksē gan lingvistisko cilvēktiesību, gan valodas tiesību jēdziens tiek plaši lietots. Arī Latvijas valodas politika daudzkārt vērtēta tieši šādā aspektā, un Latvijas Republikas Valodu likuma (1992) un tā izpildes normatīvo aktu, bet it īpaši Valsts valodas likuma kritika ietverta cilvēktiesību terminos, runājot galvenokārt par krievvalodīgo iedzīvotāju cilvēktiesībām.

Viens no svarīgākajiem jautājumiem Latvijas valodas politikā saistās ar **krievu valodas** turpmākas funkcionēšanas sociolingvistisko sfēru noteikšanu. Šai ziņā ne tikai lingvistiski, bet arī juridiski nozīmīgs ir termins, ar ko apzīmē šo grupu. Kaut gan no zinātniskā viedokļa ir daudz argumentu, kāpēc rusofoni par minoritāti saucami tikai nosacīti, praksē uz šo lingvistisko grupu tiek attiecinātas visas minoritātes tiesības, kādas saskaņā ar starptautisko tiesību normām jānodrošina valstij. Tādējādi krieviski runājošā indivīda tiesību aizsegā faktiski tiek aizstāvētas krievu valodas tiesības Latvijā jeb šī valodas kolektīva tiesības palikt vienvalodīgam valstī, kur valsts valoda ir cita valoda. Kā raksta R.Kārklīna,

“no valodas psiholoģijas viedokļa šie cilvēki grib strādāt un publiski sazināties tīri krievvalodīgā vidē. Tālāk, viņi vēlas, lai šī vide būtu ārpus Krievijas, Latvijā. Tas konkrēti var nozīmēt tikai divas lietas. Pirmkārt, tas varētu nozīmēt, ka viņi domā sazināties tikai ar citiem krievu monolingviem, pieļaujot, ka viņi dzīvo valodu segregācijas valstī, kur viņi vispār nerunā ar latviešiem un nesaskaras ar latviešu mēdījumiem, kultūru un diskusijām. No otras puses, tas varētu nozīmēt, ka viņi domā sazināties ar latviešiem, bet tad pēdējiem būtu jānācās un jālieto krievu valoda. Acīmredzot šādu viedokli viņi neuzskata par latviešu tiesību, interešu un identitātes aizskaršanu. Būtībā krievu monolingvi uzskata, ka viņu cilvēktiesības ir palikt monolingvāliem neatkarīgi no tā, kur viņi dzīvo un strādā” (Karklins, 1994: 157-158).

1988. gadā latviešu valodai tika konstitucionāli atjaunots valsts valodas statuss. Šim solim bija gan simbolisks, gan praktisks mērķis. Tikai prioritārs statuss varēja nodrošināt latviešu valodas hegemoniju nozīmīgākajās sociolingvistiskajās funkcijās (1.-8.), un tikai tas savukārt spētu novērst latviešu lingvistisko asimilāciju. Pamatdokuments kas reglamentē indivīda lingvistiskās tiesības un minoritāšu valodu tiesības, ir Latvijas Republikas Valodu likums (1992) (sākotnēji LPSR Valodu likums, 1989). Pret šādu latviešu valodas statusu īpašu iebildumu nebija ne toreiz, ne arī tagad. Tomēr vēl joprojām gan pašu mājās, gan ārvalstīs nākas atbildēt uz jautājumu – kāpēc valsts valodas statuss ir *tikai* latviešu valodai? Teorētiski varētu izvirzīt jautājumu par oficiāla statusa piešķiršanu lībiešu valodai – vienīgās autohtonās jeb pirmiedzīvotāju minoritātes valodai. Tomēr reāli konkurējoši spēki Latvijā ir vienīgi latviešu un krievu valoda, un nākas pamatot, kāpēc krievu valodai Latvijā nav oficiāla statusa, kaut arī latviešu un krievvalodīgo iedzīvotāju skaits ir līdzīgs. Vai tas nav liela valodas kolektīva tiesību pārkāpums?

Te jāatceras, ka, pirmkārt, valodas statusam ir arī defensīvā jeb aizsargātāja funkcija, tāpat tam jānodrošina valodas saglabāšanās un tās pretošanās spējas konkurentvalodām, it īpaši tad, ja etnodemogrāfiskā un lingvistiskā situācija valstī tiek vērtēta kā nelabvēlīga un vēl jo vairāk tad, ja valsts ir vienīgā teritorija, kur attiecīgā valoda tiek runāta. Otrkārt, pasaules praksē nav gadījuma, kad divas vai vairākas valsts valodas eksistētu visā valsts teritorijā (Kloss 1973; Williams 1991). Tad sabiedrībai būtu jābūt

absolūti divvalodīgai (resp. jebkuram indivīdam būtu brīvi jāprot arī otra valoda; labi zināms, ka Latvijā joprojām valda asimetriska divvalodība), valodām būtu jābūt ar vienādu prestižu un jāveic identas sociolingvistiskas funkcijas. Treškārt, oficiāla statusa piešķiršana krievu valodai pašlaik varētu apturēt aizsākušos sabiedrības integrāciju un stimulēt savdabīgas divkopienu sabiedrības veidošanos: pusotra miljona bilingvālo latviešu kopienu un sākotnēji tikpat lielo monolingvālo krievu kopienu, ko ideoloģiski un varbūt arī militāri atbalstītu liela kaimiņvalsts. Ja atzīstam nepieciešamību aizsargāt "mazās" valodas kā pasaules kultūras vērtību, pat neminot vēsturiskus un emocionālus argumentus, ir jāatzīst, ka latviešu valodai Latvijā jā saglabā hegemonija. Krievu valoda Latvijā juridiski traktējama tieši tāpat kā citu minoritāšu valodas. No tā, vai atzīstam šo tēzi vai ne, lielā mērā atkarīga arī pieeja indivīda lingvistisko tiesību problēmai.

Gan teritoriālas, gan nacionālas grupas saskaņā ar "Eiropas Reģionālo vai minoritāšu valodu hartu" bauda lingvistiskās tiesības, ja tās atzītas par tradicionālām minoritātēm. Dažas grupas Rietumu zemēs dzīvo gadsimtiem ilgi, piem., čigāni, Zviedrijas somi, bet nav ieguvuši nacionālās minoritātes statusu un nebauda nekādas tiesības. Kā uzsver R.Filipsons un T.Skutnaba-Kangasa, "turpretī, kad sākas runa par Baltijas valstīm, tad itin kā pietiek ar minētā laikposma desmito daļu, lai iebraukušos atzītu par nacionālo minoritāti. Vai Latvijā pēc 1945. gada ienākušajiem krievvalodīgajiem jābauda lielākas tiesības nekā grupām, kas Rietumzemēs nodzīvojušas desmitreiz ilgāk?" (R. Filipsons, T.Skutnaba-Kangasa 1994: 30).

Zinātniski nepamatota un politiski bīstama ir latviešu un krievu valodas pozīciju, precīzāk, sociolingvistiskā statusa, vienādošana. Cinisks ir J.Abizova apgalvojums: "Jā, latviešu valoda nav cietusi maz. Bet krievu – vēl daudz vairāk. Tika likvidēta liturģiskā un garīgās literatūras valoda, "ideālistiskās filozofijas valoda", īstās tiesvedības valoda, izglītotās inteliģences valoda. Egoistiskā apmātībā tikai par savu valodu ir kaut kas no lēģeru kriminālistu uzvedības: "Tu nomirsi šodien, bet es rīt".¹⁰⁴ Nav korekti salīdzināt valodas stilistisko nianšu zudumu ar reāliem draudiem valodas eksistencei. Latviešu un krievu valoda nav divi vienlīdz stipri spēki, kas neitrālā teritorijā sacenšas, kurš gūs virsroku. Minoritātes un majoritātes jādziens Latvijā statistiskā un psiholoģiskā ziņā ir labils. "Manuprāt, nākotnē vēl zināmu laiku krievu valoda Baltijā noteiktā pārejas laika joprojām jāuzskata par vairākuma valodu. /../ Krievu valoda ir par vairākuma valodu padarīta minoritātes valoda, turpretim baltiešu valodas ir par minoritāšu valodām padarītas vairākuma valodas (tām vajadzīga aizsardzība, kas parasti

¹⁰⁴ Что мы теряем, если... СМ-Сегодня, 1996, 11.1.

nepieciešama apdraudētām minoritāšu valodām)” (T.Skutnaba-Kangasa 1994: 49).

✓ Krievu valoda Latvijā gan ir minoritātes valoda (precīzāk – alohtonās imigrantu minoritātes kopīgā valoda), bet ne unikālas minoritātes valoda.¹⁰⁵ Krievu valoda ir ietekmīgas Latvijas kaimiņvalsts dominējošā valoda, 150 miljoni to runā kā dzimto, vismaz tikpat daudzi – kā otro valodu; tā ir viena no t.s. pasaules valodām ar ļoti optimistisku saglabāšanās prognozi nākotnē. Latviešu valoda ir autohtona unikāla valoda, kuras runātāju skaits ir ap 2 miljoniem, tā joprojām atrodas nelabvēlīgā sociolingvistiskā situācijā. Krievu un latviešu valodu tātad nevar uzskatīt par lielumiem, kuru aizsardzībai Latvijas Republikā jāveltī vienādas pūles. Valsts valodas likumam Latvijā ir nepieciešams defensīvs, aizsardzības raksturs, jo valodu hierarhijas maiņa joprojām ir process, nevis noticis fakts.

Baltijas valstīs, ievērojot beidzamajos 50 gados notikušās etnodemogrāfiskās pārmaiņas, valsts valodas statusam jānodrošina arī valodu atjaunošana svarīgās sociolingvistiskās funkcijās un jāgarantē iespējas sazināties šajā valodā visās sfērās. Tāpēc arī Latvijas Valodu likumā noteikta valsts valodas prioritāte visās jomās, vienlaicīgi garantējot citu tautību iedzīvotāju tiesības lietot un attīstīt savas valodas, īpaši kultūras un izglītības jomā.

¹⁰⁵ U.Ozoliņš norāda, ka šis ārējais faktors ir ļoti svarīgs, jo "krievu valoda ir ne vien parastākā kopīgā valoda un lielas iedzīvotāju minoritātes vienīgā valoda, bet arī paša tuvākā lielā kaimiņa valoda, kas spēcīgi ietekmē Baltijas valstu valodu politiku" (Ozoliņš 1994: 37).

NOBEIGUMS

Valodas lietojums kā nozīmīgs politisks faktors starptautiskajā arēnā plaši tiek apspriests tikai beidzamajā desmitgadē, tāpēc lingvistisko cilvēktiesību jēdziena saturs vēl tiek precizēts. Teorētiski jāizstrādā vairāki lingvistisko cilvēktiesību aspekti. Par īpaši svarīgiem tiek atzīti: 1) kopīgais un atšķirīgais vispārējās cilvēktiesībās un lingvistiskajās tiesībās, 2) pretrunas starp pilnīgu lingvistisko tiesību realizāciju resp. plurālistiskas valsts koncepciju un monolingvālas nacionālas valsts ideoloģiju, 3) kopīgais un atšķirīgais starp runātāju kolektīva valodas tiesībām un indivīda lingvistiskajām tiesībām, 4) saistība starp lingvistiskajām cilvēktiesībām un valodas politiku vispārējā sociolingvistiskajā kontekstā.¹⁰⁶ Tāpēc lingvistiskās cilvēktiesības ir starpdisciplināra pētījuma priekšmets. Arī Latvijas komplicētajā sociolingvistiskajā situācijā ar šo problēmu būtu jāstrādā gan sociolingvistiem, gan sociologiem, gan juristiem. Valstisku organizāciju uzdevums savukārt būtu nodrošināt patiesas informācijas izplatīšanu par Latvijas sociolingvistisko situāciju un tās juridisko regulēšanu, jo cilvēktiesības, arī lingvistiskās cilvēktiesības, nav tikai zinātniska, bet arī politiska problēma. Daudzi lingvistisko tiesību jautājumi joprojām ir pretrunīgi: attiecības starp vispārējām cilvēktiesībām, pilsoņu tiesībām un lingvistiskajām cilvēktiesībām, iespējas panākt pilnīgu indivīda tiesību realizāciju monolingvālā nacionālā valstī. Joprojām nav atrisināta pretruna starp indivīda lingvistiskajām tiesībām un kolektīva lingvistiskajām tiesībām, īpaši nācijas tiesībām apdraudētā situācijā. Indivīda lingvistiskās cilvēktiesības citas valodas vidē tādēļ pārsvarā tiek izvirzītas kā ētiska un filozofiska, ne kā juridiska problēma (Nino 1991; Tollefson 1991). Indivīda vai indivīdu grupas lingvistiskās tiesības ārpus viņu valodas etnoģenētiskās teritorijas nevienā valstī nevar tikt realizētas pilnā mērā - visās sociolingvistiskajās funkcijās; valodas izvēles brīvība attiecas tikai uz privāto sfēru.

Vissarežģītākais joprojām šķiet jautājums, vai atsevišķu valstu likumdošanā pieļaujamās novirzes no starptautiski akceptētajām cilvēktiesību un arī lingvistisko tiesību normām, vai arī eksistē viens standarts, kas jāievēro ikvienai valstij neatkarīgi no vēsturiskiem, etnodemogrāfiskiem un psiholoģiskiem faktoriem. Kā norāda P.Tornberijs, "nedrīkst aizmirst, ka valstīs, kas cīnās par nacionālās identitātes veidošanu no heteroģēniem elementiem, valsts valoda var būt gan svarīgs simbols, gan praktiska nepieciešamība" (Thornberry 1992: 199).

¹⁰⁶ 93rd Annual Meeting of the American Anthropological Association. Atlanta, 1994. Abstracts, p. 133-134.

Teorētiski visas pasaules valodas ir vienādi vērtīgas, jo ikvienā no tām ir iespējams izteikt domas, tās ir loģiskas, tām piemīt attīstības potences. Kādreiz plaši lietotie termini *primitīva* vai *neattīstīta valoda* vairs netiek atzīti par korektiem, jo pierādīts, ka valoda vienmēr atbilst attiecīgās sabiedrības attīstības līmenim un vajadzībām; attīstoties sabiedrībai, pārmaiņas notiek arī valodā. Tādēļ no lingvistiskā viedokļa visām valodām būtu jāpiešķir vienlīdzīgas tiesības. Tomēr valodu lietošanu sabiedrībā nosaka ne lingvistiski, bet sociolingvistiski faktori, un dažādām valodām ir dažāda politiskā vērtība, ko nosaka nevis to formāli lingvistiskās kvalitātes, bet spēku samērs starp attiecīgajiem valodas kolektīviem. Lingvistiskā asimilācija mūsdienu pasaulē ir aktīvs process; tiek atzīts, ka pasaules valodu daudzveidība ir cilvēces bagātība un ka valodu aizsardzībai nepieciešami speciāli juridiski akti.

Latviešu valodas nākotnes perspektīvas Eiropas Savienības valodu kontekstā ir vērtējamas pozitīvi. Par labu šādam secinājumam runā šādi argumenti:

1. Latviešu valodai ir pietiekams runātāju skaits. Tomēr sabiedrībā – gan latviešu, gan minoritāšu vidē – tiek uzturēts mīts, ka latviešu valoda ir mazas tautas valoda. Faktiski pasaulē ir tikai 250 valodu, kuru runātāju skaits pārsniedz miljonu (tiek uzskatīts, ka pasaulē pavisam ir līdz pat 7000-8000 valodu). Latviešu valoda gan ir mazas tautas valoda salīdzinājumā ar galveno konkurentvalodu – krievu valodu (150 miljoniem tā ir dzimtā valoda, vēl tikpat daudziem – otrā valoda), kas stihiskas valodu konkurences apstākļos centralizētas valsts ietvaros varētu radīt kolektīva lingvistisko asimilāciju. Tomēr, tā kā latviešu valoda ir neatkarīgas valsts valoda un tās tiesības aizsargā Valodas likums, pašreizējā politiskajā situācijā tiešu asimilācijas draudu nav. Ja tiek prognozēts, ka pēc 1000 gadiem pasaulē būs saglabājušās 1000 valodas, latviešu valodai, kas runātāju skaita ziņā pasaulē pašlaik ir apmēram 200. vietā, ir visas cerības sagaidīt trešo gadu tūkstoti.

2. Latviešu valodas lingvistiskā kvalitāte ir augsta. Tā ir vecrakstu valoda ar bagātu kultūras mantojumu, plašu iespīestās literatūras klāstu un izkoptu literārās valodas formu.

3. Latviešu valodai ir valsts valodas statuss, kas nodrošina tās lietošanu augstākajās sociolingvistiskajās funkcijās. Lingvistiskā asimilācija apdraud galvenokārt tos runātāju kolektīvus, kuru valodas tiek lietotas tikai kā ģimenes un neformālo kontaktu vai kultūras jomas valodas.

Tomēr, lai šis stabilais pamats saglabātos, nepieciešama konsekventa valodas politika – gan juridiskajā, gan lingvistiskajā aspektā.

Lai valodai būtu nākotne, tai jāklūst par jaunākās paaudzes valodu. Lai atjaunotu vai saglabātu valodu straujas tehnoloģijas attīstības laikmetā,

nepieciešams tajā nodrošināt pietiekamu informatīvu un izklaidējošu materiālu daudzumu (Mackey 1995). Īpaša nozīme ir latviešu valodas funkcionēšanai datorzinātnes un datortehnikas sfērā.

Valodas nākotni izšķirs jaunā paaudze, kam būs pragmatiskāks skatījums uz valodu. Valoda mūsdienu pasaulē lielā mērā ir patēriņa prece, un tās pozīcijas jāizcīna katru dienu no jauna. Bīstams ir uzskats, ka latviešu valodas izdzīvošanu nodrošina bagātā folklorā un klasiskā literatūrā. Līdztekus tam nepieciešams pietiekams informatīvu un izklaidējošu materiālu daudzums, kaut arī tā būtu masu kultūra vai pat subkultūra. Tāpēc bērnu un jauniešu grāmatas, preses izdevumi, TV pārraides, audiokasetes, videokasetes, datorspēles utt. latviešu valodā, kaut to saturs no pedagogiskā viedokļa varētu radīt šaubas, valodas konkurētspējas nodrošināšanai ir ļoti nepieciešami.

Nepieciešams neitralizēt opozīciju starp latviešu valodu un citām valodām – minoritāšu valodām un svešvalodām –, apsverot racionāla multilingvisma veicināšanas iespēju. Multilingvisma apstākļos valodu ietekmes izlīdzinās, angļu valodas lomas palielināšanās pat nostiprina latviešu valodas pozīcijas, jo vājina galvenās reālās konkurentvalodas prestižu un funkcijas.

Valodas saglabāšana prasa lielus finansu līdzekļus, turklāt izmaksas ir apgriezti proporcionālas valodas runātāju skaitam, tāpēc materiālais ieguldījums valodu saglabāšanā ir daudz nozīmīgāks par morālo un juridisko atbalstu. Tas īpaši attiecas uz latviešu valodu, kuras uzturēšanai atvēlētā valsts budžeta daļa pašreizējos valodu konkurences aptākļos ir nepietiekama."Valodas, kas vienlaicīgi eksistē bilingvālā valodas kolektīvā, nekad nav sociolingvistiski vienlīdzīgas. Subordinācijas attiecības var pastāvēt vairākus gadsimtus. bet var arī notikt pārmaiņas, kas dažu gadu laikā var mainīt situāciju. Īpaši interesantas ir situācijas, kurās "lielā" valoda tiek pazemināta statusā politisku pārmaiņu rezultātā, kas dod iespēju "mazajai" valodai uzņemties dominējošo lomu. Tas prasa ne vien pastiprināt, bet arī pārskatīt tos nacionālās identitātes aspektus, ko simbolizē nepieciešamību specifiskos runas situāciju tipos lietot vienu, bet ne otru valodu" (Holman 1995: 136).

Multinacionālas valsts politiskās identitātes veidošanā valsts valodai jāuzsver instrumentālā, ne simboliskā funkcija, jo to minoritāšu pārstāvji tīri psiholoģiski var nepieņemt. Valoda ir nācijas simbols, ja nacionālisms ir etnisks, bet ne valstisks. Valodu nevar pielīdzināt tādiem nācijas, īpaši politiskās nācijas, simboliem kā himna, ģerbonis, karogs. Tos valsts iedzīvotāji var arī nepieņemt vai pieņemt pasīvi. Valoda vienmēr ir jāpieņem aktīvi, respektīvi, tā jāprot un jālieto.

Tādējādi vienīgais lingvistiskais instruments Latvijas sabiedrības integrācijai un virzībai uz politiku nāciju tālākā nākotnē var būt tikai valsts valoda – latviešu valoda. Latvijas valodas politika pašlaik ir balstīta nacionālas vienkopienas valsts koncepcijā. Valsts valoda ir ne tikai dažādu līmeņu – psiholoģiskās, kulturālās, politiskās – autonomijas pamats, bet arī valstu homogenizētāja un valstiskās identitātes veidotāja. Šajā gadījumā nedrīkst jaukt valsti un nāciju. Var pastāvēt monolingvāla valsts, bet – multilingvāla nācija, kuras sazināšanās līdzeklis ir šīs valsts valoda. Arī Latvijas etnodemogrāfiskajā un sociolingvistiskajā situācijā tas šķiet vienīgais pilsoniskas sabiedrības veidošanas modelis – veicināt indivīda daudzvalodību un sabiedrības daudzvalodību monolingvālas valsts ietvaros.

Tā kā etnodemogrāfiskā un valodas situācija katrā valstī ir atšķirīga, starptautiski saistošajos normatīvajos aktos iespējams iestrādāt tikai vispārīgas vadlīnijas etniskajai un valodas politikai; daudzu normu realizācijas lietderību ļauts izvērtēt pašām parakstītājvalstīm. Eiropas Savienībā, piemēram, ir apvienojušās gan federālas, gan centralizētas valstis, kas nepieļauj universālu risinājumu iespēju valodas politikā. Ne velti šajos dokumentos ir frāzes “ja iespējams”, “vēlams”, “ja tas neierobežo oficiālās valodas tiesības”. “Vispārējās konvencijas” Komentāros, kurus nez kāpēc daudzi Latvijas valodas politikas analizētāji ignorē, norādes uz ierobežojumiem Konvencijas pantu piemērošanai ir vēl tiešākas. Minoritāšu tiesību un lingvistisko cilvēktiesību koncepts pašlaik vēl atrodas attīstības stadijā un ir asu zinātnisku un politisku diskusiju objekts. Līdz ar to pastāv samērā plašas iespējas atšķirīgiem viedokļiem par starptautisko dokumentu normām, un nebūtu pieļaujams šo normu dogmatisks traktējums. Jāpiekrīt Dz.Hiršai, ka “diemžēl daudzas pašas par sevi visai pozitīvi vērtējamās normas pašreizējā Latvijas situācijā var negatīvi ietekmēt valsts neatkarību un t.s. politiskās nācijas izveidi. ANO un EDSO misiju dokumenti nesatur normas par to, kā izlīdzināt etnosu tiesības pēc tam, kas ir sabrukusi kāda impērija vai beigusies okupācija” (Hirša 1998: 3).

Valodas likumiem ir dubulta atkarība – no vienas puses, tiem stingri jābalstās uz valodas situāciju valstī, tā saukto “realitāti”, no otras puses – to sūtība ir šo realitāti mainīt saskaņā ar valsts iekšpolitikas perspektīvo modeli. Atcerēsimies vēlreiz, ka grupas lingvistisko tiesību pamatideja ir aizsargāt noteiktas valodas runātājus pret lingvistisko asimilāciju. Tas, kāda aizsardzība katrai konkrētai valodai ir nepieciešama, ir atkarīgs no valodas situācijas. Valodu formālais statuss valstī ir tikai viens no daudziem valodas situācijas komponentiem. Kā norāda R.E.Hamels, analizējot pārskatu par lingvistisko

cilvēktiesību problemātiku Baltijas valstīs¹⁰⁷, Baltijas valstis ir piemērs stingri īstenotam lingvistisko cilvēktiesību teritoriālajam principam, kas ierobežo indivīda tiesības uz brīvu valodas izvēli. "Reģionālā vairākuma valodas"¹⁰⁸, kas jūtas apspiestas gan no iekšpuses, gan no ārpusē, var sasniegt pilnvērtīgu oficiālas valodas statusu tikai tad, ja spēcīgākajai valodai [resp., krievu valodai] šajā teritorijā netiek piešķirts šāds statuss. Īpašu tiesību piešķiršana dominējošajai valodai visos kontekstos [...] tikai uz mūžīgiem laikiem nostiprinātu nevienlīdzību starp valodas grupām un ļautu reģiona dominējošo valodu (angļu, krievu) runātājiem palikt vienvalodīgiem" (Hamel 1997: 16).

Latvijas sabiedrības integrācija pašlaik ir pats galvenais uzdevums Latvijas iekšpolitikā un arī viens no nosacījumiem uzņemšanai Eiropas Savienībā. Sabiedrības vienotība neradīsies stihiski, tās pamatā būs saskaņots darbs vairākos virzienos, bet it īpaši valodas politikā. Latvijā pašlaik valsts nacionālās politikas un valodas politikas īstenošanu vēl apgrūtina subjektīvi priekšstati, kas ir visai tāli no realitātes. Pie dažādiem etnosiem piederīgu cilvēku apziņā stabili ir nostiprinājusies emocionāla pārliecība par vienīgo pareizo modeli dažādu tautu un valodu līdzāspastāvēšanā. Šie stereotipi kavē objektīvi vērtēt situāciju, gūt jaunas zināšanas un arī paskatīties uz parādībām un procesiem no citas puses. Noteiktos sabiedrības attīstības posmos tie var būt arī bīstami, it īpaši tad, ja to varā ir cilvēki, kas izstrādā un pieņem likumus. Vēl bīstamāka tomēr ir apzināta manipulācija ar sabiedrisko domu noteiktas grupas interesēs. Nacionālo attiecību jomā šim nolūkam lieti noder starptautiskas nozīmes nozīmes dokumentu, kā arī plašai sabiedrībai mazpazīstamu terminu (piem., *minoritāšu tiesības, lingvistiskās cilvēktiesības*) neprecīzs traktējums. Kamēr ikvienam interesentam nebūs pieejami starptautisku dokumentu oficiāli tulkojumi latviešu valodā, kā arī zināšanu minimums valodas politikas teorijā, manipulācijas iespējas tiks arī izmantotas.

Pasaules valodu daudzveidība ir cilvēces kultūras bagātība, un jebkuras valodas aizsardzība nav tikai šīs valodas runātāju rūpe vien. Tāpēc pastāv starptautiski saistošas normas gan individuālo, gan kolektīvo lingvistisko

¹⁰⁷ Druvieta I. Linguistic human rights in the Baltic states. – Linguistic Human Rights from a Sociolinguistic Perspective. International Journal of the Sociology of Language. Vol. 127, Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 1997, 161-185.

¹⁰⁸ Kanādas sociolingvists Ž.Morē (J.Maurais) ierosina ieviest īpašu terminu *reģionālās vairākuma valodas*, lai apzīmētu valodas, kas formāli ir vairākuma valodas savā vēsturiskajā teritorijā, bet ir vai ir bijušas minoritātes federālās valsts līmenī, to teritorijās dzīvo liels skaits valsts oficiālo valodu runātāju, un tādējādi tās pakļautas asimilācijas draudiem. Šis termins būtu attiecināms uz franču valodu Kvebekā, uz katalāņu valodu un uz republiku valodām bijušajā PSRS; tā kā valodu faktiskā (ne juridiskā) hierarhija Latvijā nav jūtami mainījusies, ir pieļaujams šo terminu joprojām attiecināt arī uz Baltijas valstu valstis valodām.

tiesību jomā. Atkarībā no valodas situācijas nepieciešamais pasākumu kopums katrai valodai būs atšķirīgs. Dažu valodu lielais runātāju skaits un plašās starptautiskās funkcijas pašas par sevi nodrošina valodu konkurētspēju. Tomēr lielākajam vairumam pasaules valodu ir nepieciešama valstiska aizsardzība lingvistiskās likumdošanas formā – arī latviešu valodai.

Kopš 1988.-1992. gada Latvijā ir radīts mehānisms latviešu valodas runātāju aizsardzībai pret lingvistisko asimilāciju, vienlaikus nodrošinot iespēju noteiktās funkcijās lietot arī minoritāšu valodas. Tas ir valodas likumu un normatīvo aktu lingvistiskais aspekts. Pirms pievēršamies šo likumu politiskajam aspektam, atcerēsimies, kāpēc latviešu valodas aizsardzībai šīs normas ir nepieciešamas.

Pasaules vēsture ir arī nepārtrauktas valodu cīņas vēsture. Valodu kontakti nozīmē valodu konfliktus. Valodu attiecībās vienmēr valdījusi un valdīs konkurence, lingvistiskais darvinisms, un uzvarēs stiprākais. Savulaik valodas likumi vēl jo vairāk nostiprināja šīs stiprākā (respektīvi, valdošās grupas) tiesības. Mūsdienų demokrātiskā pasaule valodas likumos iestrādā vājākā aizsardzības mehānismus. Rietumeiropas valstīs tās ir lingvistiskās minoritātes, bet Baltijas valstīs – valsts valodas, kam pēc neatkarības atjaunošanas jānodrošina reāla, nevis nomināla vieta valodu hierarhijas virsotnē. Paļauties uz notikumu dabisku attīstības nozīmētu atzīt darvinisma principu arī valodu lietojumā. Valodas ir vienlīdzīgas tikai lingvista priekšā. Valodas lietotāja acīs valodas vērtība lielā mērā atkarīga no tā, kādus materiālus vai garīgus labumus ar šīs valodas palīdzību tas gūs. Tā ir tā sauktā valodu “tirgus vērtība”, kas ir dzinējspēks valodu konkurencei. Latviešu valodas galveno konkurentvalodu – krievu un angļu valodas – tirgus vērtība ir nesalīdzināmi augstāka lielā runātāju skaita un starptautiskās saziņas valodas funkciju dēļ. Pašreizējā valodas situācijā latviešu valodas runātāju kolektīvās lingvistiskās tiesības var tikt nodrošinātas tikai tad, ja šīs valodas salīdzinoši zemā tirgus vērtība asas valodu konkurences apstākļos tiks kompensēta ar valstisku aizsardzības mehānismu. Šo faktu nereti aizmirst tie, kas piemēro liberālisma principu valodu attiecībām.

Latviešu valoda Latvijā ir vienīgā valsts valoda. Ja šo statusu neapstrīdam, pilnīgi loģisks ir secinājums, ka šo valodu prot vismaz sociāli aktīvie valsts iedzīvotāji, kas vēlas integrēties sabiedrībā kā pilntiesīgi un vienlīdzīgi locekļi. Jo, kā teikts Oslo rekomendācijās (*The Oslo Recommendations Regarding the Linguistic Rights of National Minorities*, 1998), “šāda integrācija nevar notikt bez pamatīgām valsts valodas zināšanām”. Latvijā vēl joprojām eksistē apjomīgs latviešu valodas nerunātāju kolektīvs, jo pašreizējie valsts izglītības, valodas un pilsonības likumi latviešu valodu kā integrācijas instrumentu pietiekami nebalsta. Krievu

valoda Latvijā pašlaik funkcionē praktiski visās sociolingvistiskajās sfērās, izņemot vienīgi valsts pārvaldi. Valodas izvēles princips saziņā ar valsts un apkalpošanas iestādēm, visplašākā informācijas pieejamība, krievu valoda kā mācībvaloda praktiski visos izglītības līmeņos ir radījuši **krievu valodas pašpietiekamību** – iespēju dzīvot tikai šīs valodas vidē, tā saukto izolacionismu, pret ko vērsās arī Oslo rekomendācijas. Latvijā ir divi lieli valodas kolektīvi. Cerēt, ka viens no tiem (nevis tikai atsevišķi indivīdi) mācīsies un lietos otra kolektīva valodu, ja tam nebūs ekonomisku vai juridisku motīvu, ir nepiedodams ideālisms. “Burkāni”, “kliņģeri” vai “pīrāgi”, kas it kā būtu jāpiedāvā dažkārt par represīvu nosauktā Valodu likuma vietā, nav nekas cits kā ekonomiski labumi. Kādi tie būtu? Līdz šim neviens nav spējis uz šo jautājumu atbildēt. Tātad atliek juridiski stimuli. Nav pamata optimistiskajam viedoklim, ka valsts valodas statuss suverēnā valstī un latviešu valodas mācīšanas intensificēšana paši par sevi nodrošinās valodas lietošanu.

Ja nu atzīstam, ka krievvalodīgās minoritātes pašsegregācija tomēr neatbilst Latvijas nākotnes modelim, Valodas likums ir nepieciešams. Tas ir nepieciešams ne tikai latviešu valodas saglabāšanai, bet pirmām kārtām Latvijas iedzīvotāju integrācijas, tātad perspektīvā vienotas sabiedrības veidošanai. Varam diskutēt, vai veidojams jauns likums, vai varbūt papildināms vecais, likuma panti var tikt grozīti vai papildināti, bet Latvijas valodas situācijā stingras lingvistiskās likumdošanas nozīme nebūtu noliedzama.

Latvijas valodas politika nav pretrunā ar Latvijas starptautiskajām saistībām. Kādi fakti ļauj to apgalvot?

Pirmkārt, jāņem vērā, ka minoritāšu tiesību un lingvistisko cilvēktiesību koncepcija visā pasaulē vēl atrodas attīstības stadijā un ir asu zinātnisku un politisku diskusiju objekts. līdz ar to pastāv samērā plašas iespējas atšķirīgiem viedokļiem par vairāku *Bāzes konvencijas par nacionālo minoritāšu aizsardzību* un *Minoritāšu vai reģionālo valodu hartas* pantu traktējumiem. Piemēram, par to, vai vārda brīvība ietver arī publiskas izteikšanās valodas izvēles brīvību, vienlīdz autoritatīvi valodas politikas speciālisti ir pauduši pilnīgi atšķirīgus viedokļus.

Otrkārt, tā kā situācija katrā valstī ir atšķirīga, starptautiski saistošajos normatīvajos aktos iespējams iestrādāt tikai vispārīgas vadlīnijas; daudzu normu realizācijas lietderību ļauts izvērtēt pašām valstīm. Ne velti vairākos pantos ir norādes “ciktāl iespējams”, “ja vēlams”, “ja neierobežo oficiālās valodas tiesības”. Latvijas apstākļos nebūtu pamata šos ierobežojumus neizmantot.

Treškārt, ir iespējamas diskusijas par dažu kardinālu jēdzienu un terminu interpretāciju, piemēram, “sabiedrības likumīgās intereses”, “citu tiesības”, “neatliekama sabiedriska nepieciešamība”. Ja šos jēdzienus skatām, piemēram, sabiedrības konsolidācijas vai latviešu lingvistisko cilvēktiesību gaismā, *Starptautiskais pakts par pilsoņu un politiskajām tiesībām* un *Eiropas Cilvēktiesību konvencija*, tāpat pavisam nesen pieņemtās Oslo rekomendācijas balsta Latvijas valodas politikas pamatvirzienus. Tas attiecas arī uz valodu privātajā uzņēmējdarbībā, ko šķiet pārāgri pasludināt par tabu sfēru. Uzņēmējdarbību reglamentē valsts izdoti likumi, piem., *Par uzņēmējdarbību*, *Par uzņēmumu reģistru*, *Par sabiedrībām ar ierobežotu atbildību* u.c., un pastāv nepārtraukts kontroles režīms pār šo uzņēmumu darbību. Nedrīkst jaukt divas pilnīgi atšķirīgas sociolingvistiskās sfēras – privātā resp. personiskā sfēra un privātās uzņēmējdarbības sfēra, kas reprezentē vienu īpašumtiesību formu. Privāto uzņēmumu darbinieku skaits var pārsniegt vairākus tūkstošus, un šī uzņēmējdarbības forma pārstāv vitālus Latvijas ekonomikas atzarus. Starp citu, pat ja pieņemam, ka šādā gadījumā notiek iejaukšanās “privātajā” dzīvē, *Eiropas Cilvēktiesību konvencijas* 8. pants nosaka, ka šāda iejaukšanās pieļaujama uz skaidru sabiedrības interešu pamata. Ja darba sanāksmju valoda nebūs latviešu valoda, pilnīgi likumsakarīgi netiks pildīts arī esošā likuma pants par uzņēmuma iekšējo lietvedību latviešu valodā. Līdz ar to var izveidoties situācija, kad valsts ekonomiskajā dzīvē pārsvarā valdīs krievu valoda, un tas jau būs pamats divu oficiālu valodu atzīšanai. Valodu lietojumu iestādēs, uzņēmumos un organizācijās neatkarīgi no to īpašumtiesību formas tadēļ nedrīkst atstāt brīvā tirgus ziņā – lai tiktu nodrošinātas gan strādājošo tiesības lietot valsts valodu, gan klientu u.tml. tiesības saņemt pakalpojumus valsts valodā.

Ceturtkārt, Latvijas valstij ir tiesības prasīt, lai tiktu ņemti vērā ģeopolitiskie, etnodemogrāfiskie un psiholoģiskie apstākļi valstī. Starptautiskie dokumenti valodas tiesībās izstrādāti, pamatojoties uz Rietumeiropas sabiedrības valodisko modeli, kam raksturīgas atšķirīgas iezīmes. Analizējot Latvijas valodas politiku, piemēram, vērtējums var būt atkarīgs no tā, vai tiek ņemti vērā ģeopolitiskie, etnodemogrāfiskie un psiholoģiskie apstākļi valstī. Starptautiskie dokumenti valodas tiesībās izstrādāti, pamatojoties uz Rietumeiropas sabiedrības valodisko modeli: 1) minoritātes valodas runātāji ir jūtāmā mazākumā, 2) tie ir vai vismaz cenšas būt bilingvāli dzimtajā valodā un valsts valodā, 3) valsts valodas runātāji var īstenot lingvistiskās cilvēktiesības pilnā apjomā. No šiem pamatnosacījumiem Latvijā nepastāv neviens. Turklāt, kā norāda UNESCO lingvistisko cilvēktiesību eksperte Tuve Skutnaba-Kangasa, galvenā konkurentvaloda - krievu valoda – tikai formāli ir minoritātes valoda, jo tai

piemīt majoritātes valodas spēks. Tādēļ valsts valodas un minoritāšu valodu attiecību konteksta ignorēšana Latvijas apstākļos var radīt pretēju efektu lingvistisko cilvēktiesību pamatidejai – aizsargāt noteiktas valodas runātājus pret lingvistisko asimilāciju.

Sociolingvistiski argumenti tādā ir nepielūdzami – latviešu valodas attīstībai un noturībai pašreizējā Latvijas valodu tirgus apstākļos ir nepieciešama īpaša aizsardzība. Bet visai bieži kādas valodas konkurētspējas (un līdz ar to noturības) nodrošināšanai sociolingvistiski ir nepieciešama daudz stingrāka juridiskās aizsardzības sistēma, nekā tiek uzskatīts par pieļaujamu no starptautisku organizāciju, atsevišķu partiju vai grupējumu politiskā skata punkta. Vai pretruna starp valodas politikas lingvistisko un politisko aspektu pastāv arī Latvijā? Vai tiešām mums jāizšķiras starp latviešu valodu un Eiropas Savienību?

Nav jāizšķiras. Apgalvojumiem, ka valodu hierarhija un latviešu valodas prioritāte, kas noteikta Valsts valodas likumā, Latvijas sabiedrības integrāciju kavēs, nav nekāda zinātniska pamata. Patiesība ir gluži pretēja. Lai sabiedrība rastu kopīgu valodu pārnēstā nozīmē, tai vispirms nepieciešama kopīga valoda tiešā nozīmē. Iebildumi pret Latvijas valodas politiku faktiski ir vairāk vai mazāk slēpti mēģinājumi panākt krievu valodas runātāju tiesības palikt vienvalodīgiem. Tomēr lingvistiskās cilvēktiesības neietver minoritātes tiesības palikt vienvalodīgai valstī, kur noteikta cita valsts valoda. Gluži otrādi – minoritātēm ir pienākums apgūt valsts valodu, kā arī tiesības prasīt, lai valsts izglītības sistēma šo iespēju garantētu. Ja valsts nav federāla vai tās minoritātēm nav izteikti reģionāls raksturs, valstī nevar būt ne oficiālas, ne faktiskas divvalodības politikas. Divas reāli vienlīdzīgas oficiālas valodas visā valsts teritorijā “ir hipotētiska fikcija, stāvoklis, kāds nekur nav bijis un nevar arī būt” (Kloss 1973). Latvijas iedzīvotāju integrācijas mehānisms tādā var būt tikai viena valoda – latviešu valoda. Krievu valodas funkciju paplašināšana, nerēķinoties ar valodas situāciju, spētu radīt tikai īslaicīgu pozitīvu politisku efektu. Ko varētu nozīmēt atkāpšanās no prasības pēc latviešu valodas prioritātes un līdz ar to vienvalodīga krievu valodas runātāju kolektīva saglabāšanās? Ir divas iespējas. Pirmā – šī valodas kolektīva pašsegregācija, izolējoties no latviešiem sadzīvē, latviešu kultūras, plašsaziņas līdzekļiem latviešu valodā utt. Otrā – piedalīšanās Latvijas sabiedrības dzīvē gan notiks, bet – krievu valodā, kas tādā būs jāprot un jālieto latviešiem. Šāds variants būtu latviešu interesei vai lingvistisko cilvēktiesību pārkāpums. Minoritātes valodas pašpietiekamība nav savienojama ar sabiedrības integrāciju un valsts iekšējo stabilitāti. Oficiāla vai faktiskā divvalodības politika Latvijā varētu novērst pie pastāvīgas

opozīcijas rašanās un ilgstošas konstitucionālas krīzes, jo tā pastiprinātu lingvistisko kopienu segregācijas tendences.

Jāņem vērā, ka Latvijā aktīvo starptautisko organizāciju un atsevišķu novērotāju rūpju lokā neietilpst lingvistiski jautājumi resp. kādas valodas funkciju paplašināšana vai sašaurināšana. Galvenais viņu uzdevums ir visiem līdzekļiem novērst iespējamus grupu konfliktus, kas kavētu reģiona politisko un ekonomisko attīstību. Latvijas valodas politika, ja nepietiekami tiek ņemti vērā valodas situācijas vēsturiskie, demogrāfiskie un psiholoģiskie komponenti, var tikt uzskatīta par konfliktus provocējošu faktoru. Patiesībā ir gluži otrādi – tajā ietverts konfliktu samazinātājs potenciāls nākotnes perspektīvā. Ja vēlamies panākt sabiedrības integrāciju, nodrošinot gan latviešu, gan Latvijas minoritāšu lingvistiskās cilvēktiesības, pastāvošajai Latvijas valodas politikas pamatstratēģijai nav alternatīvas, arī Eiropas Savienībā ieejot.

BRIEF SUMMARY

LANGUAGE SITUATION AND LANGUAGE POLICY IN LATVIA

The Baltic States and Republic of Latvia particularly are among the regions where the most active sociolinguistic processes are taking place in the 90's. In modern conceptions of language policy, there is a greater awareness of the many factors at play. There exist direct and indirect links between a language policy and socio-political, historical and economic reality. Language policy has to take into account real circumstances which exist objectively and which cannot be voluntarily changed in a short period of time. At the same time the ultimate task of language policy in a given country is to change or preserve the existing functional distribution among languages. This dual character of language policy must especially be taken into account when discussing language legislation in countries where serious political and economical change has recently taken place.

From the sociolinguistic point of view, the sociolinguistic evaluation of the language and linguistic community situation of languages and their users is necessary in order to evaluate the theoretical principles of language policy and their practical implementation. The ultimate goal of language policy in Latvia is to ensure the existence of the Latvian language in the complex and competitive general language situation. Realistic evaluation of present positions of the languages would allow to make prognosis on the future perspectives in connection with objective ethnodemographic, economic, political processes in the country. Awareness of ongoing processes would help to determine the main fields of conscious language planning efforts to ensure the preservation of Latvian against the background of ensuring language rights of Latvia's inhabitants whose native language is other than Latvian.

There does not exist a general and commonly accepted model of sociolinguistic description and evaluation of positions of a certain language in a certain society. Since there are no two countries with completely similar language situations, the use of general model of description is, of course, problematic. The significance of the parameters of the language situation and the ways in which they interconnect vary from country to country. The question is how to highlight the most influential factors in the language situation in Latvia and how to underline the specific features of it. Adapting creatively the existing patterns, a specific model without objections to universal applicability for the language situation in Latvia has been elaborated.

The background considerations for the model of description are as follows:

1. The sociolinguistic situation of the languages cannot be analyzed outside of the general language situation in the given country, region or even the world. There are several languages widely spoken in Latvia; thus, there exists rivalry and conflict among them. Our task is to describe the position of Latvian not only *per se*, but also in the context of the other languages in competition.

2. Characteristics tend to be synchronic although a certain portion of diachronic description is inevitable because of the two main reasons: 1) Latvia still is a country in transition; serious political and economic changes have been taking place only since regaining of independence in 1991, 2) awareness of historical events has a significant influence on language attitudes among Latvians and Latvia's minorities.

THE LANGUAGE SITUATION IN LATVIA

Background information

Geopolitical information. The Republic of Latvia is an independent democratic parliamentary republic. Its territory is 64 000 square kilometers, and it has a population of 2.5 million people.

Latvia is situated at the Eastern border of Europe. It has land boundaries with Belarus, Estonia, Lithuania and Russia. The geopolitical situation determines the specific model of political thinking which is still developing.

Territorial and national history. The ancient Baltic tribes gave rise to the Latvian nation in the 10-12th centuries AD. From 12th-19th centuries the territory inhabited by Latvians was split up and incorporated into other state formations (German, Russian, Swedish, Polish) on several occasions. The independent Republic of Latvia came into being on November 18, 1918. After 22 years of independence – in 1940 – Latvia was incorporated into the Soviet Union. Latvia's independence was regained on August 21, 1991.

National economy. Latvia is a country still undergoing economic transition; economic reforms demand much more time and effort than change in the political system. There have been significant achievements in national economy – the establishment of a market economy, national currency, restricted inflation, the changed structure of foreign trade. However, in comparison with other post-communist states Latvia lags behind, as is evidenced by low rates of privatisation, insignificant foreign investment, a decrease in the real income of inhabitants.

Ethno-demographic profile. The population of Latvia comprises 2.45 million people. 56.7% of this number are Latvians, and 43.3% are

representatives of other nationalities, out of which 30.2% Russians, 4.2% Belarusans, 2.8% Ukrainians, 2.5% Poles, 1.4% Lithuanians, 0.5% Jews, 0.3% Gypsies, 0.1% Germans, 0.1% Tartars, 0.1% Estonians, 0.1% Armenians, 0.7% others (Data from Civil Register, 1997). The ethnic composition reflects the complicated political and ethno-demographic history of this territory. The percentage of minorities in the areas inhabited by Latvians till the 16th-17th centuries was rather small: Livs, Germans, small communities of Jews. The first data about the population of Latvia can be derived from the 18th century. According to calculations there were about 873.000 inhabitants in Latvia: 89.8% Latvians, 6.5% Germans, 1.1% Jews, 0.8% Poles, 0.6% Russians, 0.3% Livs (Dunsdorfs 1973). Since the Northern War (1700-1721) the Russian population increased steadily in Latvia. According to the 1935 census, there were 77% Latvians, 8.8% Russians, 4.9% Jews, 3.3% Germans, 2.5% Poles, 1.4% Belarusans, 1.2% Lithuanians, 0.4% Estonians, 0.1% Ukrainians; according to 1959 census – 62% Latvians, 26.6% Russians, 2.9% Belarusans, 1.4% Ukrainians, 2.9% Poles, 1.5% Lithuanians, 1.7% Jews (Zvidriņš 1993).

There is no other region in Europe which has survived such massive ethno-demographic changes during the last 60 years (repatriation of 60 000 Germans in 1939, deportations of 200 000 Latvians to Syberia in 1941 and 1949, emigration of 120 000 Latvians in 1944, forced immigration from Russia, Belarus and Ukraine as a result of Soviet industrialisation). Subsequently through forced population movements, thousands of people from Russia, Ukraine and Belarus, especially industrial workers, immigrated to Latvia. Despite Latvia having no natural resources, heavy engineering, electronics and textile industries were established there, with the raw material being imported and the produced almost all being exported. Also retired military officers of the Soviet Union often chose Latvia as their place of retirement. The number of Eastern Slavs increased more than 4.5 times since 1935. Huge immigration into Latvia was partially stopped only in 1990.

Several types can be distinguished among Latvia's ethnic minorities : unique autochthonous minority – Livs (206 people, about 30 have Livonian language skills), traditional allochthonous non-contact minorities – Gypsies, Jews, Germans, Poles, traditional allochthonous contact minorities – Lithuanians, Estonians, Belarusans, Russians, immigrant minorities – Russians, Belarusans, Ukrainians. There are no regional compact minorities except for some border regions. The minorities in Latvia are equally spread in the whole territory of the state.

Linguistic profile. The Latvian language belongs to the Baltic group of the Indo-European family of languages. The only living related language is

the Lithuanian language. The split between the Latvian and the Lithuanian protodialects took place in 6-7th century AD. The Latvian writing system was created at the beginning of the 16th century on the basis of German script. The languages of Latvia's minorities are mostly Indo-European, except Finno-Ugric Estonian and Livonian.

As a result of Soviet language policy mother tongue retention rates decreased dramatically among all ethnic groups except Russians and Latvians. A phenomenon of "Russian-speakers" appeared. As M. Diachkov states, "this conglomeration of 'Russophones' cannot be defined as national or ethnic minority in the Western understanding of the term, rather a group of minorities. First, it was ethnically non-uniform; second, it was not part and parcel of the local population in contrast to numerous ethnic minorities in the Western countries; and, last but not least, they were partially de-ethnicized and many of them preferred to identify themselves with 'the Soviet people'" (Diachkov 1994: 193).

Since the Latvian language acquisition had never been recognised as necessary by Soviet governmental officials and the main sociolinguistic functions were covered by Russian, Russians in Latvia were mainly monolingual. Among Latvians asymmetrical Latvian-Russian bilingualism developed. Only a small percentage of non-Russian minorities were trilingual in their own language, Russian and Latvian.

Language competence of ethnic groups in 1989

	Know Latvian	Know Russian	Know own lg
Latvians	98.7	68.3	98.7
Russians	22.3	99.8	99.8
Belarusans	18.0	94.5	32.2
Ukrainians	9.8	93.2	49.5
Poles	37.8	87.9	27.3
Lithuanians	64.0	47.9	63.9
Jews	29.0	92.4	22.5
Gypsies	62.5	33.4	88.1
Estonians	53.9	64.3	62.5

Source: Mežs 1994.

Bearing in mind the main parameters of the language situation mentioned above, the background factors which determine language policy in Latvia include the following:

1. The Republic of Latvia is considered to be a re-established, not newly established state.

2. The general economic situation can be evaluated as unfavourable as regards fast implementation of change in the language hierarchy. The proportion of the national budget allocated for implementing the Language Law is extremely small and there will be no significant improvement in the following years.

3. The present ethno-demographic composition is a result of political processes in the recent past. Small historical Slavic minorities have been subsumed in a large Slavic immigrant wave. The Russian language is considered a minority language in Latvia, and its speakers must enjoy minority language rights.

4. Poor official language skills as well as decreased mother tongue retention rates among the minority population is a result of incorporation into the centralised state.

5. There is no congruence between ethnicity and native language among minorities in Latvia – 'ethnic minority' and 'linguistic minority' are two different concepts.

6. The language of the largest minority was *de facto* the official language and language of inter-ethnic communication during the Soviet period. At the same time it is the language of the nearest large neighbour-state – Russia. The symbolic functions of a given language cannot be undervalued in language policy, and the Russian language has been seen as a symbol of Soviet power until now. It should be kept in mind that the Baltic states lie within the zone of Russia's national interests and their security and sovereignty have not been sufficiently guaranteed by international agreements.

7. The sociolinguistic functions of the official language – Latvian – are still restricted and the functions of Russian are still overexpanded even after seven years of independence.

8. The ambivalent role of the English language has to be taken into account.

9. In this transitional situation psychological factors are extremely important. We must take into account both the psychological resistance of Russian-speakers who, from a position of political and economic dominance have become a minority, but also the "minority complex" of Latvians. Psychological readjustment in public opinion concerning the language hierarchy in Latvia has taken place only gradually.

LANGUAGE POLICY IN LATVIA

Language policy in multilingual states is determined by the structure of the state and its development model. The foundation of the renewed Republic of Latvia is the principle of the legal continuity of the state. Consequently the present-day language policy of Latvia is based on the concept of the nation-state. Any evaluation of the underlying principles of Latvia's language policy and its concrete manifestations must depend on the extent to which the nation-state concept applies to the renewed Republic of Latvia. Contrary to occasionally voiced opinions to the contrary, the concept of the nation-state continues to be relevant in the world in our time, and it is generally recognised that it is possible to implement the idea of the nation-state through democratic means even if the state is inhabited by a nonhomogeneous ethnic population. Such a modern nation-state is qualitatively characterized by these features:

1) The state must delegate part of its sovereignty to international institutions as it becomes involved in transnational economic and defensive structures,

2) The foundation of the state is not an ethnic nation, but rather a political nation (the sum total of all citizens of the state with its common sense of nationhood, united by the language of the state, common ethnic and political interests, and a patriotic attitude toward the state),

3) The basis for the nation-state's identity is the principal ethnos, but in the context of the multicultural society surrounding it there may coalesce other ethnoses that are resident in the state.

Toward the deliberate development of such a state, much importance attaches to the state's ethnic policy and its language policy. Language policy is a part of ethnic policy, and in addition it must protect the common vehicle of communication essential to the existence of the state – the state language. In nation-states these relations are based on hierarchical ranking between the state language and the minority languages.

Language policy in Latvia means to organize governmental and societal efforts to change language situation in Latvia through promoting the acquisition and use of Latvian. The main goal of language policy in Latvia is to create a linguistically normalized society with the titular language functioning as the only official language but with loyal bilingual minorities existing in a legal framework of cultural autonomy. Two basic principles of language policy in Latvia are: 1) the inherent rights of the Latvian language in Latvia do not infringe upon the rights of other nationalities to use their own language as part of their cultural autonomy; 2) no other than the Latvian

language in Latvia fulfils the functions of the state language, namely, the principle of language hierarchy is to be observed.

Language legislation in Latvia (1988-1995)

1989 Language Law. In the Baltic States the Language Laws were among the first laws of the perestroika-era (1987-1989) to be passed together with the legalisation of the national flag and anthem. During the process of democratisation, a wide-spread popular movement (demonstrations, petitions, pickets) for the official recognition of the priority of the national titular languages developed in all three states. In Latvia the appeal for establishing Latvian as the State language was signed by more than 350 000 people. In 1988 the Supreme Councils of the Baltic Republics (still part of the Soviet Union at that time) adopted amendments to the Constitutions which proclaimed Latvian, Lithuanian and Estonian the official State languages in the respective republics. On May 5, 1989 the Language Law was adopted in Latvia.

The main goal of this pre-independence Law was to promote the use of Latvian, and to develop local language skills among the Russian-speaking population. This Law did not correspond to the concept of the monolingual state, as Russian retained the functions of an official language in a number of spheres. Though the Latvian language had the status of the sole State language, the parallel use of Russian in the majority of the sociolinguistic function was allowed. Access to services in Russian for those who did not speak the State language was guaranteed. The main principle was the availability of language choice for lower-ranking persons, as a consequence of which state officials and holders of certain jobs which included contacts with the general public had to be bilingual.

Full implementation of the Language Laws was postponed in Latvia. A special decree specifying the implementation of the Language Law was issued. There was a three-year transition period during which state employees lacking Latvian language skills could acquire them. In almost all work places Latvian classes were organised free of charge during working hours. Special commissions were organised for implementing the Language Laws.

The implementation of the 1989 Language Law was hampered by the unstable political situation during the period 1989-1991. Intensified activity in resolving issues related to the status and role of Latvian took place only after the restoration of independence in August 1991. Nevertheless, the quite slow and quiet three-year transition period was very important if the society was going to adapt psychologically to the planned changes in the language hierarchy. It was not an easy task. On the one hand, Latvians belong to the

nations who place extremely high symbolic value on their language, and the decline of Latvian during the Soviet period was extremely traumatic for Latvian national self-consciousness. The Baltic people therefore wanted to restore the lost functions of their languages as soon as possible and were disappointed about the slow implementation of the Language Laws. On the other hand, some deeply rooted stereotypical views prevalent among the Russian-speaking population (e.g. the outstanding linguistic quality of Russian, the historical significance of Russian as the language of internationalism, the merging of all languages in the foreseeable future) and the lack of multilingual traditions in Russia as well as the legacy of an imperial way of thinking hindered the process of integration of local societies on the plane of language skills. But apart from the purely language-learning aspect, Soviet ideology influenced the political outlook of many Russian-speakers and continued to be an important factor in the tensions which continued to be present after the regaining of independence (Karklins 1994).

On August 21, 1991, the Republic of Latvia was proclaimed a sovereign state. The Language Law was simultaneously revised to strengthen the status of the state language. In 1992 additions and amendments were made to the 1989 Language Law. Several additional regulations and decrees were adopted, e.g. "Official State Language Proficiency Certification Regulation" (Resolution No. 189, May 25, 1992) and "Regulations of the Republic of Latvia Official State Language Inspection Board" (July 22, 1992).

The 1992 Language Law is quite similar to most language laws throughout the world. The most essential postulates are as follows:

1) Latvian should be the only language of government and state administration;

2) proficiency in the state language should be required for the holders of certain jobs and there should be a system of language proficiency certification. The Language Law includes a demand that employees of those State institutions, enterprises, businesses and organisations whose professional responsibilities include contacts with the general public or the performance of office-work determined by state must know and must use the state language. Employees who, regardless of their nationality, have not undergone instruction in the official state language shall be subject to certification;

3) the state language is given priority in higher education. The right to education in the native language at primary and secondary education is given to minorities while the teaching of the state language at all the levels of education is also ensured. Persons who graduate from secondary, specialized

and vocational secondary schools and from institutions of higher education must take an examination in the official state language;

4) ensuring the priority of the state language in public radio and television broadcasting. Public radio and television broadcasts, unless specifically aimed at the representatives of other nationalities, must be dubbed or supplied with subtitles in the state language;

5) ensuring the priority of the state language in the sphere of public information. Public announcements, billboards, advertisements must be in the official state language except in cases when it is indispensable for reasons of public health and safety, or pertains to the activities of cultural societies and religious creeds or international activities.

In March 1992, the State Language Centre – the governmental institution responsible for implementing of language policy – was founded in Latvia. The State Language Centre employs 6 specialists and oversees the work of the Chief Language Proficiency Commission (9 specialists) and the State Language Inspection Board (18 specialists). Two permanent commissions work under the auspices of the State language centre: The Latvian Language Commission and the Commission of Toponyms. The Commission of Terminology as well as The State Language Consultation Service are parts of the University of Latvia Latvian Language Institute, the main scientific establishment for investigation of the Latvian language and the sociolinguistic situation in Latvia.

Law on Citizenship (1994). The Law on Citizenship is one of the most important laws in Latvia and should be considered one of the most important steps in language policy, too.

Latvia and Estonia were the only two successor states to the USSR which rejected the so-called “zero option” on citizenship – granting citizenship to all permanent residents of the state at the moment of proclaiming the independence. In Lithuania Lithuanian citizenship had been granted to every previous Soviet citizen permanently residing in Lithuania because of the relatively low per cent and rather high level of integration of post-war immigrants into the Lithuanian society. The ethnodemographic situation in Latvia did not permit this course of action. The naturalisation of all permanent residents by registration has been impossible because a majority of the Russian-speaking population was unwilling to accept the independence of Latvia. The enlargement of the pool of citizens before they had reached a satisfactory level of integration into the local society would have been dangerous for Latvian national statehood.

In the Latvian Law on Citizenship (1994) the citizens of Latvia have been defined as persons who were citizens of Latvia on 17 June, 1940 (the

day on which Soviet troops entered the territory of Latvia) and their descendants. Others could obtain citizenship through a naturalisation process. Among the positive requirements for naturalisation is command of the Latvian language. According to Latvia's Law on Citizenship, a person is considered to have a command of the Latvian language if s/he: 1) completely understands information of an everyday nature, 2) can freely talk, carry on a conversation and answer questions on topics of an everyday nature, 3) can read freely and understand any texts of everyday nature, laws and other normative acts, 4) can write a composition on a topic from everyday life. There are several exemptions (e.g. disability) from the language examination in Latvia.

The language requirements in Latvia's Law on Citizenship do not differ from many other nations' language requirements for citizenship. They might appear to be rather demanding in comparison with average level of language skills presently possessed by many of those who wish to acquire Latvian citizenship, but they are rather low in comparison with language proficiency demands in most Western countries. It should not be forgotten that language tuition programmes were strengthened already from 1988 onward; about 350 000 people have already acquired the state language proficiency certificate required for the performance of professional duties. It is also important that the positive attitudes towards Latvian have emerged during the last five years. In a recent survey in Latvia (Druviete 1995), of those desiring citizenship, only 5.1% did not wish to acquire Latvian, while of those not intending to become citizens 30.3% did not wish to acquire it. An overwhelming majority – 79.6% – of those who are going to be naturalised recognise the necessity of having command of the Latvian language for obtaining the citizenship of Latvia.

From February 1995 to December 1997, approximately 120 000 persons are eligible to apply for naturalisation. However, only 5016 persons had completed the naturalisation procedure and become citizens.

Several reasons can be mentioned for these low temps of naturalization – the liberal quality of aliens' legislation in Latvia, the benefits of alien status, namely exemption from military service and possibility of travel to Russia without a visa. An inability to fulfil the language requirements for citizenship is seldom the true reason for a refusal to apply for citizenship. Because of the liberal quality of alien's legislation in Latvia there are no necessary political and social mechanisms for promoting naturalisation. The debate on the Law on Citizenship was continued in 1998. The Amendments to the Law on Citizenship accepted a proposal to naturalise persons who were born after regaining of independence, i.e., after 21 August 1991 without any additional

requirements. The author is convinced that language requirements would be necessary for this group of population, too. V.Volkovs, drawing on the data of sociological research that took place in Riga secondary schools and universities with Russian as a language of instruction made the following conclusion: "The young people who want to receive Latvian citizenship have a more loyal attitude to such demands as "Latvian language is compulsory to all Latvian residents" and "The Educational system must be based on the Latvian language" than the youth who already are Latvian citizens" (Volkovs 1998: 148). In many countries the intention to obtain the citizenship is one of the most powerful stimulus for language acquisition and Latvia is not an exception.

Latvian language acquisition. Since 1991 changes in the public education system have been taking place. During the Soviet period general education was available only in Latvian and Russian, and Latvian was not compulsory at Russian schools. In 1997 in Latvia there are 684 Latvian, 186 Russian, 149 Latvian and Russian co-educational, 6 Polish, 1 Lithuanian, 1 Jewish, 1 Estonian, 1 Ukrainian schools as well as classes in Belarusan and Romani. The Latvian language is taught at all the levels of education, and persons who graduate from secondary schools and from institutions of higher education must take an examination in the official language. Most of the respondents from minority groups in the 1995 survey wanted their children to acquire Latvian. A negative answer was given by 3% of Russians, 1.8% of Belarusans and 2% Ukrainians. Among the adult population, 5.1% of those who would apply for Latvian citizenship and 30.3% of those who would not, have no desire to learn Latvian (Druviete 1995). In December, 1996, Latvia and UNDP have signed the agreement about special governmental program for Latvian language acquisition for 3.2 million US dollars. This project is sponsored by the governments of Sweden, Finland, Norway, the Netherlands and Denmark, the European Community and the "Know-How" foundation in Great Britain. The program has two parts: for adults and for students in minority schools. The essential part of this program is teacher training and introduction of modern language acquisition methods in Latvian schools. The National Programme for Latvian Language Training attempts to adhere to the specific distinctions of Latvia's various regions (NPLLT Information Booklet, 1998).

Present language use and attitudes

The actual hierarchy of languages in multilingual society can better be characterised by their sociolinguistic functions rather than by their legal status. The present analysis of language use and attitudes is strongly based on

sociolinguistic surveys carried out by the University of Latvia Latvian Language Institute in 1995, 1996 and 1998 (Druviete (ed.)1995, 1996). During these surveys more than 4000 questionnaires were disseminated, more than 600 respondents and 100 language policy experts were interviewed, language tests and document analysis also took place. The first volume in this series concerned the analysis of processes of linguistic integration into Latvia's society of the representatives of other nationalities living in Latvia; the second volume was devoted to analysis of language use and attitudes among Latvians. The Department of Sociolinguistics of the Latvian Language Institute carries out research directed to synchronic investigation of language situation in Latvia in 1998, too. The results will reflect the dynamics of sociolinguistic processes during last three years.

At present, there is almost a balanced situation between Latvian and Russian. There are different political and economic factors in favour of the use of each language. The most strongest positions of Latvian are in federal and municipal governments. Latvian instead of Russian has become the state and local government working language and the language of office work. The change of visual image (signs, advertisements, information) has taken place. The positions of Russian are very strong in private enterprises, primary and secondary education, quite strong in police, public transport and health care, also in armed forces (because up to 20% soldiers have no Latvian language skills).

1995 and 1996 surveys confirm the lack of congruence between a person's self-identified ethnicity and native language. The language of the respective ethnicity had been chosen by 98% of Latvians, 98.7% of Russians, 29.7% of Belarusians, 43.9% of Ukrainians, 29.2% of Poles, 80% of Lithuanians, 17.6% of Jews.

After independence was regained there has been slow but constant progress in Latvian language skills.

The Latvian language skills among minorities

Minority	1989	1995
Russians	22.3	55.8
Belarusians	18.0	40.3
Ukrainians	9.8	35.3
Poles	37.8	37.4
Lithuanians	64.0	62.2
Jews	29.0	42.7

Source: Mežs 1994, Druviete 1995.

As a result of overcoming political and cultural isolation, the Western European languages, mainly English, became more and more popular in Latvia. English language skills in Latvia's society are quite poor – according to 1995 and 1996 surveys only 24.3% of Latvians, 26.4% of Russians, 16.2% of Ukrainians, 30% of Jews can communicate in English, but a rapid progress should be expected in the nearest decade (Valdmanis 1997). It has already started the process of establishing some institutions of higher education in Riga with English as a language of instruction. It can be predicted that the next step towards English will be selecting English as in-company language in business enterprises, particularly in the international business organisations and major banks. The importance of English in Latvia's "language market" thus will increase; on the one hand, it even strengthens positions of Latvian, counterbalancing Russian in regional contacts and introducing concept of multilingualism in everyday life, on the other hand, learning of English is considered more important than learning of Latvian, thus hampering the increase of Latvian language skills among the population.

Subjective factors are also of great importance for implementing language policy. Attitudes are not just a social instinct or reaction to beliefs, but are rooted in experience. To understand the nuances of complex behaviour of language group it is essential to correlate the use of language with its social and especially political aspects. The latter play the most important role among the Latvians and minorities. The renewal of the status of the official State language status for Latvian was a result of great political changes in region. For a considerable part of the Russian-speaking population their new status as a minority in the independent state was hardly acceptable. More than 800 thousand of immigrants coming to Latvia after 1945 arrived without any thought of the Baltic States being anything but another Russian province. Until recently, they never were told officially they should learn Latvian. In 1989 only 20-25% representatives of other nationalities living in Latvia had Latvian language skills.

In the 1995 and 1996 surveys the respondents were asked to evaluate the language policy during the Soviet period. It can be added that since 1988 there were a lot of articles in the mass media about the russification and its consequences for the Latvian language, so the people could correlate their own experience with the public opinion on the language situation. Among Latvians the dominating emotions were deep regret and also sense of humiliation. A lot of respondents reminded the often-used expressions "Speak human language" or "I don't understand your dog's language". Many Latvians told us the most impressive episodes which they cannot forget for years:

"It was some 20 years ago. I was 6-7 and I went alone by bus to my grandmother in the other city. In one bus stop I went out to buy something to eat. I asked in Latvian to saleswomen to give me two buns. She did not understand, there were some other people and nobody understood and they stared at me disapprovingly. I showed by hand what I want but she gave me only one bun" (Male, journalist, 27, Riga).

"I was the director of small collective farm. We were invited to the working meeting to the Ministry of Agriculture. There were about fifteen people like me, Latvians, from countryside and several ministry officials, among them two Russians having basic skills of Latvian. Nevertheless, the Chairman told us to speak Russian "in order to be understood by everybody". So all of us spoke broken Russian" (Female, retired, 55-60, Valmiera).

Among minorities, especially Russian-speaking respondents were not eager to speak on these items; some sense of guilt had been felt during many interviews. The most typical answers were as follows:

"It was necessary to establish Latvian as a state language from the very beginning" (Female, trade employee, 50-64, Daugavpils).

"The ousting out of Latvian was a mistake. We have to be more clever now" (Male, worker, 35-49, Daugavpils).

"Latvians themselves were guilty for promoting Russian " (Female, retired, 65+, Liepaja).

"The dominance of Russian was founded by objective circumstances. It could not be otherwise during Stalin's government" (Female, salesperson, 50-64, Valmiera).

There is no longer strong resistance against the State language status for Latvian (the dominating attitude – *cuius regio, eius lingua!*). However, a lot of non-Latvians would want this status to be more symbolic than real. There exists an idealistic picture of bilingualism and possibility to give a special status for Russian. In fact, if two languages are recognized as official at the national level, the government and both the speech communities must be bilingual. This is an entirely hypothetical event, one that never existed and which cannot exist. Even if we deny any historic or emotional (historic injustice!) arguments the idea of declaring the Russian language as the second official language must be rejected. If there be an official status for Russian, still existing asymmetrical bilingualism would become deeper and Latvian would lose more and more functions.

The State ensures the right of every resident to master Latvian but the skills of the State language is still a problem in Latvia although the general attitude is mainly positive. To the question "Must the inhabitants of Latvia

know Latvian?" most of respondents gave a positive answer: 91% citizens of Latvian, 79.6% aliens, 87.5% men, 91.1% women. But there is a widespread paradox that a lot of individuals do not relate this necessity to themselves.

To the question to minority respondents about everyday level conflicts on the basis of the language 30.2% of the males and 12.4% of the females answered that they have never observed such a conflicts during last 5 years. The transition period can be qualified as peaceful though slow; the possibility of ethnic conflict on the language basis in Latvia is quite low. Remarkable are the answers given by Latvians to the question: "Do you use Latvian to non-Latvians who understand Latvian". Only 49.8% always use Latvian in everyday situations and 55.5% – in official communication. On the one hand, these figures reflect high level of linguistic tolerance among Latvians, on the other hand, they certify some features of still existing minority complex and linguistic indifference which could be harmful for implementing the goals of language policy in Latvia.

During this transition period the constant sociolinguistic monitoring is necessary including not only statistical but also attitudinal studies. The case of Latvia proves H.P.Nelde's conclusion that in countries where active processes of linguistic hierarchy change are taking place "census-type investigations can only determine trends, and are often useful if complementary studies are available. In this way the historical as well as the psychological dimension increases in importance" (Nelde 1991, 68).

The present analysis served as a basis for the new language law which is still undergoing a thoughtful discussion.

As with any state, if it is an independent state, Latvia is inevitably developing into a civic nation. In Latvia's case the integration process is complicated by the ethnic diversity of Latvia and poor Latvian language skills among certain groups of inhabitants of Latvia. At the moment Latvian Saeima (Parliament) is working on two new laws which will include special provisions for linguistic integration of the society in Latvia – the Education Law and the Law on State Language. The both laws have sparked discussions in the press about the linguistic problems in Latvia.

A new State Language Law (Latvijas Republikas Valsts valodas likums) was submitted to the Latvian Parliament in November 1995. Discussions about this draft project have been taking place for more than three years, involving not only wide circles of Latvian society, but also foreign specialists and international organizations.

There is no legal basis for Latvian as the only official language in the existing law, since Article 4 of the 1992 Law states that there are other languages which can be used in official communication. This has prevented

the required usage of the state language, in private enterprises in particular. The personnel could do without the state language or use it only from time to time. One could always apply to the administration by using the Russian language. It caused a decline in the knowledge of the Latvian language. Therefore the Law does no longer provide for a possible choice of the languages used.

The second change calls for the subsequent use of the state language at meetings and sittings.

Language use in private enterprises. In Parliament, State and local-government institutions, civil institutions, enterprises and organisations, except national cultural heritage associations, the language used at all the meetings and working sessions is the state language. When a foreign language is used at events held by national or ethnic groups, or at the educational institutions implementing national minority education programmes, or at meetings or sittings held at publishing organisations (founders, publishers, editorial offices) of the press issued in foreign languages, the organizers shall provide translation into the state language, if so requested by at least one participant of the meeting or sitting.

Organizations created for language-related purposes (e.g. departments of foreign languages, language societies) as well as organisations which do not fall under the jurisdiction of Latvia are also included in the list of exceptions. Nevertheless, this Article regulates language use in meetings at work not only in state-owned, but also in private enterprises and companies.

Some experts claim that this article may be seen as interference in private affairs and may thereby limit the free space which international human rights law seeks to establish and protect.

First, we must clarify the concept "private affairs", and establish the difference between "personal, informal affairs" and "private entrepreneurship". Of course, there cannot be any regulation of language use in private life. But is it part of private life when several tens, hundreds or thousands of people are employed? This is one form of the ownership of the means of production. Due to the rapid process of privatisation, only about 10% of all enterprises in Latvia are state or public property in 1998. The companies controlling electricity, the fuel industry, communications and other vital branches of Latvia's economy are today private companies.

Secondly, private entrepreneurship is subjected to State regulations in all countries. Latvia has a "Law on Entrepreneurial Activity", "Law on Register of Enterprises", "Law on Limited Liability Companies" etc. The activities of private companies thus require supervision by the State, and there is a constant regime of regulation, monitoring and enforcement. Why, then,

should the regulation of one particular activity, namely the use of language in meetings in private companies, be a violation of human rights?

Article 27 of the International Covenant on Civil and Political Rights states: "In those states in which ethnic, religious or linguistic minorities exist, persons belonging to such minorities shall not be denied the right, in community with the other members of their group, to enjoy their own culture, to profess and practice their own religion, or to use their own language". Article 7 of the Latvian draft Law is not about the use of language "in community with other members of their group", but the use of language in organisations and enterprises where persons belonging to different linguistic groups are employed. Neither can the working meetings be classified as private communication. Thus the regulation of the language use in private entrepreneurship cannot be considered interference with privacy.

But let us take the opposite view, which considers that private entrepreneurship irrespective of the number of employees is part of the private sphere. The only legitimisation for interference by the State in relation to individual rights and freedoms would be on the basis of a clear public interest (Article 8 of the European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms). Can the authors of the draft Law be sure that the interests of national security or public safety or the economic well-being of the country demands state involvement in the regulations mentioned above? Latvian society is inexorably developing into a civic nation on the basis of respect for the independence of the state and a common language metaphorically and de facto. This process is hindered by a poor knowledge of Latvian among certain groups of inhabitants, who therefore cannot fully participate in the life of the nation.

Since 1988 when the Latvian language regained the status of the official state language, a well-developed system for Latvian second language language instruction both for pupils in schools and for adults has been developed. Latvian language skills among representatives of minorities have increased significantly (in 1989 about 20% of non-Latvians possessed Latvian language skills, in 1995 - 45%). More than 350,000 employees have passed the state language proficiency test required for certification. Nevertheless, there is considerable evidence that the process of Latvian language acquisition has partially come to a halt over the last two years. The reasons may have to do with lack of motivation to use Latvian.

The use of Latvian is problematic in private firms and enterprises owned by Russian-speakers. Private business is one of the main niches for persons who have neither Latvian citizenship nor Latvian language skills. The levels of income and economic welfare in private businesses are much higher than in

state-owned businesses. As these firms mostly have contacts with each other or conduct international business in Russian or English, the Latvian language is not necessary from an economic point of view. Interpreters and translators are widely used to fulfil the demands of the Language Law while the actual language of office work and working meetings is Russian.

The existing Language Law (1989; amendments and additions in 1992) includes norms on language choice by lower-ranking persons which must be seen as democratic (Article 4), and free language choice in entrepreneurship (Article 6). However, these norms have contributed to the maintenance of two linguistic collectivities that were already in existence during the Soviet period: Russian speakers whose activities are connected with entrepreneurship, and bilingual Latvian speakers who control the administrative sphere and who, according to the present Language Law, are obliged to speak Russian with lower-ranking persons if these so require. Even if some individuals will do so, we cannot expect a whole community to learn and use the language of another community if there are no economic or legal stimuli for this.

The Russian language and the other main competitor, English, possess two crucial features: they have enormous numbers of speakers and they function as languages of international communication. The Latvian language has no "carrots" to offer in comparison to these languages. Under the conditions of the market economy the only compensatory mechanisms for Latvian can be of a legal nature. Therefore the draft State Language Law includes the norm about the language of work in certain kinds of enterprise. It calls for state interference in the language situation in private entrepreneurship to protect the rights of Latvian speakers and also the right of other well-integrated minorities to use Latvian in entrepreneurship.

We can of course also foresee difficulties in implementing this norm. It will be difficult to control the use of language if the percentage of Latvian speakers in the enterprise is below 50-60%. Problems with joint ventures can also be expected.

Language in education. The main Laws determining language policy are the Language Law, Law on Citizenship and Law on Education. The Law on Education (1991) is one of the main steps in the revival of minority languages and in strengthening the positions of Latvian.

The contemporary conception of education presupposes education in the native language, or in the native and the state language. The state ensures the rights of every resident to master Latvian. The right to receive an education in the state language is guaranteed to everybody. Residents of other nationalities living in Latvia also have the right to be educated in their native language. To

effectuate these goals significant changes have had to take place on all the levels of education since the end of 1980s.

The most substantial changes have taken place in general education schools. There was education only in Latvian or Russian before 1989. Now there are 4 types of schools in Latvia: 1) with Latvian as a language of instruction, 2) with Russian as a language of instruction, 3) integrated schools with Latvian and Russian sections, 4) ethnic minority schools. In school year 1997/1998 there were 1074 schools in Latvia – 719 with Latvian as a language of instruction, 199 – with Russian, 150 integrated schools, 6 ethnic minority schools (minority classes are not included in this calculation) (Data of Ministry of Education, May 1998). Nevertheless, the number of students educated in the language other than Latvian or Russian is still insignificant. Only 0.1% of Belarusians, 1.7% of Ukrainians, 12.5% of Poles, 2.9% of Lithuanians, 34.7% of Estonians, 4.4% of Gypsies were educated in the respective languages in 1995/96 (Mežs 1995). In the school year 1997/98 there are 1043 students educated in languages other than Latvian or Russian – 753 students studying in Polish, 215 – in Ukrainian, 31 – in Lithuanian, 44 – in Belarusian (Ministry of Education, 1998). However, the education sphere asks for most strenuous efforts to be put in order. In trade schools some professions are still acquired only in the Russian. There are no Latvian schools or classes in 15 civil parishes in Latvia.

In order to facilitate the integration of the Latvian society it is proposed in the draft Law on State Language that all high schools which are financed by the state or local government will change to state language schools by the year 2005 or 2010, but primary schools may be also national and ethnic minority language schools or have also minority language classes beginning with the 1996/97 school year. In State financed Russian or other minority language primary schools two, but in high schools three subjects must be taught in the official language. Why is it considered necessary? Up to now, when graduating from school a great number of young people have a poor knowledge of the Latvian language. The integration process is hampered by the present language environment. It is hard to speak about integration when there still exist a model of separate education and students of different ethnicities meet one another only in the higher education establishments for the first time. We agree to M. Diachkov: "An attempt of certain groups of the non-Latvian population (those not interested in interethnic integration and in the formation of a political nation in Latvia) to use the Russian language as the only or predominant language of instruction at the higher educational level for non-Latvian students (which would mean either preservation of the Soviet practice of the so-called "language streams" in universities and higher

learning institutions, or the formation of purely Russian-language higher education establishments), seems to contradict the provisions of the [European] Charter [for Regional or Minority Languages] and is absolutely senseless and even detrimental to interethnic situation of a small European state. Such practice would promote ethnic disintegration within the country, estrange Latvia from the European and world community of nations rather than facilitate its integration into it" (Diachkov 1998: 182).

Conclusions

The language laws of the Baltic states have sometimes been criticised for deciding the role of competing languages and for too much official intervention in language use in society. However, a market-based approach to competing languages in Latvia would be the best way towards language shift among Latvian-speakers within the next 2-3 generations.

Nevertheless, there are problems involved in present language policy if we analyse them from the point of view of preserving the Latvian language. As R.Karklins points out, "few outside commentators have realised the weak position of the Latvian language in Latvia" (Karklins, 1994, p. 142).

The existing international legislation on minority language rights (e.g., the European Charter for Regional or Minority Languages, the Framework Convention on National Minorities) are strongly based on the following concepts: 1) the official (or state) language is invariably the language of the majority; 2) language rights are associated with minority rights only, 3) speakers of the official languages of a state enjoy the full scope of linguistic rights. None of these presuppositions is correct in the case of Latvia.

In most cases in the language rights literature it is taken for granted that minorities are, or at least tend to be, bilingual in their mother tongue and the official language. Most human rights experts stress the obligation of the minority to learn the official language, see also the Hague Recommendations Regarding the Education Rights of National Minorities & Explanatory Note. This right and duty to learn the state language is important not only because it ensures that linguistic rights do not result in the segregation of linguistic minorities, but also because it makes clear that the maintenance of minority languages should be neither at the expense of the full participation of minorities in the life of the nation nor at the expense of the rights of majorities.

In Latvia only about 45% of the representatives of minorities possess Latvian language skills at present. The bilingualism of the rest of minorities should be a necessary prerequisite for integration into society, and there have

to be some kind of positive stimuli which promote that outcome. At present there is a weak instrumental and even weaker integrational motivation for Russian speakers to be bilingual. Latvia's linguistic legislation, according to commonly accepted standards of linguistic rights, ensures that resident minority's language (i.e. Russian) is given preference in almost all spheres of everyday life as well as wide access to information and entertainment in Russian in the mass media. Therefore it seems to be necessary to involve one more concept in discussing the linguistic rights of minorities. This is the concept of linguistic self-sufficiency and its consequences in the life of the nation and for the sociolinguistic position or even survival of the official state language. If we insist on the application of maximal scope of minority language rights to Russian (e.g. its use in all official situations, in visual information and in higher education), the existing situation of linguistic self-sufficiency of Russian-speakers would be deepened and the rights provided for one language group would entail direct violations of elementary linguistic human rights and threats of linguistic assimilation for the other, namely, for Latvians (Druviete 1997). Also, precise use of terminology in the Latvian case is extremely important. J.Dreifelds states: "A paradoxical and inherently unstable situation has developed in Latvia wherein *all* ethnic groups can be considered a minority in one situation or another and *all* feel insecure and threatened (Dreifelds 1997: 142). As a consequence of the political changes in the region, Latvians formally turned from a minority in the former centralised state into a majority in the newly established state whereas the Russians who had earlier been a majority, formally became a minority. The corresponding changes in the real status of languages, however, did and could not follow automatically. As T.Skutnabb-Kangas wrote, "Russian is thus a majorized minority language (a minority language in terms of numbers, but with the power of a majority language), whereas the Baltic languages are minorized majority languages (majority languages, in need of the protection usually necessary for the threatened minority languages) (Skutnabb-Kangas, 1994: 178). International law does not provide mechanisms for the protection of "majorities" or "majority languages" . The problem is how to avoid political hypocrisy when considering the inequality between the main languages in competition in Latvia. The extralinguistic factors to be taken into account are: 1) a poor economic situation in Latvia, 2) small markets for goods and services for Latvian language goods and services, 3) the geopolitical situation of Latvia, being a neighbouring country to the main Russian speaking territory, 4) the numerical, political and economic power of the speakers of the main language in competition, Russian, both in Latvia and abroad.

The impact of global and regional linguistic processes as well as of international minority and language legislation on the language situation in Latvia seems to be unpredictable at present. There should be no doubt about the necessity for language legislation which promotes the use of Latvian. Considering the recent political and ethnodemographic processes in the region, Latvia and the other Baltic states are among countries where consistent implementation of reasonable language policy principles is essential for the maintenance of the language. The Latvian experience requires that more problem areas be involved in discussions about LHRs, e.g. the rights of official language speakers when language hierarchy change is promoted, the impact of linguistic self-sufficiency of a minority on the integration of the whole society and, last but not least, the use of LHRs concepts when applied in quite different political situations.

There would be only temporary solutions for political reasons, but the sociolinguistic problems would remain and reappear again and again. Therefore we suspect that a bureaucratic, literal implementation of some international documents in the present language situation in Latvia would lead to results that are contrary to the basic idea of linguistic rights – if the basic idea is to protect a language from extinction and to protect Latvian language speakers from involuntary linguistic assimilation. It is also true that the main concern of politicians and international experts is not the widening or restriction of the sociolinguistic functions of Latvian and Russian in Latvia. From a political point of view, their main task is to prevent possible conflicts between language collectivities, something that would hinder the political and economic development of the region. If we do not take into account historic, psychological and demographic components of the language situation, the Latvian Law on State Language could at first glance look like a conflict-provoking agent. In reality, it embodies conflict-preventing potential. This is one of the paradoxes of transitional societies. The both overt or covert policy of societal bilingualism in Latvia at the State level would interrupt the slow but satisfactory process of political integration of Latvian society, strengthening the segregationist tendencies between the two main linguistic communities with hardly predictable results.

BIBLIOGRĀFIJA

- Aitchison J. (1992). Assessing language status: some problems. – *Status Change of Languages*. Berlin/New York: Walter de Gruyter, 487-495.
- Alfredsson G. (1993). Minority rights: A summary of existing practice. – *The UN Minority Rights Declaration*. Ed. by A. Phillips and A. Rosas. Turku/London, 73-79.
- Aleksejeva T. (1994). Some aspects of Hebrew history in the Duchy of Courland (1561-1795). – *Humanities and Social Sciences. Latvia*, 2(3), 4-20.
- Ammon U. (1991). The status of German and other languages in the European Community. – *A Language Policy for the European Community. Prospects and Quandaries*. Ed. by F. Coulmas. Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 241-255.
- Anderson A.B. (1990). Comparative analysis of language minorities: a sociopolitical framework. – *Journal of Multilingual and Multicultural Development*. Vol. 11, Nos 1&2, 119-134.
- Apine I. (1992). Nacionālā pašapziņa ceļā uz demokrātiju. – *LZA Vēstis, A daļa*, Nr. 10, 20.-22.
- Apine I. (1995). *Baltkrievi Latvijā*. R.: FSI.
- Apine I. (1995). Latvijas minoritātes integrācijas procesa kontekstā. – *Nacionālā politika Baltijas valstīs*. R.: Zinātne, 66.-83.
- Apine I. (1995). Tolerance nacionālajās attiecībās. – *LZA Vēstis, A daļa*, 9/10, 49.- 56.
- Apine I. (1998). Latvijas minoritāšu apziņa ceļā uz politisko nāciju. – *Pilsoniskā apziņa*. R.: Mācību apgāds, 247.-259.
- Apine I., Volkovs V. (1998). *Slāvi Latvijā (Etniskās vēstures apcerējums)*. R.: Mācību apgāds.
- Appel R., Muysken P. (1987). *Language Contact and Bilingualism*. Bristol: J.W.Arrowsmith Ltd.
- Atlas of the World's Languages* (1994). Ed. by C.Moseley and R.E.Asher. London: Routledge.
- Baker C. (1996). *Foundations of Bilingual Education and Bilingualism*. 2nd edition. Clevedon: Multilingual Matters.

Bastardas Boada A. (1987). L' aménagement linguistique en Catalogne au XX siècle. – *Politique et aménagement linguistiques/ textes publiés sous la dir. de J.Maurais*. Québec: Conseil de la langue française, 121-158.

Bastardas Boada A. (1994). Catalans et immigrés hispanophones en catalogne: le changement de la langue des intercommunications. – *Langues et sociétés en contact. Publiés par P.Martel et J.Maurais*. Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 327-340.

Batley E. et al. (1993). *Les politiques linguistiques dans le monde pour le 21e me siècle*. Rapport pour l'UNESCO. Août, 1993.

Beardsmore H.B. (1994). Language policy and planning in Western European countries. – *Annual Review of Applied Linguistics. Language policy and Planning*. Ed. by W.Grabe. Vol. 14, 1993/1994, Cambridge: Cambridge University Press, 93-110.

Bilingual Education. A New Look at the Research Evidence (1987). Washington: United States General Accounting Office.

Blinkena A. (1989). Ceļā uz Valodu likumu. – *Kritikas gadagrāmata*. R.: Avots, 5.-18.

Blinkena A. (1994). Valodas politika Baltijā. – *Valodas politika Baltijas valstīs. Konferences materiāli. Rīga, 1992. gada 17. un 18. decembris*. R.: Valsts valodas centrs, 1994, 3.-7.

Blinkena A. (1994/95). The Latvian Language: Some Problems of its Development and Existence. – *ALFA 1994/95, Vol. 7/8, Actes de langue française et de linguistique* Universitas Dalhausiana, Halifax, Canada, 463-469.

Blinkena A. (1995). Die Kultur der lettischen Sprache. – *Sprachsituation und Sprachkultur im internationalen Vergleich. Sprache-System und Tätigkeit*, 18. Frankfurt: Peter Lang, 159-170.

Blinkena A. (1998). La standartisation de la langue lettone: résultats, problèmes et perspectives d'avenir. – *Les politiques linguistiques des pays baltes*. Terminogramme. Juillet 1998. Québec: Office de la langue française, 151-169.

Boiko K. (sast.). (1994). *Lībieši*. R.: Zinātne.

Bojārs J. (1996). *Starptautiskās tiesības*, R.: Zvaigzne ABC.

Boutros Ghali B. (1992). *An Agenda for Peace*. New York: United Nations.

- Brown J.D. (1988). *Understanding Research in Second Language Learning*. Cambridge: CUP.
- Bušs O. (1995). Russisch in Lettland: einige soziologische und symbolische Aspekte. – *Nordiska sociologskongressen. Helsingfors, 9-11 juni 1995. Abstracts*. Helsinki.
- Bušs O. (1996). Latvija un Somija: dažas paralēles un daži pretstati valodu situācijā un valodu politikā. – *Starptautiska zinātniska konference "Valodu nozīme Eiropas valstu integrācijas procesā"*. Jelgava, 1996. g. 18. apr. *Konferences tēzes*. Jelgava: LLU.
- Casess A. (1990). *Human Rights in a Changing World*. Cambridge: Polity Press.
- Castonguay C. (1995). Impact of language policies on anglicization in Quebec and Canada. – *European Conference on Language Planning. Pre-Print Volume*. Barcelona, 44.
- Cobarrubias J. (1983). Ethical issues in status planning. – *Progress in Language Planning: International Perspectives*. Ed by J.Cobarrubias and J.A.Fishman. Berlin/New York: Mouton.
- Cooper R. (1989). *Language Planning and Social Change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Coulmas F. (1991). European integration and the idea of the national languages. Ideological roots and economic consequences. – *A Language Policy for the European Community. Prospects and Quandaries*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 1-44.
- Coulmas F. (1993/1994). Language policy and planning: political perspectives. *Annual Review of Applied Linguistics. Vol. 14. Language Policy and Planning*. Ed. W.Grabe. Cambridge University Press, 34-52.
- Coulombe P.A. (1993). Language rights, individual and communal. – *Language Problems and Language Planning. Vol. 17, No.2, Summer 1993*, 140-153.
- Dafis L.(ed.)(1992). *Lesser Used Languages – Assimilating Newcomers*. Dyfed: Joint Working party on Bilingualism.
- Das Gupta J, Ferguson C.A.(1977). Problems of Language Planning. – *Language Planning Processes*. New York: NYUP, 3-7.

Davis K.A. (1994). *Language Planning in Multilingual Contexts. Policies, Communities, and Schools in Luxembourg*. Amsterdam/Philadelphia: Jonh Benjamins Publishing Company.

Deksnis E.B. (1996). *Eiropas Savienība: mīti un īstenība*. R.: Junda.

Deprez K. (1987). Le neerlandais en Belgique. – *Politique et aménagement linguistiques/textes publiés sous la dir. de J.Maurais*. Québec: Conseil de la langue française, 47-120.

Dittmar N. (1981). *Sociolinguistics. A Critical Survey of Theory and Application*. London: Arnold Publishers.

Дьячков М.В. (1993). *Социальная роль языков в многоэтнических обществах*. Москва: ИИПО.

Diachkov M. (1994). Problems of Linguistic and Cultural Adaptation of "Russophones" and Language Legislation. – *Valodas politika Baltijas valstīs. Konferences materiāli*. R: Valsts valodas centrs, 192-199.

Diachkov M. (1998). A vision of national unity and interests of ethnic minorities. – *Pilsoniskā apziņa*. R.: Mācību apgāds, 176-182.

Drapeau L., Corbeil J.C. (1995) The aboriginal languages in the perspective of language planning. – *Language Planning and the Development of Aboriginal Languages. The Case of Quebec's Aboriginal Languages*. Québec: Conseil de la langue française, 2-35.

Dreifelds J. (1997). *Latvia in Transition*. Cambridge University Press.

Dribins L. (1995a). Nacionālā valsts un tās etnopolitika. – *Nacionālā politika Baltijas valstīs*. R.: Zinātne, 84.-102.

Dribins L.(1995). *Ukraiņi Latvijā*. R.: FSI.

Dribins L. (1995). Nacionālā valsts un minoritātes kā Eiropas un arī Latvijas problēma. – *LZA Vēstis, A daļa*, Nr. 5/6, 39.-45.

Dribins L. (1998). *Eiropas valstu minoritāšu tiesības. Vēsturisks apskats*. R: EP IDC.

Druviete I. (1990). *Valoda un etnoss*. R.: Latvijas Zinību biedrība.

Druviete I. (1994). Language Policy after Independence: Language in Education in Latvia. – *IVth Conference on Languages and Law*. Fribourg, 103-108.

Druviete I. (1994). Linguistic Human Rights in the Baltic States. – *American Anthropological Association, 93rd Annual Meeting, Atlanta, Georgia, November 30-December 4, 1994*. Abstracts, 129-130.

Druviete I. (1994). Language Policy in the Baltic States: A Latvian Case. – *Valodas politika Baltijas valstīs. Konferences materiāli. Rīga, 1992. gada 17. un 18. decembris*. R.: Valsts valodas centrs, 1994, 151.-160. lpp.

Druviete I. (1994). Etnopsiholoģisko faktoru nozīme valodas situācijas analīzē. – *Lietuviu kalbotyros klausimai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopediju leidykla, 1994, 4-10. p.

Druviete I. (1994). *Valodas politika: pasaules pieredze Latvijai*. R.: Valsts valodas centrs.

Druviete I. (1995). Lingvistiskās cilvēktiesības Latvijā. – *Nacionālā politika Baltijas valstīs*. R.: Zinātne, 103-112.

Druviete I. (1995). Política del lenguaje y derechos humanos lingüísticos en los Estados Bálticos. – *Alteridades. Derechos humanos lingüísticos en sociedades multiculturales*. Mexico, Universidad Autónoma Metropolitana, Año 5, num. 10, 1995/97, 105-120.

Druviete I. (1996). *Latviešu valodas sociolingvistiskā situācija (izpētes metodes un raksturojums: statistika, psiholoģija, politika)*. Habilitācijas darba kopsavilkums. Rīga: Tapals.

Druviete I. (1996). The language use and attitudes among minorities in Latvia. – *Sixth International Conference on Minority Languages. Abstracts*. Gdansk, 30 June-5 July.

Druviete I. (1996). The language situation and language policy in Latvia. – *11th World Congress of Applied Linguistics. Jyväskylä, 4-9 August 1996. Abstracts*, 25.

Druviete I. (1997). Language Contacts in Balticum: Latvia. – *Contact Linguistics. An International Handbook of Contemporary Research*. Ed. by H.Goebl et al. Vol.2., Berlin/New York: Walter de Gruyter, 1997, 1906-1912.

Druviete I. (1997). Change of language hierarchy in Latvia: Language skills and attitudes to language policy. – *Recent Studies in Contact Linguistics, Plurilingua XVIII*. Bonn: Duemmler, 84-91.

Druviete I. (1997). Language policy in the Baltic States in comparison with other multilingual regions. – *Actes del Congrés europeu sobre planificació*

lingüística/ *Proceedings of the European Conference on Language Planning*, Barcelona: Departement de Cultura de la Generalitat de Catalunya, 144-154.

Druviete I. (1997). Linguistic human rights in the Baltic States. – *International Journal of the Sociology of Language*, Vol. 127. Berlin/New York: Walter de Gruyter, 161-185.

Druviete I. (1998). Republic of Latvia. – *Linguistic Minorities in Central and Eastern Europe*. Clevedon: Multilingual Matters, 1998, 160-183.

Druviete I. (1998). Valodas politikas loma Latvijas sabiedrības integrācijā. – *Nacionālās attiecības un nacionālā politika Latvijā. Domas un vērtējumi*. – R.: LIA, 1998, 35.-41.

Druviete I. (1998). La situation sociolinguistique de la langue lettone. – *Terminogramme. Juillet 1998. Les politiques linguistiques des pays baltes*. Québec: Office de la langue française, 1998, 105-149.

Druviete I. (1998). The sociolinguistic situation of the Slavic languages in Latvia. – *Contributions of the Latvian Delegation to the XII International Congress of Slavists (Krakow, 27.08.1998.-2.09.1998.)*. R.: Latviešu valodas institūts, 5.-30.

Druviete I. (1998). Language policy in Latvia: interaction between sociolinguistic and political factors. – *Sociological Abstract. 14th World Congress of Sociology*. Montreal: International Sociological Association, 1998, 100.

Drīzule V., Gerentoviča V. (1990). *Valodu sociāli funkcionālā stratifikācija komunikatīvajās sfērās*. Manuskripts.

Dunsdorfs E. (1973). *Latvijas vēsture*. 6. sēj. Stokholma: Daugava.

Dutcher N., Tucker G.R. (1995). *The Use of First and Second Languages in Education. A Review of International Experience*. Washington: The World Bank.

Edwards J. (1992). Sociopolitical aspects of language maintenance and loss: Towards a typology of minority language situations. – *Maintenance and Loss of Minority Languages*. Ed. by W.Fase, K.Jaspaert, S.Kroon. Amsterdam/Philadelphia, J.Benjamins PC, 37-54.

Eglīte P. (1994). Latviešu valodas izplatība cittauniešu vidū. – *Valodas politika Baltijas valstīs. Konferences materiāli*. R.: Valsts valodas centrs, 70.-79.

Ehlich K. (1994). Communication disruptions: On benefits and disadvantages of language conflict. – *Language Contact and Conflict*. Ed. by M.P.tz. Amsterdam/Philadelphia: J.Benjamins Publishing Company, 103-122.

Eide A. (1993). Approaches to minority protection. – *The UN Minority Rights Declaration*. Ed by A.Phillips and A.Rosas. Turku/London, 81-93.

Eriksen T.H. (1991). *Languages at the Margins of Modernity*. Oslo: PRIO.

Ermacora F. (1991). Rights of minorities and self-determination in the framework of the CSCE. – *The Human Dimension of the Helsinki Process. The Vienna Follow-up Meeting and its Aftermath*. Ed. By A.Bloed, P.Van Dijk. Dordrecht/Boston/London: Martinus Nijhoff, 197-206.

Ernstson V. (1996). Paliekošais un mainīgais deviņdesmito gadu sarunvalodā. – *Valodas statika un dinamika. Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 123. dzimšanas dienas atceres zinātniskās konferences tēzes*. R.: Latviešu valodas institūts, 17-18.

Fasold R. (1984). *The Sociolinguistics of Society*. Oxford/Cambridge: Blackwell.

Fasold R. (1992). *The Sociolinguistics of Language*. Oxford/Cambridge: Blackwell.

Feldmanis I. (1994). The Baltic Germans in Latvia (1918-1939). – *Humanities and Social Sciences. Latvia*. 2(3), 56-69.

Ferguson C. (1971). *Language Structure and Language Use*. Stanford.

Filipsons R., Skutnaba-Kangasa T. (1994). Lingvistiskais genocīds. – *Valodas politika Baltijas valstīs*. R.: Garā pupa, 23.-32.

Fishman J. (1971). Language modernization and planning in comparison with other types of national modernization and planning. – *Language in Society*. Vol.2, No.1, 23-34.

Fishman J.A. (1994). Critiques of language planning: A minority languages perspective. – *Journal of Multilingual & Multicultural Development*. Vol. 15, Nos 2&3, 91-99.

Gauthier F., Leclerc J., Maurais J. (1993). *Langues et constitutions. Recueil des clauses linguistiques des constitutions du monde*. Québec: Publications du Québec.

Gerner K., Hedlund S. (1993). *The Baltic States and the End of the Soviet Empire*. London/ New York: Routledge.

Giles H., Bourhis R., Taylor D. (1977). Towards a theory of language in ethnic group relations. – *Language, Ethnicity and Intergroup Relations*. Ed. by H.Giles. London: Academic Press, 307-348.

Giles H. (1992). Current and future directions in sociolinguistics: a social psychological contribution. – *Sociolinguistics Today. International Perspectives*. Ed. by K.Bolton & H.Kwok. London/New York: Routledge, 361-368.

Grey J. (1994). The legal bases of Quebec's and Canada's rules with respect to the language of education. – *IVth Conference on Law and Language(s)*. Fribourg: Institut du fédéralisme, 172-187.

Grigule L. (1997). The place of the Latvian language in independent Latvia. Or can Latvian teachers force minorities to love Rainis. – *Language and Environment. A Cultural Approach to Education for Minority and Migrant Students*. Ed. by A.Sjogren. Botkyrka: Multicultural Centre, 69-86.

Grin F. (1991). The Estonian Language Law: presentation with comments: – *Language Problems & Language Planning*, 15(2), 191-201.

Grin F. (1994). The bilingual advertising decision. – *Journal of Multilingual & Multicultural Development*. Vol. 15, Nos 2&3, 269-292.

Grin F. (1994). La Suisse ou la non-politique linguistique. – *Langues et sociétés en contact. Publiés par P.Martel et J.Maurais*. Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 49-60.

Gruning H.G. (1993). Langues et glottopolitiques en Tyrol du Sud. – *Revista de llengua i dret*. Vol. 19, Juliol de 1993, Barcelona: Generalitat de Catalunya, 95-104.

Haarman H. (1986). *Language in Ethnicity: a View of Basic Ecological relations*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter.

Haarman H. (1995). Europeanness, European identity and the role of language – Giving profile to an anthropological infrastructure. – *Sociolinguistica. International Yearbook of European Sociolinguistics*. Ed. by U.Ammon, K.J.Mattheier, P.H.Nelde. Vol. 9. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1-55.

Haberland H. (1991). Reflections about minority languages in the European Community. – *A Language Policy for the European Community. Prospects and Quandaries*. Ed. by F.Coulmas. Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 179-194.

Hall J. (1990). *Knowledge of the Catalan Language (1975-1986)*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.

Hamel R.E. (1997). Introduction: linguistic human rights in a sociolinguistic perspective. – *International Journal of the Sociology of Language*. Vol. 127, 1997, 1-24.

Hanson M. (1994). Feature: Linguists strive to document rapidly disappearing languages. – *National Science Foundation Press Release*, Vol. 14.

Haugen E. (1972). *The Ecology of Language*. Stanford: Stanford University Press.

Hirša Dz. (1994). Valsts valodas politika Latvijā. – *Valodas politika Baltijas valstīs*. R.: Garā pupa, 8.-17.

Hirša Dz. (1998). Valsts valodas politikas pamatvirzieni Latvijā. – *Pilsoniskā apziņa*. R.: Mācību apgāds, 150.-163.

Hirša Dz. (1998). Valsts valodas likumprojekts un cilvēktiesību ievērošana. – *Latvijas Vēstnesis*, 1998, 25. marts, 1.-3. lpp.

Hirša Dz. (1998) La politiques linguistique de la Lettonie après le retour de l'indépendance. – *Les politiques linguistiques des pays baltes*. Terminogramme. Juillet 1998. Québec: Office de la langue française, 91-103.

Holman E. (1995). Multilingualism and National Identity in Post-Soviet Estonia. – *Sociolinguistica. International Yearbook of European Sociolinguistics*. Ed. by U.Ammon, K.J.Mattheier, P.H.Nelde. Vol. 9. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 136-140.

Holmes J. (1992). *Introduction in Sociolinguistics*. London: Penguin Books.

Holvoet A. (1994). Language policies in Belgium: a brief overview. – *Valodas politika Baltijas valstīs. Konferences materiāli*. Rīga: Valsts valodas centrs, 200-207.

Hornberger N. (1993/1994). Language policy and planning in South America. – *Annual review of Applied Linguistics. Vol. 14. Language Policy and Planning*. Ed. W.Graeb. Cambridge University Press, 220-239.

Иванов В.Н. и др. (1994). Экономическая ситуация в регионах Российской Федерации (по результатам социологических исследований в 1994 г.) Москва: РИС ИСПИ РАН.

Информационный бюллетень (1994). Экономическая ситуация и межнациональные отношения в республиках Российской Федерации. Выпуск 4. Этнокультурная ситуация в республиках Российской Федерации (Татарстан, Северная Осетия, Саха (Якутия), Тува). Москва: ИЭРАН.

Janelšņa-Priedīte A. (1998). Latviešu valodas apguves valsts programmas nozīme sabiedrības integrācijā. – *Pilsoniskā apziņa*. R.: Mācību apgāds, 165-175.

Jeffers R.J., Lehiste I. (1984). *Principles and Methods for Historical Linguistics*. Massachusetts: MIT Press.

Jēkabsons E. (1996). *Poļi Latvijā*. R.: FSI.

Jones A.W. (1991). Marketing: a new discipline for language planners? – *Lesser Used languages – Assimilating Newcomers*. Ed. by L.Dafis. Dyfed: Joint Working Party on Bilingualism, 175-182.

Kamenska A. (1994). *Valsts valoda Latvijā (paņākumi, problēmas, perspektīvas)*. R.: Latvijas Cilvēktiesību un etnisko studiju centrs.

Karklins R. (1994) *Ethnopolitics and Transition to Democracy. The Collapse of the USSR and Latvia*. Washington, D.C.: The Woodrow Wilson Center Press.

Karklins R. (1998). Ethnic integration and school policies in Latvia. – *Nationalities Papers*, Vol. 26, no.2, 283-302.

Kirby D. (1995). *The Baltic World 1772-1993: Europe's Northern Periphery in an Age of Change*. London/New York: Longman.

Kirkwood M.(ed.) (1989). *Language Planning in the Soviet Union*. London: Macmillan.

Kirkwood M. (1991). Glasnost', "The National Question" and Soviet Language Policy. – *Soviet Studies*, Vol.43, No.1, 61-81.

Kloss H.(1968). Notes concerning a language-nation typology. – *Language Problems of Developing Nations*. Ed by J.Fishman et al. New York: Wiley, 69-85.

Kloss H. (1973). Types of multilingual communities: A discussion of ten variables. – *Explorations in Sociolinguistics*. Ed. by S.Lieberson. Bloomington: Indiana University, 7-17.

Коппитерс Б. и др. (1997). Этнические и региональные конфликты в Евразии. Кн.3. Международный опыт разрешения этнических конфликтов. М.: Весь мир.

Kreindler I.T. (1989). Soviet language planning since 1953. – *Language Planning in the Soviet Union*. Ed. by M.Kirkwood. London: The Macmillan Press, 46-63.

Kreindler I. (ed.) (1995). *Sociolinguistic Perspectives on Soviet National Languages. Their Past, Present and Future*. Contributions to the Sociology of Language 40. Berlin: Mouton de Gruyter.

Laitin D.(1992). Language Normalization in Estonia and Catalonia. – *Journal of Baltic Studies*, Vol. XXIII, No.2 (Summer 1992), 149-166.

Lane D. (1992). *Soviet Society under Perestroika*. London: Routledge.

Latvia. National Report World Summit for Social Development. Copenhagen 1995. Riga.

Latvija. Pārskats par tautas attīstību. 1997. R.: ANAP.

Lauren C. (1987). Le suédois en Finlande. – *Politique et aménagement linguistiques/textes publiés sous la dir. de J.Maurais*. Québec: Conseil de la langue française, 211-256.

Lehiste I. (1988). *Lectures on Language Contact*. Cambridge/Massachusetts: The MIT Press.

Leontiev A. (1994). Linguistic human rights and educational policy in Russia. – *Linguistic Human Rights. Overcoming Linguistic Discrimination*. Ed. by T.Skutnabb-Kangas and R.Phillipson. Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 63-70.

Loeber D.A. (1993). Language rights in independent Estonia, Latvia and Lithuania 1918-1940. – *Ethnic Groups and Language Rights. Vol. III*. Dartmouth: New York University Press, 221-249.

McLaughlin B. (1992). *Myths and Misconceptions about Second Language Learning: What Every Teacher Needs to Unlearn*. Washington: National Center for Research on Cultural Diversity.

Mackey W.F. (1995). The native languages of Quebec. – *Language planning and the development of Aboriginal languages. The case of Quebec's aboriginal languages*. Ed. by J.Maurais. Québec: Conseil de la langue française, 1-4.

Martinez Cobo J. (1987). *Study of the Problem of Discrimination Against Indigenous Populations. Vol. 5. Conclusions, Proposals and Recommendation.* New York: United Nations.

Maurais J. (1987). L'expérience québécoise d'aménagement linguistique. – *Politique et aménagement linguistiques/textes publiés sous la dir. de J.Maurais.* Québec, Conseil de la langue française, 359-416.

Maurais J.(1991). Les lois linguistiques soviétiques de 1989 et 1990. – *Revista de llengua i dret*, Num 15, juny de 1991, 75-90.

Maurais J. (1994). Regional majority language, language planning and linguistic rights. Paper for 93rd Annual Meeting of the American Anthropological Association, Atlanta, Georgia.

Maurais J. (1994). L'aménagement linguistique au Québec et dans les pays de l'ancien empire soviétique: contrastes et similitudes. – *Langues et sociétés en contact. Publiés par P.Martel et J.Maurais.* Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 81-94.

Maurais J. (1995). La politique linguistique dans l'URSS de la perestroïka et dans les états successeurs. – *Colloque "Vers un agenda linguistique: Regard futuriste sur les Nations Unies"*. Centre canadien des droits linguistiques Université d'Ottawa. Ottawa, 25-27 mai 1995.

Maurais J. (ed.) (1998). *Les politiques linguistiques des pays baltes.* Terminogramme, Juillet 1998, Québec: Office de la langue française.

McCormick K. (1994). Language Policy Issues in South Africa. – *Discourse: Practices and Identities.* Lancaster University, 24-25.

McGarry J., O'Leary B. (1993). The macro-political regulation of ethnic conflict. – *The Politics of Ethnic Conflict Regulation. Case Studies of Protracted Ethnic Conflicts.* Ed. by J.McGarry and B.O'Leary. London/New York: Routledge, 1-40.

McKay S. (1995). The language situation in Latvia. – *TESOL Matters*, Oct./Nov., 17.-18.

Mežs I. (1994). *Latvieši Latvijā. Etnodemogrāfisks apskats.* Rīga: Zinātne.

Mežs I. (sast.) (1995). *Mācību valodas izmaiņas Latvijas skolās.* Izglītības informācijas centra biļetens. R.: IZM.

Mežs I. (1995). Pārmaiņas Latvijas iedzīvotāju etniskajā sastāvā 20. gadsimtā. – *LZA Vēstis, A daļa*, Nr. 5/6, 29.-38.

- Milroy J. & Milroy L. (1991). *Authority in Language. Investigating Language Prescription & Standardisation*. London/New York: Routledge.
- Muižnieks N. (1995). Etniskā stratifikācija Latvijā: padomju laikā un tagad. – *Nacionālā politika Baltijas valstīs*. R.: Zinātne, 114.-121.
- Muižnieks N. (1998). Valstiskā apziņa: kritēriji un pazīmes. – *Pilsoniskā apziņa*. R.: Mācību apgāds, 36.-42.
- Nacionālā politika Baltijas valstīs*. (1995). Red. E.Vēbers un R.Kārklīņa. R.: Zinātne.
- Nelde P.H. (1986). Language contact means language conflict. – *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, Vol. 8, Nos 1&2, 33-42.
- Nelde P.H. (1991). Language conflicts in multilingual Europe – prospects for 1993. – *A Language Policy for the European Community. Prospects and Quandaries*. Ed. by F.Coulmas. Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 59-73.
- Nelde P.H. (1995). Evaluation of Language Policies: How can language policy avoid language conflicts? – *European Conference on Language Planning. Pre-Print Volume*. Barcelona, 40.
- Nelde P.H., Labrie N., Williams C.H. (1992). The principles of territoriality and personality in the solution of linguistic conflicts. – *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, Vol. 13, No.5, 387-406.
- Nino C.S. (1991). *The Ethics of Human Rights*. Oxford: Clarendon Press.
- Oudin A.S. (1997). *Immersion and Multilingual Education in the European Union*. Luxembourg: EDLUX.
- Ozoliņš U. (1994). Valodu politika un etnopolitika Baltijas valstīs. – *Valodas politika Baltijas valstīs. Konferenču materiāli*. R.: Valsts valodas centrs. 33.-43.
- Ozolins U. (1994). Upwardly mobile languages: The politics of language in the Baltic States. – *Journal of Multilingual & Multicultural Development*. Vol. 15, Nos 2&3, 161-169.
- Ozolins U. (1995). The reassertion of national languages: Language policy and nation-building in the Baltic states. – *International Conference "Nations and Languages and the Building of Europe"*. Leuven, 7-10 Nov. 1995. Proceedings, 1-6.
- Ozolins U. (1996). Language policy and political reality. – *International Journal of the Sociology of Language*. Vol. 118, 1996, 181-200.

Packer J. (1992). On the definition of minorities. – *The Protection of Ethnic and Linguistic Minorities in Europe*. Ed. by J.Packer and K/Myntti. Abo: Institute for Human Rights, 23-65.

Paulston C.B. (1982). *Swedish Research and Debate about Bilingualism. A Critical review of the Swedish Research and debate about Bilingualism and Bilingual Education in Sweden from an International Perspective*. Stockholm: National Swedish Board of Education.

Paulston C.B. (1992). Linguistic minorities and language policies: Four case studies. – *Maintenance and Loss of Minority Languages*. Ed. by W.Fase, K.Jaspaert, S.Kroon. Amsterdam/Philadelphia, J.Benjamins PC, 55-79.

Paulston C.B. (1992). *Sociolinguistic Perspectives on Bilingual Education*. Clevedon: Multilingual Matters.

Paulston C.B. (1994). *Linguistic Minorities in Multilingual Settings: Implications for Language Policies*. Clevedon: Multilingual Matters.

Paulston C.B. (1997). Epilogue: some concluding thoughts on linguistic human rights. – *International Journal of the Sociology of Language*. Vol. 127, 1997, 187-195.

Phillipson R.(1992). *Linguistic Imperialism*. Oxford: Oxford University Press.

Phillipson R., Skutnabb-Kangas T. (1994). Linguistic genocide. – *Valodas politika Baltijas valstīs. Konferences materiāli*. R.: Valsts valodas centrs.

Phillipson R., Skutnabb-Kangas T., Rannut M. (1994). Introduction. – *Linguistic Human Rights. Overcoming Linguistic Discrimination*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 1-22.

Phillipson R., Skutnabb-Kangas T. (1995). Lessons for Europe from Language Policy in Australia. *Keynote lecture in 20th International LAUD Symposium "Language Contact and Language Conflict"*, Duisburg, 28 February- 3 March 1995.

Peeters Y. (1991). The future of small languages in Europe. *Multilingualism in the Nordic Countries and beyond. Papers from the Sixth Nordic Conference on Bilingualism*. Vaasa, 351-365.

Polome E.C. (ed.) (1980). *Language in Tanzania*. Oxford: Oxford University Press.

Pride J.B., Holmes J. (eds.)(1986). *Sociolinguistics. Selected readings*. Middlesex: Penguin Books.

Pupovac M. (1994). Language politics in newly established states of Europe. – *IVth Conference on Law and Language(s)*. Fribourg: Institut du fédéralisme, 284-285.

Putins Peters R.(1994). Human Rights and International Relations. – *Humanities and Social Sciences. Latvia*. 1(2), 50-59.

Radnai Z. (1994). Education challenges in multilingual Western Europe. – *Papers from the Round Table on Language Policy in Europe*, April 22, 1994. Roskilde: RUC, 27-28.

Rannut M., Eek A. (1992). Legal protection of a threatened language. – *The Lesser Used Languages – Assimilating Newcomers*. Dyfed: The Joint Working Party on Bilingualism, 71-87.

Rannut M. (1994). Beyond linguistic policy: the Soviet Union versus Estonia. – *Linguistic Human Rights. Overcoming Linguistic Discrimination*. Ed. by T.Skutnabb-Kangas, R.Phillipson, M.Rannut. Berlin/ New York: Mouton de Gruyter, 170-208.

Rannut M., Rannut U. (1995). Bilingualism – a step towards monolingualism or multilingualism. – *Multilingualism for All. Series European Studies on Multilingualism*. Ed. by T.Skutnabb-Kangas. The Netherlands: Swets & Zeitlinger.

Reniu i Treserras M. (1994). *Planificació lingüística: estructures i legislació*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.

Romaine S. (1994). *Language in Society. An Introduction to Sociolinguistics*. Oxford: Oxford University Press.

Rosas A. (1993). The protection of minorities in Europe: A general overview. – *The Protection of Ethnic and Linguistic Minorities in Europe*. Ed. by J.Packer and K/Myntti. Abo: Institute for Human Rights, 9-13.

Rotaetxe K., Altzibar X. (1985). La crise de la langue basque. – *La crise des langues*. Textes colligés et présentés par J.Maurais. Québec: Conseil de la langue française, 371-382.

Rotaetxe K. (1987). L' aménagement linguistique en Euskadi. – *Politique et aménagement linguistiques/textes publiés sous la direction de J.Maurais*. Conseil de la langue française, 159-210.

Journal of the Acoustical Society of America, Vol. 115, 1994, 181-200.

- Scholfield P. (1995). *Quantifying Language*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Schröder K. (1995). Zur Problematik von Sprache und Identität in Westeuropa. Eine Analyse aus sprachpolitischer Perspektive. – *Sociolinguistica. International Yearbook of European Sociolinguistics*. Ed. by U.Ammon, K.J.Mattheier, P.H.Nelde. Vol. 9. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 56-66.
- Shafir G. (1992). Alternative Paths of Nationalism: A Comparative Study of Catalonia and the Baltic Republics. – *Journal of Baltic Studies*, Vol. XXIII, No. 2 (Summer 1992), 105-119.
- Skutnabb-Kangas T. (1983). *Bilingualism or not*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Skutnabb-Kangas T., Phillipson R. (1989). *Wanted! Linguistic Human Rights*. Roskilde: Universitetscenter.
- Skutnaba-Kangasa T. (1994). Lingvistiskās cilvēktiesības izglītībā. – *Valodas politika Baltijas valstīs*. R.: Garā pupa. 44.-57.
- Skutnabb Kangas T., Phillipson R. (1994) Linguistic human rights, past and present. – *Linguistic Human Rights. Overcoming Linguistic Discrimination*. Ed. by T.Skutnabb-Kangas and R.Phillipson. Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 71-100.
- Skutnabb-Kangas T., Phillipson R. (1994). English, Panacea or Pandemic. – *Sociolinguistica. International Yearbook of European Sociolinguistics*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, Vol. 8, 73-87.
- Skutnabb-Kangas T. (1995). *Language, racism and human rights*. Invited paper for Seminar The Internationalization of Language. Sydney, 26-28 April 1995.
- Smith E. (ed.) (1994). *The Baltic States: The national self-determination of Estonia, Latvia and Lithuania*. New York: The Macmillan Press.
- Stewart W. (1968) A sociolinguistic typology for describing national multilingualism. – *Readings in the Sociology of Language*. Ed. by J.Fishman. The Hague: Mouton, 531-545.
- Straube G. (1994). Some Reports about the Hebrew Minority in Latvia in the 18th and 19th centuries. – *Humanities and Social Sciences. Latvia*. 2(3), 22-32.

Szepe G.(1994). Language policy for the 21st century. Lessons from history. – *Papers from the Round Table on Language Policy in Europe*. ROLIG-Paper 52, Roskilde: Universitetscenter, 4-8.

Tabouret-Keller A. (1991). Factors of constraints and freedom in setting a language policy for the European Community: A sociolinguistic approach. – *A Language Policy for the European Community. Prospects and Quandaries*. Ed. by F.Coulmas. Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 45-57.

Tabouret-Keller A. (1992). Some major features of the sociolinguistic situation in Europe and the European Charter. – *Sociolinguistic Today. International perspectives*. Ed. by K.Bolton and H.Kwok. London/New York: Routledge, 266-280.

Thornberry P. (1992). *International Law and the Rights of Minorities*. Oxford: Clarendon Press.

Thornberry P. (1992). The UN Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities: Background, analysis and observations. – *The UN Minority Rights Declaration*. Ed. by A.Phillips and A.Rosas. Turku/London. 11-71.

Tingbjörn G. (1994). *Lärbok 1. Svenska som andrasprak*, 77-96.

Tollefson J.W. (1991). *Planning Language, Planning Inequality. Language Policy in the Community*. London/New York: Longman.

Trudgill P. (1992). Dialect Contact, Dialectology and Sociolinguistics. – *Sociolinguistics Today. International Perspectives*. Ed. by K.Bolton & H.Kwok. London/New York: Routledge, 71-79.

Valdmanis J. (1997). Processes Determining the Future of the Latvian Language. – *Proceedings of the European Conference on Language Planning*. Barcelona, 1997, 45-49.

Vēbers E. (red.) (1994). *Etnosituācija Latvijā (Fakti un komentāri)*. R.: FSI.

Vēbers E. (1995). Etniskā identitāte un politiskā nācija. – *Nacionālā politika Baltijas valstīs*. R.: Zinātne, 137-156.

Vēbers E.(1995). Politiskā nācija Latvijas valstī. – *PBLA Forums*, 1995.g. augusts, Nr. 6, 18-20.

Vēbers E. (1997). *Latvijas valsts un etniskās minoritātes*. R.: FSI EPC.

Vēbers E. (1998). Valstiskā apziņa politiskās nācijas struktūrā. – *Pilsoniskā apziņa*. R.: Mācību apgāds, 43.-63.

Veisbergs A. (1993). The Latvian Language – Struggle for Survival. – *Humanities and Social Sciences. Latvia*. No. 1(1), 27-39.

Veisbergs A. Latvian in the Post-Soviet Republic. – *Parallèles. Cahiers de l'Ecole de Traduction et d'Interpretation*. Université de Genève. 17, 87-97.

Volkovs V. (1995). Krievu migrācija un pašapziņa Latvijā. – *Nacionālā politika Baltijas valstīs*. R.: Zinātne, 157.-173.

Volkov V. (1995). The problems of Russian minority integration in Latvia. – *The First Conference on Baltic Studies in Europe*. Riga, 16-18 June. Abstracts (Political).

Volkovs V. (1996). *Krievi Latvijā*. R.: Etnisko pētījumu centrs.

Volkovs V. (1998). Krievvalodīgās jaunatnes vēstures apguve un politiskās nācības veidošanās problēma Latvijā. – *Pilsoniskā apziņa*. R.: Mācību apgāds, 136.-149.

de Vries J. (1987). Problems of measurement in the study of linguistic minorities. – *Third International Conference on Minority Languages. General Papers*. Ed. by M.E. Gearóid. Clevedon/Philadelphia: Multilingual Matters, 23-31.

de Vries J. (1990). On coming to our census; a laymans' guide to demolinguistics. – *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, No. 11, 57-76.

de Vries J. (1997). Adventures in demolinguistics. – *Plurilingua. Recent Studies in Contact Linguistics*. Bonn: Duemmler, 60-72.

Watts R.J. (1991). Linguistic Minorities and Language Conflict in Europe: Learning from the Swiss Experience. – *A Language Policy for the European Community. Prospects and Quandaries*. Ed. by F.Coulmas. Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 74-101.

Webb V. (1993/1994). Language policy and language planning in South Africa. – *Annual Review of Applied Linguistics. Vol. 14. Language Policy and Planning*. Ed. W.Graeb. Cambridge University Press, 254-273.

Wilfan S. (1993). Introduction. – *Ethnic Groups and Language Rights. Comparative Studies on Governments and Non-dominant Ethnic Groups in Europe, 1850-1940*. Vol. III. Dartmouth: New York University Press.

Willemys R. (1992). Linguistic legislation and prestige shift. – *Status Change of Languages*. Ed. by U. Ammon & M. Hellinger. Walter de Gruyter, 3-15.

Williams C.H. (1991). Linguistic minorities: West European and Canadian perspectives. – *Linguistic Minorities, Society and Territory. Multilingual Matters*, Vol. 78, Bristol: Longdunn Press Ltd, 1-44.

Williams C.H. (1994). Development, dependency and the democratic deficit. – *Journal of Multilingual & Multicultural Development*. Vol. 15, Nos 2 & 3, 101-128.

de Witte B. (1985). Linguistic Equality. A Study in Comparative Constitutional Law. – *Revista de llengua i dret*. Vol. 6, Barcelona, 43-126.

de Witte B. (1991). The impact of European Community rules on linguistic policies of the Member States. – *A Language Policy for the European Community. Prospects and Quandaries*. Ed. by F. Coulmas. Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 163-178.

Woodfield A. (1995). *The Conservation of Endangered Languages*. Paper presented in the seminar on April 21, 1995. Bristol University.

World Dictionary of Minorities (1990). London: Longman.

Wurm S.A. (1991). Language death and disappearance: causes and circumstances. – *Endangered Languages*. Ed. by R.H. Robins & E.M. Uhlenbeck. Oxford/New York: Berg, 1-18.

Zepa B., Kārklīņa R. (1995). Latvija un Eiropa: konkurējošas vai saskanīgas identitātes. – *Nacionālā politika Baltijas valstīs*. R.: Zinātne, 174.-200.

Zepa B. Valsts statusa maiņa un pilsoniskā apziņa. (1995). – *LZA Vēstis*, A daļa, 7/8, 3.1-44.

Zobens R. (1995). Čigāni Latvijā. *Latvijas Cilvēktiesību un etnisko studiju centra Apkārtraksts*. Nr. 5, 1995. g. augusts-septembris, 4.-8.

Zvidriņš P. (1993). Changes of ethnic structure in Latvia, Lithuania and Estonia. – *Humanities and Social Sciences. Latvia*. 1(1), 10-26.

Ina Druviete
Latvian Language Policy in the Context of European Union

Publisher: Institute of Economics of L.A.Sc

Rīga 1998

In Latvian

Brief Summary in English

Edited by *Raita Karnīte*

Ina Druviete. Latvijas valodas politika Eiropas Savienības kontekstā
Rīga 1998

Apgāds: LZA Ekonomikas institūts
Akadēmijas laukums 1, LV-1050 Rīga, Latvija

Iespiests: Rīgā, SIA "P&K"
Noliktavas iela 3, LV-1010

Willems R. (1992). Linguistic legislation and prestige shift. - *Change of Languages*, Ed. by U. Ammon & M. Hellinger, Walter de Gruyter, 3-15.

Williams C.H. (1991). Linguistic minorities: West European and Commonwealth perspectives. - *Linguistic Minorities, Society and Territory. Multicultural Matters*, Vol. 78, Bristol: Longman, 1-44.

Williams C.H. (1994). Development, dependency and the democratic state. - *Journal of Multicultural & Multicultural Development*, Vol. 15, No. 1, 101-123.

de Witte B. (1985). Linguistic diversity. A Study in Comparative Constitutional Law. - *Rechtspraak in België*, 6, Barcelona, 43-128.

de Witte B. (1991). The impact of European Community rules on language policies of the Member States. - *A Language Policy for the European Community. Prospects and Boundaries*, Ed. by P. Coulmas, Berlin, York: Mouton de Gruyter, 163-178.

Woodfield A. (1995). *The Conservation of Endangered Languages*. Presented in the seminar on April 21, 1995, Bristol University.

World Dictionary of Minorities (1990). London: Longman.

Wright S.A. (1991). Language death and disappearance: causes and circumstances. - *Endangered Languages*, Ed. by R.H. Robins & E.M. Uhlenberg, Oxford/New York: Berg, 1-18.

Zepa B., Kırkiles R. (1993). Latvijas un Eiropa, konkrētā vai saskaņotā identitāte. - *Nacionālā politika Pelnijas valstīs*, R.: Zinātne, 174-200.

Zepa B. Valsts statusa maiņa un nacionālā identitāte. (1995). - *LZA Pētījumi*, 7/8, 3-1-14.

Zobens R. (1995). Čigāni Latvijā. *Latvijas Čigāni un citi tautas grupas Apdzīvotās*, Nr. 5, 1995. g. 5. izdevums, 3. sējums, 1-10. lpp.

Apģāds: LZA Ekonomikas institūts
Akadēmijas ielā 1, LV-1050 Rīga, Latvija

Izdevējs: Rīga, SIA "P&K"
Noliktavas iela 3, LV-1010

OBLIGĀTAIS
EKSEMPLĀRS

1.90

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0304045533

✓
99-3
L 229